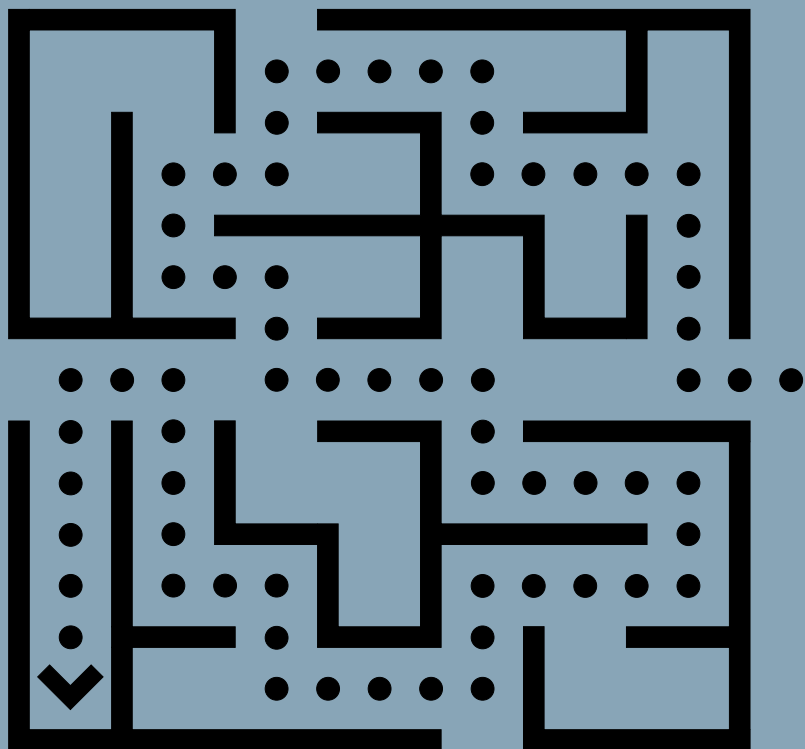
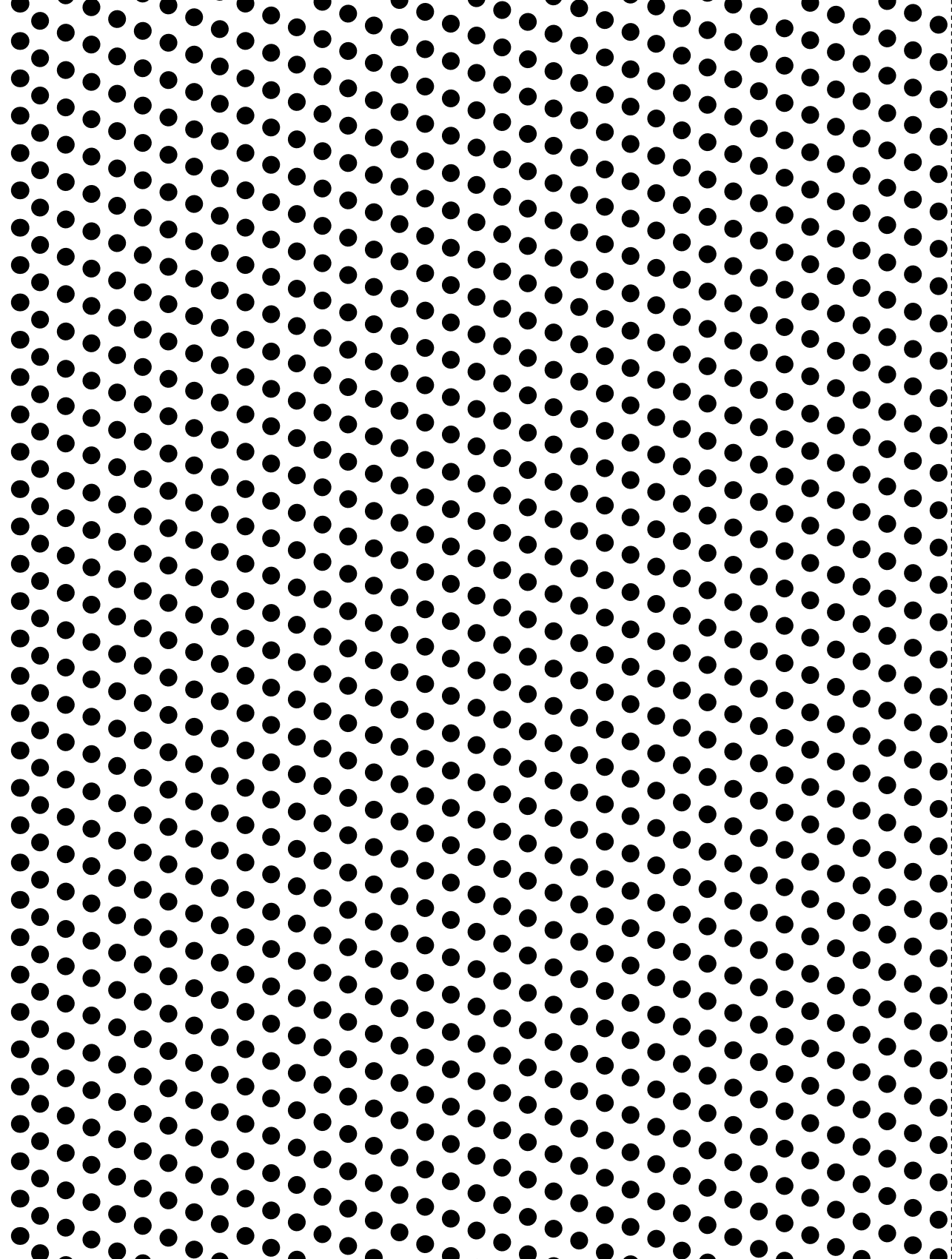

Apmaldījušies brīvībā: *anomija mūsdienu Latvijā*

D

Zinātniskā redaktore
Dr. sc. soc. Aija Zobena

D

Apmaldījušies brīvībā: *anomija mūsdienu Latvijā*

Zinātniskā redaktore
Dr. sc. soc. Aija Zobena

LU Akadēmiskais apgāds

Aija Zobena (zin. red.). Apmaldijušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā = Lost in Freedom: Anomy in Contemporary Latvia. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018. 184 lpp.

RECENZENTI:

Dr. phil. soc. darbā Signe Dobelniece, Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Dr. sc. soc. Līga Paula, Latvijas Lauksaimniecības universitāte

Kolektīvā monogrāfija ir apstiprināta publicēšanai ar Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta zinātnes padomes sēdes lēmumu 09.04.2018. (protokola Nr. SZF-V15.5/4).

LITERĀRĀ REDAKTORE Ilze Jansone

KOREKTORE Gita Bērziņa

Kolektīvā monogrāfija izstrādāta LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtā ar valsts pētījumu programmas «Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā» (SUSTINNO) finansiālu atbalstu.

ISBN 978-9934-18-308-9

© Latvijas Universitāte, 2018

© Jānis Ikstens, Inta Mieriņa, Agita Misāne, Zane Vārpiņa,
Visvaldis Valtenbergs, Vita Zelče, Aija Zobena

SATURS

8	PRIEKŠVĀRDS
14	1 AGITA MISĀNE Anomijas tēma un teorijas sociālajās zinātnēs
28	2 VISVALDIS VALTENBERGS Globālo vērtību orientācija Latvijas iedzīvotāju vidū
56	3 INTA MIERIŅA Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā
76	4 JĀNIS IKSTENS Ar balsi vien? Mediju patēriņa, vērtīborientāciju un valdības darbības vērtējuma ietekme uz Latvijas iedzīvotāju attieksmēm pret valsts drošību
92	5 ZANE VĀRPIŅA Anomija demogrāfijas kontekstā. Anomijas un sociālo faktoru ietekme uz reprodūktīvajiem nodomiem un to realizāciju
104	6 VITA ZELČE Anomija Latvijas svētku un piemiņas dienu kalendārā un praksē
150	IZMANTOTIE AVOTI
172	AUTORI
174	ENGLISH SUMMARY
180	AUTHORS

Kolektīvā monogrāfija «APMaldījušies brīvībā: ANOMIJA MŪSDIENU LATVIJĀ» (zinātniskā redaktore Aija Zobena), kas iznāk sērijā «Inovācijas un ilgtspējīga attīstība Latvijā» apkopo valsts pētījumu programmas «Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā» (SUSTINNO) ietvaros īstenotā pētījumu projekta «Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās» galvenās atziņas. Šis projekts tika īstenots Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtā laikā no 2014. līdz 2018. gadam. Šī projekta mērķis bija pētīt Latvijas sabiedrības vērtīborientācijas un normas, lai izprastu plašsaziņas līdzekļu un padomju režīma ietekmi uz to ģenēzi un noteiktu anomijas izplatību sabiedrībā, kas tālāk ļautu analizēt šo vērtīborientāciju ietekmi uz sociālo izturēšanos, t. sk. uz līdzdalības formām sabiedrības dzīvē (īpaši jauniešu vidū), ģimenes modeļu evolūciju un reprodiktīvo uzvedību.

Jebkurā gadījumā anomija ir ārkārtējs, nenormāls stāvoklis, kas rodas, vājinoties indivīda un plašākas kopienas sociālajām saitēm un tādējādi arī viņa identifikācijai ar kopienas vērtībām. Anomijas risks pārejas sabiedrībās, arī Latvijā, vienmēr ir objektīvi augstāks. Daļa veco sociālo institūciju ir likvidētas, to vietā radušās jaunas, kas vēl nav paspējušas iegūt pietiekami spēcīgu autoritāti. Sabiedrības locekļiem nākas konstruēt jaunas identitātes. Daļa sociālo normu vairs nedarbojas. Pie klasiskiem izaicinājumiem var minēt arī pilsonības statusa maiņu, piemērošanos citai valsts valodai un ekonomiskajai sistēmai, naudas, īpašumu struktūras, izglītības vai pensiju sistēmas reformas. Pat daudzus gadus pēc neatkarības atgūšanas un zināmā mērā saistībā ar pārmaiņu procesiem sabiedrībā Latvijā vērojams augsts sabiedrības atsvešinātības līmenis, kā arī ārkārtīgi izteikta politiskā atsvešinātība. Anomiju Latvijā veido vairākas dimensijas, kas nedaudz atšķiras un tomēr ir cieši saistītas ar literatūrā (Markss, Dirkems u. c.) minētajām: bezspēcība, atsvešinātība no sevis, normu trūkums, kultūras atsvešinātība un izolētība, skaidras pārliecības trūkums, ilgtermiņa mērķu un vīzijas trūkums, atsvešinātība no ģimenes, atbildības. Bezspēcība un atsvešinātība no sevis ir izteiktākās anomijas dimensijas, kam seko normu un skaidras pārliecības trūkums. Tieši normu, skaidras pārliecības, kā arī ilgtermiņa mērķu un vīzijas trūkumu var uzskatīt par visproblemātiskākajiem Latvijas sabiedrību raksturojošiem aspektiem. Tie īpaši raksturīgi trūcīgākajiem sabiedrības slāņiem. Līdztekus nelatviešiem trūcīgākie iedzīvotāji biežāk izjūt arī bezspēcību un atsvešinātību no sevis. Politiskā un sociālā atsvešinātība, lai gan tās ir saistītas ar anomiju, īpaši ar skaidras pārliecības trūkumu, veido atšķirīgus kognitīvos konceptus (tātad politisko neiesaistīšanos un sociālo saišu vājumu, sabiedrības sociālo fragmentētību nevar uzskatīt par tiešu anomijas pazīmi). Interesanti, ka jaunieši jūtas sociāli un kulturāli atsvešinātāki, turpretī vecāki cilvēki — politiski atsvešinātāki.

Monogrāfijas pirmajā nodaļā «ANOMIJAS TĒMA UN TEORIJA SOCIĀLAJĀS ZINĀTNĒS» AGITA MISĀNE iepazīstina ar anomijas jēdzienu un tā attīstību sociālajās zinātnēs kopš 19. gadsimta pēdējiem gadiem līdz pat 21. gadsimta sākumam. Anomiju pieņēms uzskatīt par klasisku socioloģijas tēmu. Tās izvērsta interpretācijas atrodamas jau socioloģijas pamatlicēja Emila Dirkema (*Émile Durkheim*) darbos, īpaši viņa doktora disertācijā «Darba dalīšana sabiedrībā» (*De la division du travail social*, 1893) un «Pašnāvība» (*Le Suicide*, 1897). Pats anomijas jēdziens un tā interpretācija, ka *anomie* ir situācija, kuras raksturs meklējams indivīda un sociālo institūciju attiecībās, kļuva par vienu no nozīmīgākajām tēmām Dirkema socioloģijā. Pēdējās desmitgadēs ir radies lielāks skaits pētījumu par anomiju teritoriāli, konkrētās sabiedrībās, intensīvi tiek pētīta anomija konkrētu organizāciju vai sociālo grupu kontekstos, kā arī mēģinot sintezēt iepriekšminētos specifiskos pētījumus ar jaunu teorētisku piedāvājumu, kas meklē anomijas indikatorus ārpus individuālās anomijas pazīmēm.

Nākamajā nodaļā «GLOBĀLO VĒRTĪBU ORIENTĀCIJA LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VIDŪ» VISVALDIS VALTENBERGS norāda, ka ilgtspējības sociālā un psiholoģiskā dimensija ir nozīmīgs globalizācijas procesu izpratnes komponents. Visās valstīs sabiedrības grupas atšķiras pēc globalizācijas procesu sniegto iespēju izmantošanas. Dažas grupas labprāt noslēgtos no globalizācijas ietekmes, citas vēlētos pilnīgāk izmantot globalizācijas sniegtās iespējas darba tirgū, tirdzniecībā, zināšanu apmaiņā un daudzās citās jomās. Sabiedrības vērtību fonam ir liela nozīme ar starptautisko dimensiju saistītu rīcībpolitiku ieviešanā. Pētījuma secinājumi, kas tapuši, balstoties uz Starptautiskās sociālās aptaujas programmas (ISSP) un valsts pētījumu programmas SUSTINNO projekta «Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās» ietvaros veikto aptauju rezultātiem, liecina, ka vērtības un attieksme ir diezgan vāji subjektīvās globālās orientācijas skaidrotājfaktori (ISSP Research Group, 1998, 2012, 2015; SUSTINNO, 2015). Demogrāfiskie faktori, jo īpaši ienākumi un izglītība, vairāk ietekmē respondentu intereses izjūtu un identifikāciju ar pasaules daļām ārpus nacionālās valsts robežām. Iedzīvotāju vērtībām un attieksmei ir lielāka nozīme, skaidrojot iedzīvotāju interesi par notikumiem konkrētos reģionos. Pētījums apliecina, ka respondenti ar izteiktākām tradicionālām vērtībām izrāda lielāku interesi par notikumiem tieši savā reģionā. Taču respondenti ar izteiktām universālisma vērtībām izrāda lielāku interesi par notikumiem ne tikai savā pilsētā, pilsētas rajonā, Krievijā, bet arī citos pasaules reģionos.

Trešajā monogrāfijas nodaļā «POLITISKĀ ATSVEŠINĀTĪBA UN ANOMIJA MŪSDIENU LATVIJĀ» INTA MIERIŅA pievēršas politiskās anomijas Latvijas sabiedrībā izpētei. Gadsimta ceturksni pēc neatkarības atgūšanas Latviju joprojām raksturo Eiropas mērogam augsts korupcijas un nepotisma līmenis, savukārt pilsoniskās sabiedrības attīstību kavē iedzīvotāju politiskais

cinisms, apātija un neuzticēšanās valdībai. Līdzšinējie pētījumi liecina, ka vienlaikus vērojami augsti sociālās atstumtības riski, sociālā fragmentētība, sociālās uzticēšanās un savstarpējas empātijas trūkums. Daži zinātnieki uzskata šo situāciju par komunistiskā režīma mantojumu, bet citi norāda uz pārejas procesa negatīvo ietekmi. Autore piedāvā «postmodernā stāvokļa» Latvijā sociālo diagnozi, izmantojot klasiskos atsvešinātības un anomijas jēdzienus. Socioloģiskais ietvars ļauj aplūkot pagātnes mantojuma pārvarēšanas grūtības plašākā vērtību un iekšējo normu kontekstā.

Politiskās anomijas izpēti ceturtajā monogrāfijas nodaļā «AR BALSI VIEN? MEDIJU PATĒRIŅA, VĒRTĪBORIENTĀCIJU UN VALDĪBAS DARBĪBAS VĒRTĒJUMA IETEKME UZ LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSMĒM PRET VALSTS DROŠĪBU» turpina JĀNIS IKSTENS, pievēršoties izpētes jautājumam, cik plašu rezonansi Latvijas sabiedrībā guvuši vēstījumi, kurus Krievija aktīvi komunicē savā propagandā pret Latviju. Kādi faktori sekmē (vai kavē) uzņēmību pret Krievijas propagandas vēstījumiem? Šajā analizē iekļauti arī tādi neatkarīgie mainīgie kā indivīda vērtīborientācijas, sociāli demogrāfiskie parametri un uzskati par valdības darbu. Iepriekš veiktie pētījumi vedina uzskatīt, ka ikkatrai no šo neatkarīgo mainīgo grupām ir noteikta ietekme uz indivīdu politiskajiem uzskatiem. Autors izvirza pieņēmumu, ka plašsaziņas līdzekļu patēriņa ieradumi visvairāk ietekmē uzņēmību pret Krievijas propagandas vēstījumos iekodētajām attieksmēm.

ZANE VĀRPIŅA piektajā monogrāfijas nodaļā «ANOMIJAS UN SOCIĀLO FAKTORU IETEKME UZ REPRODUKTĪVAJIEM NODOMIEM UN TO REALIZĀCIJU» pievēršas izpētei, kā sociālās un ekonomiskās pārmaiņas ir mainījušas reprodutīvo lēmumu pieņemšanu Latvijā, kur summārais dzimstības koeficients joprojām nesasniedz nosacīto tautas atražošanās koeficientu (2,1). Demogrāfiskajā literatūrā starp trīs svarīgākajiem teorētiskajiem skaidrojumiem, kāpēc Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis, tai skaitā Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas, ir samazinājusies dzimstība, ir minēta ekonomiskā nedrošība, demogrāfiskā pāreja un sabiedrības anomija. Tomēr visiem šiem skaidrojumiem joprojām nav mikrolīmeņa empīrisku pierādījumu. Pētījumos, piemēram, nav konstatēta tieša saistība starp bērnu skaitu ģimenē, ekonomisko stāvokli, nodarbinātību vai ienākumu līmeni. Nepietiekami izpētīta ir sakarība starp izmaiņām sabiedrības vērtību sistēmā un dzimstību. Vēl mazāk demogrāfiskie pētījumi līdz šim pievērsušies anomijas ietekmei uz demogrāfisko uzvedību.

Monogrāfiju noslēdz nodaļa «ANOMIJA LATVIJAS SVĒTKU UN PIEMIŅAS DIENU KALENDĀRĀ UN PRAKSĒ», kurā VITA ZELČE, izmantojot Emila Dirkema anomijas koncepciju, sniedz Latvijas svētku, atceres un atzīmējamo dienu valsts kalendāra, svētku svinēšanas un komemoratīvo prakšu iztīrājumu. Tas ir balstīts uz LU Sociālo zinātņu fakultātes pasūtīto socioloģisko aptauju rezultātu un svētku un piemiņas dienu rituālu analīzi.

Aplūkojot četras svētku, atceres un atzīmējamo dienu grupas — 1) valsts un patriotiskie svētki, 2) komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienas, 3) no padomju režīma mantotie svētki un 4) spriedzes menedžmenta svētki —, autore secina, ka Latvijas svētku, atceres un atzīmējamo dienu kultūras atsevišķās jomās ir vērojama anomija, kas vēsta par pretrunām starp pastāvošo dzīveskārtību un sociālo grupu un individu identitātēm un vērtībām.

Pateicības

Kolektīvās monogrāfijas autori izsaka pateicību visiem, kuri veicināja šī darba

tapšanu. Īpaši pateicamies profesoram Jānim Ikstenam, valsts pētījumu programmas «Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā» (SUSTINNO) un projekta «Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās» vadītājam laika posmā no 2014. līdz 2017. gadam, par radošo ieguldījumu programmas veidošanā, realizēšanā un šī darba ieceres tapšanā. Par palīdzību tulkošanas darbā pateicamies Zanei Vārpiņai.

Dr. sc. soc. Aija Zobena,
zinātniskā redaktore

Anomijas tēma un teorijas sociālajās zinātnēs

Agita Misāne

Anomijas jēdziens un tā agrinās izpratnes

Anomiju pieņemts uzskatīt par klasisku socioloģijas tēmu kopš 19. gadsimta pēdējiem gadiem; tās izvērstas interpretācijas atrodamas jau socioloģijas pamatlicēja Emila Dirkema (*Émile Durkheim*, 1858–1917) darbos, īpaši viņa doktora disertācijā «Darba dalīšana sabiedrībā» (*De la division du travail social*, 1893) un «Pašnāvība» (*Le Suicide*, 1897). Tomēr pats jēdziens ir krietni senāks. Mūsdienu sociālo zinātņu pētījumos pārsvarā tiek lietotas franču (*anomie*) vai angļu (*anomy*) transkripcijas, kas abos gadījumos atsaucas uz grieķu jēdzienu «ἀνομία (*anomia*)», kas burtiski nozīmē «bezlikumība» jeb stāvoklis bez «νόμος» (*nomos*) — likuma regulētas kārtības. Agrākie *nomos* lietojumi mūsdienu izpratnē datējami ar 20. gadsimta 30. gadiem un atrodami vācu politikas un tiesību filozofa (un vienlaikus — Trešā Reiha ietekmīgākā jurista) Karla Šmita (*Carl Schmitt*, 1888–1985) darbos. Izvērstāk šo konceptu Šmits attīstīja vēlāk (Schmit, 1950), ar «Zemes Nomoss» apzīmējot ideoloģiski pamatotu politisku sistēmu, kuru raksturo transcendentas pasaules kārtības (*Ordnung*) un tās lokalizācijas (*Ortnung*) vienība.

Rūpīgs ieskats ideju vēsturē (plašāk skat. Orrū, 1987) atklāj gan dzīvīgās sengrieķu domātāju debates par anomijas kā sabiedrības stāvokļa raksturu, gan arī Vecajā un Jaunajā Derībā atrodamos priekšstatus. Jebkurā gadījumā anomija nav stāvoklis, ko sociālo procesu novērotāji būtu atklājuši nesen.

Anomijas kā nopietna sociāla bojājuma novērtējums atrodams jau Bībeles pirmajās grāmatās. Kristiešu tekstos un līdz ar to Eiropas vēsturē tās nonāca, pateicoties grieķu tulkojumam jeb Septuagīntai, kur anomijas jēdziens tiek lietots ap trīssimt reižu, visvairāk Psalmu grāmatā (Orrū, 1987, p. 43). Faktiski visur anomijas jēdziens izmantots, lai raksturotu traģisku, bīstamu vai mokošu sabiedrības vai personas stāvokli. Tā, piemēram, pirms neglābjami samaitātās un tāpēc bojāejai nolemtās Sodomas iznīcināšanas eņģelis aicina taisnprātīgo Latu glābties, lai tas neaizietu bojā Sodomas *anomiais* dēļ. Jaunais latviešu Bībeles tulkojums šajā vietā lieto vārdu «vaina», kas šķiet neadekvāti, ievērojot notikušā dramatismu: “[...] ka netiec aizrauts šīs pilsētas vainas dēļ!» (Genesis 19:15). Bieži Vecajā Derībā *anomia* tiek lietots kombinācijā ar «ἀνομία (*hamartia*)», ko latviešu valodā pieņemts tulkot kā «grēks», turklāt abi stāvokļi var piemist gan personai, gan sabiedrībai kopumā, t. i., jau Vecās Derības interpretācijā anomijai ir gan individuāls, gan kolektīvs raksturs. Latīņu Bībeles tulkojumā jeb Vulgātā *anomia* konsekventi tulkots kā *iniquitas*, kamēr *hamartia* kā *peccatum*, tie acim redzami ir atšķirīgi stāvokļi. Attīstoties gan jūdaismam, gan kristietībai, to intelektuālajās tradīcijās nostiprinājās grēka un anomijas jēdziena aizvien konsekventāks nošķirums — tas būtu jāpatur prātā, domājot par anomiju socioloģiski šodien. «Anomija» kļuva par saturiski plašāku un sociāli piesātinātāku jēdzienu nekā «grēks». Latīņu baznīcas tēvs Hieronīms rakstīja, ka *iniquitas*

nozīmē atrasties ārpus likuma/likumības, kamēr *peccatum* no tiek «pēc likuma» — t. i., tas ir jau pazīstama baušļa pārkāpums (Orrù, 1987, p. 44). Citiem vārdiem, anomija ir gan sarežģītāks, gan grūtāk aprakstāms stāvoklis nekā vienkārši kāda likumu pārkāpšana vai ignorēšana.

Sengrieķu pasaulē *anomia* sākotnēji nozīmēja individuālu stāvokli — indivīda asociālu uzvedību (Ostwald, 1969, p. 85), turklāt jēdziens tika lietots gandrīz tikai kā ipašības vārds — *anomos*. Par anomisku tika uzskatīta necilvēcīga, netaisna un bezdievīga (dievu gribai nepakļāvīga) rīcība. Kā anomiski varēja tikt raksturoti arī likumi, apstākļi, atsevišķas emocijas, piemēram, dusmas, cilvēku iegribas, ja tiem piemita trīs iepriekš minētās pazīmes. Priekšstats par kolektīvu anomiju kā sociālpolitisku stāvokli attīstījās aptuveni 5. gadsimtā p. m. ē. Par to, ka anomiju sāka interpretēt kā bezlikumību, šķiet, jāpateicas par vēstures tēvu dēvētajam sengrieķu vēsturniekam Hērodotam. Rakstot par Mēdijas valsti savā darbā «Vēsture», Hērodots norādīja, ka Mēdijā gan eksistēja paražas un likumi, taču tie netika ievēroti praksē, un tāpēc mēdieši sāka dzīvot, it kā to nemaz nebūtu. Vēlāk šādu interpretāciju pārņēma citi vēsturnieki un arī dramaturgi (plašāk skat.: Orrù 1987, pp. 19–21). Grieķu sabiedriskajā domā iezīmējās divas izplatītākās pieejas izpratnē par anomiju un problēmas risinājumā. Vieni uzskatīja anomiju par visa ļaunuma un nemiera cēloni transcendentā limenī, citi — par cilvēka un/vai visas sabiedrības raksturlielumu noteiktos vēstures laikmetu griežos (mūsdienās tās sauktu par pārejas vai pārraižu sabiedrībām), kad anomiskas tendences sabiedrībā ir neizbēgamas, taču šai situācijai var atrast saprātīgus risinājumus. Uz šīm grieķu diskusijām vēlāk atsaucās Karls Popers «Atvērtas sabiedrības un tās ienaidnieku» I daļā (Popper, 1998, skat. arī Orrù, 1987; Ostwald, 1969) Pārskatot visai plašo anomijai veltīto socioloģisko literatūru, jākonstatē, ka jaunais patiesi ir labi aizmirsts vecais — arī pēdējos simt gados var izšķirt šīs pašas divas pieejas.

Socioloģijas klasiķis un viņa mazāk zināmie priekšteči Gijo un Dirkems par *anomie*

No visiem autoriem, ko šodien dēvējam ar socioloģijas klasiķiem, anomija visvairāk saistīta ar Emila Dirkema vārdu. Ietekmes, kas viņam lika izmantot šo jēdzienu sava

laika sociālās realitātes analīzei, jau sākot ar savu doktora disertāciju, varēja nākt no vairākiem avotiem. Pirmkārt, Emils Dirkems uzauga vairāku paaudžu rabīnu ģimenē un, lai arī neturpināja ģimenē ierasto karjeru, labi pārzināja Vecās Derības un rabīniskās teoloģijas tradīciju. Kā rakstīja viens no viņa biogrāfiem, Dirkems mēdzis atkārtot kolēģiem: «Es galu galā esmu rabīna dēls!» (Alpert, 1939, p. 15) Priekšstats par cilvēka duālo dabu, kurā cīnās tieksmes uz labo un ļauno, novērojumi, ka cilvēks bieži alkātīgi iekāro to, kas viņam pēc taisnības nemaz nepienākas, ir tipiski abrahāmisko reliģiju eshatoloģijai un

arī būtiski Dirkema anomijas interpretācijas izpratnei (skat. Dirkema darbu «Par cilvēka dabas duālismu un tā sociālo stāvokli» (Volf, 1960, pp. 325–340)). Kā Dirkema anomijas izpratnes kontekstā rakstīja Džons Hortons: «Dirkema cilvēks ir *homo duplex*, pa daļai egoistisks, anarhisks un pašvērstis, pa daļai morāls, ciktāl viņu spēj regulēt un ierobežot sabiedrība, kura ir visas loģikas un morāles avots.» (Horton, 1964, p. 290) Arī Dirkema biogrāfs Stīvens Lūks atzīmē, ka Dirkema socioloģijā individuālais un sociālais ir dihotomiski (Lukes, 1971). Sabiedrības kopīgajās interesēs ir uzturēt kārtību, morāli, sakralitāti un normatīvātī, kamēr individuālais cilvēks ir profāns un ļaunprātīgs, un tikai sociālie ierobežojumi neļauj šīm negatīvajām iezīmēm pilnībā izpausties.

Otrkārt, pēc pārcelšanās uz Parīzi, atšķirībā no dzimtās provinciālās Epinālas un arī Bordo, kur sākās Dirkema zinātnieka karjera, viņš daudz skaidrāk varēja novērot visas kapitālisma straujās attīstības negatīvās blakusparādības, kas pavadīja mehāniskās solidaritātes transformāciju organizācijā solidaritātē, — tā bija viena no Dirkema disertācijas pamattēmām. Lielpilsētas bija industrializācijas avangards, bet arī vietas, kur varēja sastapt bezpajumtniekus, sairusas ģimenes, alkoholiķus, prostitūtas — jebko, kas personificēja «sabiedrības vātis». Tas lika viņam jautāt: kur meklējami šo sociālo patoloģiju cēloņi? Laika gaitā viņš nonāca pie atbildes, ka tie meklējami gan sociālo normu trūkumā vai to nepietiekamā piemērošanā, gan arī pārmērīgā regulējumā, kas ceļas piespiestas darba dalīšanas rezultātā.

Treškārt, ir vēl kāds avots, ar ko var saistīt Dirkema pievēršanos anomijas tēmai. Lielākā daļa Dirkema komentētāju apgalvo, ka pirmo reizi jēdzienu «anomija» Dirkems izmanto savā disertācijā «Darba dalīšana sabiedrībā» (*De la division du travail social*) 1893. gadā. Tomēr viņš ar to saskārās jau sešus gadus agrāk, kad žurnālā *Revue philosophique* publicēja recenziju par morālfilozofa Žana Marī Gijo (*Jean-Marie Guyau*, 1854–1888) grāmatu «Nākotnes nereliģija» (*Irréligion de l'avenir*). Uz Dirkema saikni ar Gijo norāda Antonijs Gidenss (Giddens, 1971, p. 80) un daži citi autori (piemēram, Levine, 1985, p. 61). Gijo izceļas anomijas interpretu vidū ar to, ka vērtēja anomiju pozitīvi. Anomijai Gijo bija pievērsies jau savos agrākajos darbos, bet jo īpaši darbā «Nākotnes nereliģija» iezīmējās viņa uzskats, ka anomija nākotnē būs neatkarīgas morālas personības pazīme. Pēc revolūcijas Francijā, sabiedrības sekularizācijas un *laïcité* klātbūtnē, reliģijas nākotnes tēma nodarbināja ne vienu vien domātāju. Aizrautīgi tika piedāvātas dažādas «nākotnes reliģijas» versijas. Pazīstamākā no tām ir Ogīsta Konta «humanitātes reliģija». Konts ne tikai iztēloja nākotnes garīgās attīstības virzienu, bet arī piedāvā detalizētu prakšu sistēmu un kalendāra reformu, kam būtu jāizstāj pazīstamās reliģiju formas. Gijo pārsprīdumi bija tikai teorētiski. Viņa grāmata sniedza sociālu skatījumu uz reliģiju vēstures gaitu un reliģisko parādību izcelsmi. Reliģiju izcelsmes pamatā, pēc Gijo domām, bija cilvēku sociālās vajadzības pēc biedrošanās un pozitīvām emocijām, ko cilvēkam var sniegt tikai attiecības

ar citiem cilvēkiem. Tā izveidojas trīs reliģijas pamata pazīmes — mītu sistēma, ticības apliecināšana jeb dogmatika (t. i., ko šīs reliģijas māca) un kults jeb rituālu sistēma. Tālāk, kā Gijo uzskatīja, minētās pazīmes 19. gadsimta laikā izzūd un cilvēce tuvojas reliģiju norietam. Reliģijas tiks nomainītas ar jaunu pasaules uzskatu, kura pamatiezīme būs «reliģiskā anomija». Mītus un kultu aizstās empīriski novērojumi un zinātnisks pasaules izskaidrojums, bet dogmas — brīva, reliģijas uzspiestu normu un likumu un apstākļu nesaisīta, skeptiska, vērtējoša attieksme pret visu, kas būs jaunās morāles pamatā. To tad Gijo sauca par reliģisko anomiju (Guyau, 1887/1912).

Dirkems pozitīvi novērtēja Gijo pieeju — meklēt reliģiju saknes cilvēces sociālajā attīstībā, taču bija visnotaļ kritisks attiecībā uz anomijas novērtējumu. Savā recenzijā viņš rakstīja, ka brīvā, emancipētā cilvēka intelektuālās aktivitātes augļi nevar aizstāt reliģijas. Katrs cilvēks gan var nonākt pie savām individuālām atziņām, bet tas cilvēkus tikai attālinās citu no cita, apgrūtinās to apvienošanās iespējas, savukārt tieši biedrošanās vajadzībā pats Gijo bija saskatījis reliģiju izcelsmes un izdzīvošanas pamatu (Durkheim, 1887; Pickering, 1994).

Pats anomijas jēdziens un tā interpretācija, ka *anomie* ir situācija, kuras raksturs meklējams individa un sociālo institūciju attiecībās, kļuva par vienu no nozīmīgākajām tēmām Dirkema socioloģijā. Dirkema uzskati par anomiju tika vairākkārt precizēti un papildināti (par Dirkema uzskatu evolūciju skat.: Olsen, 1965; Marks, 1974; Besnard, 1982; Orrù, 1987, pp. 104–114). Plaši raksturojot, Dirkems lieto terminu *anomie*, lai aprakstītu tādu sabiedrības stāvokli, kad sociālās institūcijas dažādu iemeslu dēļ nespēj nodrošināt visas sabiedrības morālu vadību, un tāpēc sabiedrības normas un sociālā kontrole nesakņojas vai ir vāji iesakņotas sociālajā sistēmā. Izsakoties vienkāršiem vārdiem — tas ir tad, kad cilvēks nezina, kas ir labs un ļauns, savukārt sabiedrības institūcijas nespēj viņam to paskaidrot. Tādos apstākļos ir pamats apšaubīt arī sociālo institūciju leģitimitāti kopumā.

Darba dalīšanās anomija parādīta kā sabiedrības funkcionāla problēma, kamēr darbā «Pašnāvība» Dirkems anomiju raksturo kā cilvēka normatīvās integrācijas defektu. Divi objektīvie cēloņi, kādēļ rodas individuālo un kolektīvo mērķu nesakrītība, ko identificē Dirkems «Darba dalīšanas» trešajā daļā, ir straujas sociālās izmaiņas un darba dalīšana kapitālistiskajā sabiedrībā, pārejot no sabiedrības mehāniskās solidaritātes uz organisko solidaritāti. Cilvēku profesionālā specializācija — kapitālistiskās darba dalīšanas rezultāts — gan ļauj vairāk saražot un tādējādi straujāk attīstīt ekonomiku, bet arī attālina cilvēku no sabiedrības kopumā, padarot viņu par konkrētas operācijas veicēju, kas neatbild par sociālajiem procesiem kopumā. Cilvēks var kļūt bagātāks, bet ne laimīgāks.

Dirkema ieskatā, ja vien cilvēkam ļautu vaļu, viņa savtīgā daba izpausies pilnā mērā. Tikai sociālā kontrole viņam to neļauj. Funkcionāli veselā

sabiedrībā cilvēks apzinās savu sociālo atbildību un līdz ar to arī ierobežotību un ļaunas sabiedrības kontrolei. Parasti tā tiek īstenota ar sociālo institūciju starpniecību. Cilvēkam nākas samērot savu individuālo gribu ar sabiedrības kopīgajām vērtībām, sociālām normām un sociālo kultūru. Tomēr ir situācijas, kad sociālās kontroles instrumenti nedarbojas. Turklāt, vājinoties individa un kopienas sociālajām saitēm, vājinās arī viņa identifikācija ar kopienas vērtībām. Tajā pašā laikā darba dalīšanas dēļ sabiedrība kopumā kļūst ne vien fragmentētāka, bet arī ievērojami sarežģītāka. Jo sarežģītāka ir sabiedrība, jo vairāk tai ir vajadzīgs arī ētisks pašregulējums, jo visas situācijas nav iespējams un nekad arī nebūs iespējams paredzēt likumā.

Darbā «Pašnāvība» Dirkems iezīmē «sociālās normas» atrašanos divu vektoru jeb asu krustojuma laukā. Viens ir normatīvā regulējuma vektors, otrs — solidaritātes vektors. Ja raugāties uz normatīvā regulējuma asi, tad norma atrodama starp anomiju («bezlikumību») un fatalismu jeb pilnīgu, nekritisku pakļaušanos ārējam regulējumam. Uz solidaritātes ass tā atrodas starp pilnīgu solidaritātes trūkumu (egoismu) un altruismu, individa pilnīgu ziedošanos citu labā. Šajā pašā darbā Dirkems izšķir hronisko un akūto jeb krīzes anomiju. Hroniskā anomija ir ilgstoši nepārejošs stāvoklis, kas izpaužas vairākās sociālās dzīves sfērās, piemēram, ekonomikā un ģimenē. Akūta anomija rodas sociālu satricinājumu laikā. Saskaņā ar Dirkema aplēsēm pašnāvību skaits krīzes anomiju laikā ir lielāks.

Anomijas risks pārejas sabiedrībās vienmēr ir augstāks. Dirkems rakstīja par sava laika — 19. gadsimta beigū — sociālajām pārmaiņām Francijā. Rūpniecība un kapitālistiskās attiecības attīstījās ātrāk nekā sociālās kontroles institūcijas. Anomijas pazīmes, ko novēroja Dirkems, bija alkatība, neierobežotas ambīcijas, patērniecība un hēdonisms (skat. Lukes, 1970, pp. 89–90). Taču nav grūti ievērot, ka minētās parādības var novērot arī nesenākā vēsturē — citās pārmaiņu sabiedrībās. Daļa sociālo institūciju tajās ir beigušas pastāvēt, to vietā var būt radušās jaunas, kas vēl nav paspējušas iegūt pietiekami spēcīgu autoritāti; jauni sociālās kontroles instrumenti nav vēl izstrādāti. Arī daļa sociālo normu vairs nedarbojas. Daudz kas no tā, uz ko cilvēks varēja paļauties iepriekš, ir sabrucis, un viņam nav skaidrs, uz ko lai tagad paļaujas un kam lai uzticas. Šādos apstākļos ļoti zemie uzticības rādītāji tādām institūcijām kā parlaments, valdība, tiesa un vēl citām, kuras saistītas ar sociālo kontroli, ir visai skaidra anomijas liecība. Pārmaiņu sabiedrībās mainās arī identitāšu raksturs, piemēram, var minēt pilsonības statusa maiņu, mainītu vietu sociālajā hierarhijā, nepieciešamību piemēroties kādai citai valsts valodai un ekonomiskajai sistēmai, naudas reformas un iepriekšējo ipašumu un uzkrājumu zaudējumus. To pārdzīvoja, piemēram, daudzi bijušie PSRS pilsoņi un turpina piedzīvot politiskie un ekonomiskie migranti arī mūsdienās.

Dirkema anomijas teorija pieder socioloģijas klasikai, par anomiju nav iespējams rakstīt, neatsaucoties uz Dirkemu. Tomēr tā ir maz piemērota

operacionalizācijai empīriskā pētījumā. Citiem vārdiem, tā labi der aprakstam, bet praktiski neder anomijas līmeņa mērījumiem. Savukārt anomijas pētījumi mūsdienās ir gandrīz tikai empīriski orientēti. Dirkema pēcteči mēģināja minēto trūkumu novērst, kā redzēsīm, ar mainīgām sekmēm.

Roberta Mērtona spriedzes teorija

Robertu Mērtonu var uzskatīt par Dirkema tradīcijas turpinātāju. Pateicoties viņa darbiem, anomijas jēdziens nostiprinājās

angliski rakstītajā socioloģiskajā literatūrā un par anomijas pētniecības centru kļuva ASV. Dirkema anomijas teoriju jau agrāk bija ievērojuši, novērtējuši un komentējuši Talkots Pārsons (Parsons, 1937) un Eltons Maijo (Mayo, 1933), taču Mērtona nelielā apjoma raksts «Sociālā struktūra un anomija» (Merton, 1938) un vēlākā atgriešanās pie anomijas tēmas citos darbos (Merton, 1964, 1968) noteikti ir visietekmīgākā. Lidzīgi kā Dirkems, arī Mērtons rakstīja par savu laiku un sociālo vidi (ASV pēc Lielās depresijas un tūlīt pēc Otrā pasaules kara), taču izdara vispārīgākus secinājumus. Dirkema interešu fokusā bija darba dališana un tās plašās sociālās sekas, turpretī Roberta Mērtona uzmanību saistīja attiecības starp sabiedrības institucionalizētajiem mērķiem un sociāli pieņemamajiem līdzekļiem to sasniegšanai (Merton, 1938). Ar anomijas tēmas «pārceļšanos» uz ASV tās izpēte attālinājās no Dirkema klasiskās pieejas. Kā raksta Marko Orru, Eiropā sociālajās zinātnēs diskutē par sabiedrības mērķiem, bieži tos arī kritizējot, bet ASV analizē un kritizē līdzekļus mērķu sasniegšanai, pašus mērķus uzskatot par sociālu faktu (Orru, 1987, pp. 118–120).

Mērtona izejas punkts bija novērojums, ka ASV sabiedrībā, īpaši vidusšķirā, augstu vērtē panākumus un sasniegumus un par skaidrāko sasniegumu pazīmi uzskata finansiālu veiksmi. «Tikt dzīvē uz augšu» nozīmē kļūt bagātam, turklāt iespējami isā laikā. Nekļūt bagātam nozīmē, ka esi dzīvē «zaudētājs». Tā dēvētais «amerikāņu sapnis» cildināja mērķus, ko praksē tikai retos gadījumos bija iespējams sasniegt ar likumīgiem līdzekļiem. Līdzsvarotas (Mērtons lieto jēdzienu *effective equilibrium*) kultūras un sociālās struktūras attiecības būtu tādas, ka kultūra iezīmē sabiedrības mērķus, uz kuriem tai būtu jāvirzās, savukārt sociālā sistēma nodrošina līdzekļus šo mērķu sasniegšanai. Savtīgi pašlabuma meklējumi kultūrai būtu jālīdzsvaro, uzsverot sabiedrības kopīgos ideālus un vērtības. Praksē dažkārt institucionalizētie mērķi nav sasniedzami ar pieejamajiem līdzekļiem, un tas arī rada deviantu uzvedību. Atšķirībā no Dirkema skatījuma, Mērtona teorijā cilvēka dabai ir maza nozīme. Egoismam, alkātībai un tamlidzīgām nelāgām rakstura iezīmēm ir sociāla izcelsme, turklāt tās ir situatīvas — atkarīgas no kultūras un sociālo institūciju attiecībām konkrētā sabiedrībā. Taču Dirkems un Mērtons ir vienprātīgi, ka anomija liecina par normatīvā regulējuma vājumu.

Tomēr Dirkems vērtēja anomiju kā nepietiekama vai pārspilēta regulējuma izraisītu patoloģisku stāvokli, taču Mērtanam anomija ir cilvēka reaktīva stratēģija iepriekšminētajā mērķu un to sasniegšanai pieejamo līdzekļu līdzsvara nobīdes situācijā. Cita atšķirība atrodama Dirkema un Mērtona uzskatos par anomijas izplatību dažādos sabiedrības segmentos. Dirkema secinājums bija — anomija var būt izteikta dažādos laika nogriežņos dažādā pakāpē (piemēram, križu laikos tā būs izteiktāka), taču, ja reiz tā iestājusies, tad skar visu sabiedrību kopumā. Savukārt Mērtons raksta, ka anomijas iespaids un tās radītās spriedzes līmeņi var būt augstāki dažām sabiedrības grupām, piemēram, migrantiem vai sabiedrības zemākajām šķirām. Atšķirības cēloņi meklējami viņu pozicionējumā sabiedrības struktūrā. Ja indivīdam izglītības vai finanšu trūkuma, vai citu iemeslu dēļ ir grūtāk īstenot «amerikāņu sapni», viņš asāk izjūt ārējo spiedienu to darīt (Merton, 1968). Kopējā sabiedrības *anomie* tad izpaužas kā individuāla, subjektīvi izjusta *anomia* (Merton, 1964, pp. 225–228). Anomijas un spriedzes pakāpi ietekmē arī indivīdu atšķirīgie socializācijas līmeņi (Merton, 1968, pp. 203–209).

Anomiska Mērtona teorijā ir jebkura situācija, kad sabiedrības mērķi rada ārēju spiedienu un liek cilvēkam izmantot tehniski visreālākos līdzekļus, kas nav institucionāli leģitimizēti. Anomiju rada kultūras spiediens būt veiksmīgam par katru cenu, nevis vienkārši kāda atsevišķa cilvēka vēlme tādām būt. Mērtons norāda, ka dažādi noziegumi un netikumi kļūst aizvien izplatītāki un sociāli akceptējamāki, ja vien dzīšanās pēc veiksmes un tās ārējām pazīmēm tiks nošķirta no piemērotiem likumīgiem institucionāliem līdzekļiem.

Mērtons kategorizē kopumā piecus mērķu un līdzekļu attiecību modeļus un līdz ar to piecas iespējamās indivīda stratēģijas konkrētos gadījumos, ko pazīstam kā viņa spriedzes teoriju. Tie ir saskaņa (*conformity*) — ja kultūras definēto mērķu sasniegšanai pieejams pietiekams daudzums institucionalizēto līdzekļu; inovācija (*innovation*) — ja indivīdam ir pieņemami mērķi, taču pietiekamu līdzekļu trūkst un nākas tos radīt; rituālisms (*ritualism*) — ja mērķi ir zemi vai ierobežoti, bet to sasniegšanai leģitīmu iespēju pietiktu; atkāpšanās (*retreatism*) — ja indivīdam nav ne nozīmīgu mērķu, ne līdzekļu tādu sasniegšanai; sacelšanās (*rebellion*) — ja indivīds gan pārdefinē mērķus, gan izvēlas jaunus līdzekļus to sasniegšanai. Mērtons raksta, ka rituālisms ir stratēģija, ko biežāk izvēlas vidusšķiras pārstāvji, bet inovācija — ko izvēlas zemākās šķiras (Merton, 1968, pp. 203–209), arī atkāpšanās vairāk raksturīga zemākajām šķirām (Merton, 1968, p. 242). Inovācija ir visdeviantākā stratēģija, ar visaugstāko likuma pārkāpšanas iespēju, kamēr rituālisms ir «pārspilēta saskaņa» (*overconformity*), vismazāk anomiskā stratēģija (Merton, 1968, pp. 238–241). Vai par šo snaudošo harmoniju būtu jāpriecājas, tas ir cits jautājums.

M. Sīmans attīstīja Mērtona agrinās idejas tālāk. Viņa interpretācijā anomija bija identificējama ar «beznormību» (*normlessness*), kad sociāli

nepieņemama uzvedība ir vienīgais veids, kā sasniegt mērķi, bet to pavada bezspēcība, bezjēdzība, sociālā izolācija, kultūras atsvešinātība un pašatsvešinātība (Seeman, 1959).

Kvantitatīvie anomijas pētījumi

20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē parādījās pirmie mēģinājumi anomiju ne vien aprakstīt, bet arī mērīt, izmantojot

kvantitatīvus rādītājus. Par nozīmīgāko mēģinājumu var uzskatīt Leo Sroles izstrādāto einomijas-anomijas mērījumu skalu. Strole attīstīja tālāk idejas, kas jau bija atrodamas Makaivera (MacIver, 1950) un Lasvela (Lasswell, 1952) publikācijās. Būtiskākais iespaids nāca no Makaivera atziņas, ka kultūras sabrukuma cēlonis ir indivīdu vērtību sistēmas distancēšanās no kopīgajām sabiedrības vērtībām, paļāvības uz nākotni zudums un tam sekojošā orientācija uz dzīvi tagadnē. Anomiskais cilvēks tādējādi «ieklausās tikai sevī, bet neatskaitās nevienam» (MacIver, 1950, p. 84). To var arī uzskatīt par psiholoģisku paš aizsardzības stratēģiju strauju sociālu pārmaiņu apstākļos.

Arī Sroles uzmanības centrā bija anomija individuālā limenī — tas ir, iespaids, kādu sabiedrības strukturāla *anomie* atstāj indivīda pasaules uztverē. Šo nošķirumu pārņēma arī Mērtsons savos vēlākajos anomijai veltītajos darbos. Srole piedāvāja nošķirt *anomie* kā sabiedrības raksturlielumu un *anomia* kā individuālu stāvokli. Latviešu valodā, kur lietojam tikai vārdu «anomija», to ir neiespējami atspoguļot. *Anomie* Strole raksturo kā normu trūkumu (*normlessness*) un norāda, ka to nav iespējams empīriski nomērīt. *Anomia* ir jēgas trūkums (*meaninglessness*) cilvēka pasaules uztverē un darbībā. Srole identificēja piecas *anomia* dimensijas, kas tika attiecīgi operacionalizētas piecos anketas jautājumos. Tie attiecās uz 1) indivīda subjektīvo sabiedrības attīstības novērtējumu; 2) indivīda subjektīvo vēlmi dzīvot tagadnē, nevis nākotnē; 3) cilvēka paļāvības trūkumu attiecībā uz citiem cilvēkiem; 4) amatpersonu distancēšanos no cilvēka reālās dzīves problēmām; 5) pārliecības trūkumu, ka bērniem nākotnē būs labāka dzīve nekā respondentam pašam. Anomijas pretstata raksturojumam Srole aktualizēja ideju vēsturē jau pazīstamo einomijas jēdzienu. Jau sengrieķu politiķis Solons to bija lietojis sabiedriskās kārtības iemīsojuma raksturojumam (skat. Halberstadt, 1955). Šis mainīgais, Srole rakstīja, attiecas uz indivīda saistību ar citiem pārākajā pakāpē (*self-to-others-belongingness*) un atrodas skalas anomijai pretējā polā (Srole, 1956, p. 711).

Sroles ieskatā attiecības starp *anomie* un *anomia* ir savstarpēji ietekmējošas. Individuālo *anomia* var skaidrot kā radušos sociālās *anomie* klātbūtnē un ietekmē, taču arī ievērojams individuāli anomisku personu skaits sabiedrībā paaugstina sabiedrības *anomie* limeni. Taču praksē ar Sroles piedāvātās skalas palīdzību var mērīt tikai individuālo anomiju un depresīvo,

pesimistiski noskaņoto, dzīves jēgu un ticību nākotnei zaudējušo indivīdu skaitu konkrētā sabiedrībā. Tas parāda sabiedrības noskaņojumu, taču maz palīdz saprast anomijas cēloņus. *Anomia* var raksturot minēto noskaņojumu ļoti dažādos sociālos apstākļos — piemēram, finanšu krīzēs, pēc darba zaudējuma vai nepietiekamas sociālās drošības apstākļos.

Sroles skala tikusi vairākkārt modificēta un uzlabota (Dean, 1965; Seeman, 1967; Teevan, 1973; Travis, 1993), savukārt pats individuālās anomijas jēdziens — pārinterpretēts. Tā, piemēram, H. Makkloskijs un J. Šārs izpētīja, ka individuālo anomiju ietekmē ne tikai sociāli faktori, bet arī personības īpatnības, emocionalitāte un kognitīvās spējas (McClosky & Schaar, 1965).

Par anomijas kvantitatīvās izpētes intensīvāko periodu jāuzskata laika posms no 20. gadsimta 50. gadu beigām līdz 70. gadu vidum. *Anomia* šķiet salīdzinoši labi pakļaujamies kvantitatīvai socioloģiskai pētniecībai, taču *anomie* ir sabiedrības stāvoklis, ko būtu pārāk sekli interpretēt kā sabiedrības vilušos locekļu skaita rādītāju. Turklāt anomijas rādītāju aprēķins visai maz pasaka gan par anomijas cēloņiem, gan sekām. Jaunāki empīriski pētījumi, par kuriem būs runa nodaļas noslēguma daļā, tiecas piedāvāt kombinētu metožu izmantošanu.

Pitera Bergera anomijas teorija

Paralēli kvantitatīvajiem pētījumiem anomijas tēma piedzīvoja arī teorētisku attīstību, kļūstot par nozīmīgu elementu

Pitera Bergera reliģijas teorijā (Berger, 1967). Bergeram «anomija» nozīmē *nomos* bojājumu. Savukārt *nomos* ir «jēgpilna kārtība» (*meaningful order*), ko veido sabiedrībā izplatītais pasaules uzskats jeb «uzticamības struktūra» (*plausibility structure*) visplašākajā nozīmē un tās ētoss — vērtības un dzīvesveids, kas tiek objektīvēts kā normatīvs.

Nomos izveidojas sociālās konstrukcijas ceļā. «Sociāli konstruēts» ir plaši lietots, taču bieži pārprasts un primitivizēts jēdziens. Sociālā konstrukcionisma klasiķi Piteri Bergers un Tomass Lukmans aprakstīja, kā realitātes konstruēšanas dialektiskie procesi noris trijos soļos jeb posmos, un tieši tādā pašā perspektīvā Bergers apraksta *nomos* sociālo konstruēšanu. Šos soļus viņi nosauca par eksternalizāciju, objektivāciju un internalizāciju (Berger & Luckmann, 1965). Tikai aptverot tos visus kopā, ir iespējams aptvert sociālās konstruēšanas procesu pilnībā. «Eksternalizācija» ietver cilvēka uz āru vērstās fiziskās un mentālās aktivitātes — tās «uzbūvē» cilvēka dzīvespasaui, kurā viņš iemājo kā sociāla būtne, kas vēlas sasniegt drošību, ekonomisku labklājību un emocionālu apmierinājumu visā savas dzīves laikā. Tādā veidā cilvēki kopā veido sabiedrību. Tomēr jau kopš pirmajiem dzīves gadiem cilvēks tiek socializēts sabiedrībā, kura viņu jau sagaida kā citu cilvēku kopīgas darbības produktu. Sociālās institūcijas — kā valsts, ģimene,

valoda un kultūra — ir reālas, objektīvas parādības, vienlaikus būdamas cilvēku darbības rezultāts. Tās ir objektīvātas, jo pastāv neatkarīgi no cilvēka gribas. *Nomos* ir šāda — objektīvāta realitāte.

Taču cilvēks piedzimst sociālā pasaulē, bet bez sociālām zināšanām. Viņam nākas piemērot savu subjektīvās pieredzes pasauli objektīvajai realitātei, tostarp sociāli pieņemamai uzvedībai, sociālajām vērtībām un normām. Šo procesu Bergers un Lukmans sauc par «internalizāciju». Bergers to apkopo šādā formulā: «Eksternalizācijas ceļā sabiedrība ir cilvēka darbības produkts. Objektīvacijas ceļā sabiedrība kļūst par realitāti *sui generis*. Internalizācijas ceļā cilvēks ir sabiedrības produkts.» (Berger, 1967, p. 4)

Sabiedrība sociālā konstrukcionisma izpratnē ir kultūras produkts, kas rodas eksternalizējošas aktivitātes rezultātā. Veidojot attiecības ar sabiedrību, cilvēks vienlaikus konstruē arī savu identitāti. «Realitātes sociālajā konstruēšanā» Lukmans un Bergers apraksta sabiedrību kā vienlaikus objektīvu un subjektīvu realitāti, tā pastāv neatkarīgi no katra atsevišķa indivīda vēlmēm un sajūtām, tomēr ir atkarīga no tās locekļu aktivitātēm un sociālajām interakcijām kopumā. Sabiedrības objektīvo raksturu veido vairāki procesi. Autori daudz uzmanības velta institucionalizācijai kā vienam no tiem. Institucionalizācijas loma ir vislabāk saskatāma gadījumos, kad eksternalizācijas ceļā radītas sociālās institūcijas tiek nodotas tālāk citai paaudzei. Institūcijas raksturo vēsturiskums un kontroles mehānismi. Būtisks institucionalizācijas procesa rezultāts ir tas, ka institucionalizācija ļauj katram sabiedrības loceklim paredzēt citu sabiedrības locekļu uzvedību, jo viņi rēķinās, ka vairums respektēs sociālās normas.

Savukārt darba dalīšana Bergeram un Lukmanam ir institucionalizācijas rezultāts. Konkrētas zināšanu izplatības funkcijas tiek asociētas ar konkrētiem institūtiem jeb eksternalizācijas aģentiem, ne ar plašākām sabiedrības masām. Viņi raksta:

Institucionālā pasaule tad tiek pieredzēta kā objektīva realitāte. Tai ir vēsture, kas aizsākusies pirms indivīda dzimšanas un ko neaptver viņa biogrāfiskā atmiņa. Tā bija tur pirms viņa dzimšanas un paliks tur pēc viņa nāves. Šai vēsturei pašai par sevi, kā pastāvošo institūciju tradīcijai, piemīt objektīvs raksturs. Individuālā biogrāfija tiek novērtēta kā viena no epizodēm sabiedrības objektīvajā vēsturē. Institūcijas kā vēsturiskas objektīvas fakticitātes uzrunā indivīdu kā nenoliedzami fakti. [...] Tās pretojas viņa mēģinājumiem tās mainīt vai pārņemt. Tām piemīt draudīga vara gan pašām par sevi, pateicoties to fakticitātei, gan caur svarīgāko institūciju rīcībā esošajiem kontroles mehānismiem. Institūciju sociālā realitāte nemazinās no tā, ka indivīds nesaprot to darbības nolūkus vai darbības principus. (Berger & Luckmann, 1965, pp. 77–78)

Bergers un Lukmans norāda, ka objektīvatēi, kas raksturo realitāti cilvēka pieredzē, nav ontoloģiska statusa, kas būtu neatkarīgs no cilvēciskās aktivitātes, kura to ir radījusi, — sabiedrība un tās institūcijas nepastāv ārpus un pirms pieredzes.

Vienlaikus sabiedrība ir arī subjektīva, internalizēta realitāte. Indivīds kļūst par sabiedrības locekli, piešķirot objektīvajai realitātei personīgu, individuāli nozīmīgu jēgu.

Nomos ir sabiedrības izvēle. Katrā reizē sabiedrība un tās institūcijas būtu varējušas izvēlēties arī citādi (piemēram, pieņemt citādu likumu, pielūgt citu dievību, sekot citiem līderiem u. tml.), tomēr, ja izvēle ir notikusi, sabiedrība uzskata to par pašsaprotamu, un socializācijas ceļā šis objektīvais priekšstats arī tiek uzturēts turpmāk. Sabiedrība sargā savu kārtību ne vien objektīvi — ar savu sociālo institūciju palīdzību, bet arī subjektīvi, strukturējot individuālās sabiedrības locekļu apziņas, uzsver Bergers (Berger, 1967, p. 21).

Nomos, raksta Bergers, atkal un atkal jābūvē iepriekš aprakstītajā trīsdalīgās sociālās dialektikas procesā, bet, reiz uzbūvēts, tas darbojas kā vairogs pret anomizācijas draudiem. Dzīvespasaules sociālā konstruēšana savā būtībā ir nomizējoša jeb kārtojoša aktivitāte, vairogs pret eksistenciālajām bailēm, ko indivīdam rada atsvešinātība no sociālās pasaules. Tieši nomizāciju Bergers uzskatīja par sabiedrības vissvarīgāko funkciju (Berger, 1967, p. 22). Taču ne vienmēr tā darbojas vienlīdz veiksmīgi. Nevainojams *nomos* ir iespējams tikai teorētiski — tad, ja eksternalizācijas un internalizācijas procesi būtu simetriski. Praktiski tā tomēr nenotiek, tāpēc nevienu *nomos* nevar uzskatīt par pilnībā drošu un neievainojamu. Anomizācijas draudi var īstenoties praksē, tāpēc «sagrāļajā pārklājā» rodas plaisas un tas var tikt arī pilnībā saplosīts — gan iekšēju procesu, gan ārēju spēku darbības rezultātā. Tie var likt apšaubīt paša *nomos* pastāvēšanu. *Nomos* eksistence visvairāk tiek apšaubīta krīžu laikā. Privātas krīzes nākas piedzīvot katram savu pieredzi pārdomājošam cilvēkam, piemēram, apzinoties savu mirstīgumu vai pieredzot tuvu cilvēku nāvi, ko viņam ir grūti pieņemt (internalizēt) kā normālas lietu kārtības sastāvdaļu. Tāpat eksistenciālas šausmas var pārņemt cilvēku sociālu un ekonomisku krīžu laikā, kad šķiet, ka nedarbojas pierastie likumi un pārņem notiekošā bezjēdzības, neprāta, ačgārnības un bezspēcības sajūta.

Protams, sabiedrības tiecas savu *nomos* nosargāt un nostiprināt, jo alternatīva (anomija) ir biedējoša. Katra sabiedrība, raksta Bergers, būvē cilvēciski jēgpilnu dzīvespasauli. Cilvēkam jāspēj saistīt savu privāti nozīmīgā pasaule ar pasauli kosmiskā nozīmē, pirmo balstot otrajā, kam cilvēks ir gatavs pakļauties un atsaukties. Bergers to sauc par «kosmizēšanu» (*cosmization*). Berģera darbos lietots viens apzīmējums — *anomy*, tā radot iespaidu, ka viņš nenošķir kolektīvo sociālo un individuālo anomiju. Bergers norāda,

ka *anomy* nav nekas cits kā Dirkema *anomie* angliskojuums (Berger, 1967, p. 190), tā vienmēr ir sociāla un raksturo disharmoniskas indivīda un plašākas sabiedrības attiecības, savstarpēju neuzticēšanos, nespēju vienoties par kopīgām vērtībām, sociālo normu un sociālo institūciju vājumu.

**Teorijas un empīriskās
analīzes sintēze anomijas
pētījumos 20. gadsimta nogalē
un 21. gadsimta sākumā**

Pēdējās desmitgadēs anomijas pētniecībā iezīmējas vairākas jaunas tendences. Šķiet, dažādi autori ir atteikušies no domas, ka varētu vienoties par vienu anomijas definīciju. Arī hipotēžu par to, kas

tieši rada anomiju, kļūst aizvien vairāk (Passas, 1995, pp. 106–107). Tas iezīmē aizvien plašāku, bet arī fragmentētāku pētījumu lauku. Tomēr šķiet, ka iespējams saskatīt trīs nozīmīgākās tendences. Pirmkārt, ir radies lielāks skaits pētījumu par anomiju teritoriāli, konkrētās sabiedrībās (piemēram, skat. pētījumus par dažādām valstīm — Atteslander et al., 1999). Otrkārt, intensīvi tiek pētīta anomija konkrētu organizāciju vai sociālo grupu kontekstos, mazāk vispārīnot šo jēdzienu uz plašāku sabiedrību, turklāt biežāk norādot uz «anomizācijas tendencēm», nevis aprakstot to kā stabilu stāvokli konkrētā laika nogriezni (Passas, 1999, p. 102). Trešo virzienu raksturo mēģinājumi sintezēt iepriekšminētos specifiskos pētījumus ar jaunu teorētisku piedāvājumu, kas meklē anomijas indikatorus ārpus individuālās anomijas pazīmēm. Piemēram, Johans Galtunga aicināja anomijas analizē ietvert trīs līmeņus — individuālo, sociālās un/vai pasaules sistēmas līmeni. Individuālā gadījumā personai trūkst vērtību vadības un normas nav visaptverošas, internalizētas. Nākamajā līmenī tā ir sabiedrība, ko neveda kopīgas, līdzdalītas vērtības un normas nav institucionalizētas. Visbeidzot, pasaule var būt līdzīgā stāvoklī, ja lielāks skaits sabiedrību piedzīvo iepriekš minētās anomijas (Galtung, 1999, pp. 197–199). Tālāk Galtunga izšķir dažāda mēroga anomijas — trīs «lielo pārmaiņu» anomijas un virkne mazāku. Trīs lielās pārmaiņas bija pāreja no primitīvās uz tradicionālu sabiedrību (t. i., lauksaimniecības un vietsēdības rašanās), pāreja no tradicionālās uz moderno sabiedrību, ko aprakstīja Dirkems, un no modernās uz postmoderno sabiedrību (Galtung, 1999, p. 200). Mazāka mēroga anomijas sastopamas modernās sabiedrībās un parasti izpaužas vai nu kā vienas personas darbošanās divās pretrunīgās lomās (Galtunga minētais piemērs — tradicionālas ģimenes galva ir strādnieks modernā rūpnīcā) vai politisku svārstību laikos, piemēram, no diktatūras uz demokrātiju un tad atpakaļ uz diktatūru. Būtiska problēma kvantitatīvajā anomijas pētniecībā, uz ko norāda Galtunga, ir tā, ka anomija ir būtībā negatīvs stāvoklis, kaut kā trūkums, «ne-attieksme» (*non-attitude*) (Galtung, 1999, p. 201), tādēļ to grūti operacionalizēt. Citi autori aicina izvēlēties tādus anomijas indikatorus, kas būtu mērāmi, t. i., kvantificējami, plaši pieņemti,

lidzsvaroti (t. i., politiski neitrāli un ļautu mērīt gan pozitīvās, gan negatīvās ietekmes), ļautu fiksēt to izmaiņas dažādos apstākļos un laika gaitā (Atteslander et al., 1999, pp. 217–218). Tādi būtu ne tikai aptaujas ceļā iegūti dati par individuālo anomiju līmeni, bet arī ekonomiski indikatori (vidējie ienākumi valstī, inflācija, parādu līmenis, bankrotu skaits, nabadzības un noziedzības statistika, ienākumu nevienlīdzība u. tml.), demogrāfiskie rādītāji, iedzīvotāju blīvums, izglītības līmenis, kā arī sociāli rādītāji, kā iekšējās un ārējās migrācijas statistika, etnisko konfliktu biežums, bezpajumtnieku skaits, laulības šķiršanas statistika u. c. Tas ļautu izveidot kompozītu anomijas indikatoru. Kopumā jāsecina, ka vērojama tendence anomijas pētniecībā atgriezties pie makrolīmeņa analīzes, līdzīgi, kāda tā bija laikā, kad anomijas tēma ienāca sociālo zinātņu apritē.

Globālo vērtību orientācija Latvijas iedzīvotāju vidū

Visvaldis Valtenbergs

Mūsdienās par vairāku globālu un nacionālu politiku prioritāti tiek izvirzīta ilgtspējīga attīstība. Apmierināt nepārtraukti pieaugošā iedzīvotāju skaita vajadzības, vienlaikus nodrošinot nepieciešamo atbalsta sistēmu visas planētas kopīgajai ekosistēmai, ir viens no galvenajiem un reizē grūtākajiem cilvēces uzdevumiem. Ekonomiskā un tehnoloģiskā attīstība ir ievērojami uzlabojusi cilvēces stāvokli. Pieaugusi vispārējā cilvēku ekonomiskā labklājība, samazinājusies mirstība, uzlabojusies lasītprasme, rakstītprasme un komunikāciju tehnoloģiju izmantošana. Tomēr citu attīstības mērķu sasniegšanā, piemēram, ienākumu un sociālās nevienlīdzības mazināšanā, klimata pārmaiņu jomā, vērojami ne tik daudzsoļi panākumi. Globālās attīstības nevienmērīgajam sniegunam ir daudz iemeslu, tomēr nav iespējams ignorēt attīstības sociālo un psiholoģisko dimensiju, kas centrā izvērza arī iedzīvotāju attieksmi un uzvedību. No pirmā acu uzmetiena globālo aptauju rezultāti par iedzīvotāju attieksmi pret jautājumiem, kas saistīti ar globālo ilgtspēju, šķiet iedrošinoši. Pieaug iedzīvotāju izpratne par nepieciešamību orientēt valsts politiku uz ilgtspējīgas attīstības mērķiem, t. sk. arī ieviest aktīvus pasākumus klimata izmaiņu mazināšanai. Tomēr daudzos jautājumos atklājas arī ievērojamas atšķirības starp cilvēku attieksmi un uzvedību. Iedzīvotāji ne vienmēr praktiski iesaistās darbībās, kas tendētas uz ilgtspējīgu dzīves veidu. *Plaisas, kas radušās starp attieksmēm un uzvedību, ir gan pētnieciskās kopienas, gan politikas veidotāju uzmanības vērtas, jo parāda, ka attīstības risinājumi prasa ne tikai vairāk līdzekļu un tehnoloģisko progresu, bet arī pārmaiņas cilvēku prātos un sirdīs.*

Ilgtspējības sociālā un psiholoģiskā dimensija kļūst īpaši aktuāla arī politiskās elites retorikas kontekstā. Vairāki ietekmīgi pasaules politiķi ir izmantojuši populistiskus un nacionālistiskus saukļus, aicinot savas valsts intereses izvirzīt pirmajā vietā un atjaunot sienas un žogus uz valsts robežām. Nesenie populistu politiķu panākumi vairākās Eiropas valstīs un Amerikas Savienotajās Valstīs liecina, ka brīvas un atvērtas sabiedrības idejas, kas reiz drupināja Berlīnes mūri, ir pabālējušas. Lai novērstu sabiedrības uzmanību no visaptverošu problēmu risināšanas, politiskie spēki distancējas no universālo vērtību aizsardzības un ķeras pie daudz izdevīgākas «vainīgo meklēšanas» caur protekcionisma un populisma retoriku, kas iekļauj emocionāli piesātinātus aicinājumus pretnostatīt «tautu» un «eliti», «vietējos» un «svešos». Nav grūti iedomāties, ka šāda retorika varētu ietekmēt arī kolektīvo attieksmju un vērtību fonu, veicinot uz sevi, savu grupu vērstu, noslēdzošāku attieksmju veidošanos. Tas ievērojami apgrūtinātu risinājumus problēmām, kurām šobrīd ir izteikti pārnacionāls raksturs un kuru risinājums ir lielā mērā atkarīgs no nacionālā un globālā mēroga elites apziņas un izpratnes.

Sabiedrības dominējošās vērtību orientācijas ļauj izprast to, kā noteiktas vērtības ietekmē cilvēku interesi par notikumiem konkrētās pasaules daļās vai kāpēc atsevišķas vērtības veicina stiprāku saikni ar vietējo,

reģionālo, nacionālo un/vai globālo līmeni. Tas ir tāpēc, ka globalizācija ir daudzšķautņains process, kam joprojām ir neskaidra vietējo un globālo saistību sajūtu mijiedarbība.

Ņemot vērā globalizācijas procesu sarežģītību, globalizācijas ietekmi uz iedzīvotāju attieksmēm ir visai sarežģīti noteikt. Arī socioloģisko pētījumu rezultāti par globalizācijas ietekmes vērtējumu nesniedz viennozīmīgas atbildes. Daži pētnieki apgalvo, ka globalizācija pavājina nacionālo identitāti un pastiprina globālo identitāti (Antonsich, 2009; Beck, 2006; Norris & Inglehart, 2009). Tā, piemēram, Gela Arjeli (*Gal Ariely*) 89 valstu pasaules vērtību pētījumā konstatē, ka valstis ar straujākiem globalizācijas tempiem iedzīvotāji ir nelabvēlīgāk noskaņoti pret globalizāciju (Ariely, 2016). Savukārt citi pētnieki uzskata, ka globalizācijas ietekme uz iedzīvotāju attieksmēm ir pārvērtēta un iedzīvotāju attieksme un vērtējumi ne vienmēr ir saistīti ar pašas globalizācijas vērtējumu (Calhoun, 2007; Jung, 2008). Pētījumi par cilvēka vērtībām, attieksmēm un uzvedību saistībā ar ilgtspējīgas attīstības dimensijām guvuši spēcīgu impulsu visā pasaulē (ASV Valsts pētniecības padome, 2002; Raskin et al., 2002). Kopumā tie liecina par iedzīvotāju attieksmju un vērtību transformāciju kompleksitāti un aicina sistemātiskāk un visaptverošāk izmantot daudzveidīgu empirisko datu klāstu (Antonsich, 2009). Latvijas sabiedrības vērtīborientācijas pētījumi SUSTINNO projekta ietvaros uzskatāmi par vienu no mēģinājumiem šajā virzienā. Šī nodaļa sniedz ieskatu Latvijas sabiedrības attieksmēs saistībā ar dažādiem globālās attīstības aspektiem, piemēram, attīstības palīdzību, vidi, pārticību, nabadzību un patēriņu, zinātņi un tehnoloģijām, ienākumu taisnīgumu un cilvēktiesībām. Izmantojot pieejamos datus par iedzīvotāju attieksmi un vērtību orientāciju attiecībā uz globālo attīstību, raksts pievēršas saiknei starp cilvēku personiskajām vērtībām un globālo identitāti. Balstoties uz Šaloma Švarca (*Salome Schwartz*) vērtību teoriju, īpaša uzmanība tiek pievērsta transcendences vērtību nozīmei globālās vērtību orientācijas stiprināšanā (Schwartz, 2012). Saskaņā ar Švarca piedāvāto vērtību modeli transcendences vērtības ir saistītas ar universālisma un labvēlības kvalitātēm. Tādēļ varētu pieņemt, ka indivīdiem ar izteiktākām transcendences vērtībām varētu piemist arī tolerances un atvērtības kvalitātes, kas savukārt sekmētu viņu atbalstu noteiktiem pārnacionālā līmeņa kolektīvajiem labumiem, piemēram, vides aizsardzībai, sociālajam taisnīgumam, vienlīdzībai, mieram un skaistumam pasaulē. Transcendences vērtību esamība sabiedrībā savukārt varētu sekmēt iedzīvotāju kosmopolitiskas un globālas vērtību orientācijas.

Globalizācija un sociālā identitāte

Globalizācija ir viena no visvairāk apspriestajām tēmām sociālajās zinātnēs. To vispārīgi varētu raksturot kā procesu,

kas saistīts ar «preču, pakalpojumu, naudas, cilvēku, informācijas un kultūras pārrobežu plūsmu palielināšanos» (Held et al., 1999, p. 16). Kaut gan globalizācija ir ārkārtīgi sarežģīta parādība, kas ietver ekonomiskus, politiskus un kultūras aspektus, nevar ignorēt to, ka tā var atstāt arī noteiktas sociāli psiholoģiskas sekas uz iedzīvotājiem. Globalizācijas procesi nosaka kontekstu tam, kādā veidā «cilvēki domā par sevi saistībā ar sociālo vidi» globalizācijas apstākļos (Arnett, 2002, p. 777).

Teorētiskā līmenī globalizācijas sekas bieži vien tiek interpretētas no divām normatīvām perspektīvām. *Kosmopolitiskajā perspektīvā* globalizācija tiek aplūkota kā spēks, kas veido globālus preču un informācijas patērētājus. Valstu nacionālās pārvaldes mehānismi (valdības, parlamenti) vairs nepiedāvā ekskluzīvu kultūras kontroli pār saviem pilsoņiem un teritoriju (Barber, 1996; Guibernau, 2001). Saskaņā ar šo perspektīvu globalizācija rada arī jaunas identitātes, kas izšķīdina nacionālā un lokālā līmeņa identitāšu formas (sk., piemēram, Hobsbawm, 1992). Rodas jaunas identitātes un to izpausmes, kas vairāk atbilst kosmopolitiskiem pasaules uzskatiem, un tās nav balstītas uz valstu nacionālajiem un vietējā līmeņa naratīviem (Beck, 2006). Kosmopolitisms šajā kontekstā simbolizē cilvēka vai kopienas eksistenci pasaulē, kura atrodas nepārtrauktā pārveidošanās procesā (Hansen et al., 2009, p. 587). Šo jēdzienu sākotnēji radīja kinīķis filozofs Diogens (4. gadsimts p. m. ē.), kurš raksturoja sevi kā kosmopolitu — kosmosa, nevis noteiktas pilsētvalsts pilsoni (Hansen et al., 2009). Mūsdienu literatūra nošķir politisko kosmopolitismu, kas vairāk vērsts uz institūcijām, politikām, likumiem un darījumu procesu un kura mērķis ir aizsargāt cilvēktiesības un dzīvesveidu, rosinot tādu politisko dienaskārtību, kas nebūtu balstīta uz nacionālismu. Pastāv arī morāls kosmopolitisms, kas pievēršas altruisma jautājumam, aicinot paplašināt pienākumu apjomu ārpus katra cilvēka tiešā sociālā loka. Kvame Entonijis Apija (2006) (*Kvame Anthony Appiah*) izmantojis terminu «iesakņotais kosmopolitisms» (*rooted cosmopolitanism*), ar to domājot pilsoni, kurš ievēro vispārējās tiesības, bet tajā pašā laikā augstu vērtē arī viņa/viņas morālās saistības pret vietējo kopienu (Appia, 2006). Kultūras kosmopolitisms izceļ cilvēku, tradīciju un dažādu prakšu sajaukšanos, vienlaikus uzsverot, ka cilvēki var sakņoties vairāk nekā vienā kultūrā vai kopienā (Hansen et al., 2009, p. 589). Visbeidzot, *ekonomiskais kosmopolitisms* koncentrējas uz globāliem ekonomiskiem pasākumiem, ko iespējams panākt ar tehnoloģijām un atvērtiem ekonomikas režīmiem. Atkarībā no normatīvās pozīcijas ekonomiskais kosmopolitisms cildina vai kritizē kapitālismu un tā kārtību.

Otras tā dēvētās *kosmopolitisma reakcionārās perspektīvas (backlash perspective)* atbalstītāji globalizāciju ataino kā potenciāli destabilizējošu spēku, kas grauj tautu drošības un stabilitātes izjūtu. Nepieredzētā cilvēku mobilitāte un informācijas apmaiņa pāri robežām tiek saistīta ar iedzīvotājus potenciāli apdraudošu imigrāciju, nestabilu darba attiecību un

neprognozējamu finanšu tirgu ietekmi. Lai atgūtu kontroli pār savu dzīvi, cilvēkiem saistošas liekas nacionālisma un reliģijas formas, kas viņiem nodrošina «piederības sajūtu» un sniedz drošības un stabilitātes izjūtu (Guibernau, 2001). Tādā veidā globalizācija faktiski tikai veicina nacionālisma, lokalizācijas vai parohiālisma attieksmju nostiprināšanos sabiedrībā (Kinnvall, 2004; Hermans & Dimaggio, 2007).

Tikai nedaudzos nacionāla un starptautiska līmeņa pētījumos ir pārbaudītas abu globalizācijas perspektīvu izpausmes sabiedrībā. Pētījums Vācijā parādīja, ka iedzīvotāji, kas pakļauti lielākai globalizācijas ietekmei nekā pārrobežu un transnacionālie ceļotāji, visticamāk, pieņems kosmopolitisku attieksmi (Mau, Mewes, & Zimmermann, 2008). Starpvalstu pētījumā, kura pamatā ir Pasaules vērtību apsekojumu (*World Value Survey – WVS*) dati, Pipa Norisa (*Pippa Norris*) un Ronalds Inghārts (*Ronald Inglehart*) arī norāda, ka atbalsts kosmopolitiskas pilsonības vērtībām liecina – dzīve kosmopolitiskākā sabiedrībā vājina nacionālistiskas attieksmes (Norris & Inglehart, 2009). Šo atziņu kritizē Džejs Kvans Jangs (*Jai Kwan Jung*), kurš izmanto līdzīgus datus, taču nerod atbalstu šādai tēzei (Jung, 2008). Judīte Breta (*Judith Brett*) un Entonijs Morans (*Anthony Moran*) (2011) konstatē, ka Austrālijas respondentu kosmopolitisma attieksmes ir vājākas tajās grupās, kuras pašas vairāk pakļautas globalizācijas procesiem (Brett & Moran, 2010). Autori atzīst, ka, visticamāk, globalizācijas psihosociālās sekas ir saistītas ar citiem faktoriem, piemēram, dažādu problēmu atspoguļošanu informatīvajā telpā, kā arī ekonomisko un politisko situāciju valstī. Piemēram, teroristu uzbrukumī, kas saistīti ar aizdomās turamo imigrantu, potenciāli var izraisīt pret migrāciju vērstu retoriku, kas, savukārt, liek negatīvi raudzīties uz globalizāciju. Neviennozīmīgi secinājumi par iedzīvotāju attieksmi pret globalizāciju var rasties arī no dažādām globalizācijas interpretācijām un tās izpausmēm cilvēku dzīvē. Vairāki autori pētījuši iedzīvotāju attieksmi arī pret specifiskiem globalizētas pasaules aspektiem (piemēram, vides aizsardzību, migrāciju), citi savos pētījumos izmantojuši kompleksus jēdzienus, piemēram, globālo pilsonību, tajā ietverot vairākas attieksmes un uzvedības, kas kaut kādā mērā liecinātu par globālu orientāciju. *Globālā pilsonība* (vispasaules pilsonība) ietver pasaules izpratni, rūpes, kultūras daudzveidības uztveršanu, sociālā taisnīguma veicināšanu, ilgtspējību un atbildības sajūtu (Katzarska-Miller, 2012). Pētnieki ir atklājuši, ka augstākā globālās pilsonības identifikācija ir saistīta ar sociālo taisnīgumu un respektu pret vides saglabāšanu (Katzarska-Miller, 2012). Vēlākā pētījumā tiek secināts, ka negatīvs globalizācijas attēlojums mazina globālās pilsonības identifikāciju iedzīvotāju vidū. Savukārt globalizācijas pozitīvam atainojumam nav īpašas nozīmes iedzīvotāju globālajā identifikācijā (Snider et al., 2013).

Šajā pētījumā izmantotais vērtības modelis ir balstīts uz Šaloma Švarca vērtības teorijas modeļiem (Schwartz, 2012) un R. Inghārta materiālo/postmateriālo vērtību modeli (Inglehart, 2008). Š. Švarca modelis sastāv no

57 vērtībām, kas sakārtotas desmit grupās: *universālisms, labvēlība, tradīcija, konformisms, drošība, vara, panākumi, hēdonisms, stimulēšana, pašnoteikšanās*. Tā kā vērtības šajās grupās ir savstarpēji konfliktējošas, Švarcs tās organizē apļveida struktūrā divu bipolāru dimensiju ietvaros. Pirmo dimensiju viņš dēvē par atvērtību pārmaiņām (*openness to change*), kas kontrastē ar pašreizējā stāvokļa saglabāšanas pozīciju (*conservation*). Otrā dimensija ietver uz sevi vērsta pašuzlabošanas stratēģijas (*self-enhancement*), kas, savukārt, kontrastē ar t. s. paštranscendenci/transcendenci jeb sevis pārvarēšanu (*self-transcendence*). Iedzīvotāju globalizācijas subjektīvā vērtējuma kontekstā varētu izvirzīt pieņēmumu, ka paštranscendences vērtības vairāk uzsver tieši tās īpašības, kas būtu nozīmīgas dzīvei globalizētajā pasaulē. Saskaņā ar Š. Švarcu transcendences vērtības ietver universālismu (*universalism*) (izpratni, atzinību, toleranci, atvērtību visu iedzīvotāju labklājībai, vides aizsardzību, viedumu, sociālo taisnīgumu, vienlīdzību, mieru un skaidrumu pasaulē, vienotību ar dabu, vides aizsardzību), kā arī labvēlību (*benevolence*), ko, savukārt, veido tādas kvalitātes kā orientācija uz cilvēku labklājības uzlabošanu, noderīgumu, godīgumu, piedošanu, lojalitāti un atbildību.

Jāuzsver, ka minētās kvalitātes, lietojot globālās pilsonības (*global citizenship*) jēdzienu un izmantojot izglītības sistēmu, cenšas iedzīvināt arī ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija – UNESCO. Organizācija piedāvā visaptverošu pasaules mēroga pieeju attīstības jautājumu risināšanai caur izglītības sistēmām, uzsverot iedzīvotāju kompetenču palielināšanu par globāliem jautājumiem un vispārējām vērtībām, piemēram, taisnīgumu, vienlīdzību, cieņu, daudzlīmeņu identitātēm, kas pārsniedz atsevišķas kultūras, reliģiskās, etniskās vai citas atšķirības, piemēram, tāda ir piederības sajūta kopējai cilvēcei un cieņa pret daudzveidību, spēja domāt kritiski, radoši un sistemātiski, pieņemot dažādas perspektīvas. Izglītības saturs attīsta arī bērnu sociālās prasmes, piemēram, empātiju, spēju atrisināt konfliktus, komunikācijas prasmes, spēju tikloties un sadarboties ar dažādu izcelsmju un kultūru cilvēkiem, lai spētu kopīgi rīkoties un rast risinājumus globāla mēroga problēmām (UNESCO, 2014).

Iedzīvotāju attieksmes un uzvedība ilgtspējīgas attīstības kontekstā

Lai gan daudzos pētījumos ir analizēta sabiedrības uztvere par globalizāciju kopumā, daži pētījumi ir pievērsušies sabiedrības attieksmei un uzvedībai ilgt-

spējīgas attīstības jomā. Tā, piemēram, Entonijs Leizerovics (*Anthony Leiserowitz*) un līdzautori ir snieguši visaptverošu pārskatu par dažādiem avotiem, kuru pamatā ir atkārtoti ievākti dati, piemēram, Pasaules apsekojums *GlobeScan*, Starptautiskais vides monitorings, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) apsekojumi, kā arī vienreiz veiktas aptaujas

par specifiskiem globalizācijas aspektiem, piemēram, *Pew Global Attitudes Project*, Starptautisko sociālo zinātņu programma (ISSP), *Planet Health Check* un Eirobarometra aptaujas (Leiserowitz, 2004). Šajos pētījumos aplūkoti tādi globalizācijas aspekti kā labklājība, attīstības palīdzība, ar vides saudzēšanu saistītā uzvedība, nabadzība, patēriņš, zinātne un tehnoloģija, ienākumu līmenis un ilgtspējīgs dzīvesveids. Tālāk minēti daži no galvenajiem starptautisko pētījumu secinājumiem, kas veido fonu tālākai izpētei.

LABKLĀJĪBA Kopš Otrā pasaules kara laikiem cilvēces attīstībā ievērojami uzlabojumi ir sasniegti bērnu izdzīvošanas rādītāju uzlabošanā, pieaugušo dzīves ilguma un izglītības iespēju paplašināšanā. Taču situācija tādās jomās kā labklājība, labi atalgotu darbvietu pieejamība, darba apstākļi, slimību izplatības apkarošana un veselības aprūpes pieejamība, kā arī vecu cilvēku spēja parūpēties par sevi vecumdienās nav būtiski uzlabojusies, gluži otrādi, ir pat pasliktinājusies (Pew Research Center for the People & Press, 2004). Tātad tikai ekonomiskā attīstība pati par sevi vēl nespēj pilnvērtīgi apmierināt visu cilvēku prasības pēc labākas dzīves.

Attieksme pret ekonomisko attīstību un labklājību ir plaši aplūkota Pasaules vērtību aptaujās (*World Value Survey*), kas norit kopš 1982. gada. Aptauju rezultāti kopumā apstiprina, ka pastāv sakarība starp ekonomisko un politisko situāciju valstī. Amerikāņu sociologs Ronalds Inghārts un viņa pētnieku komanda apstiprina, ka starp iedzīvotājiem, kas dzīvo ekonomiski mazāk attīstītās valstīs (tai skaitā arī bijušā padomju bloka valstīs), ir lielāks īpatsvars tādu, kam raksturīga materiālistiska vērtību orientācija, savukārt turīgākās valstīs ir vairāk iedzīvotāju ar postmateriālu vērtību orientāciju. Aptaujas liecina, ka pie noteikta ekonomikas attīstības līmeņa, kurā iekšzemes kopprodukts sasniedz orientējoši 14 000 ASV dolāru uz vienu iedzīvotāju, vispārējā ekonomikas attīstība ir saistīta ar iedzīvotāju laimes vērtējumu (Inglehart, 1999). Pārsniedzot šo sliekšni, apmierinātību ar dzīvi sāk noteikt nemateriālie faktori, piemēram, emocionālā labsajūta, nepieciešamība pēc pašizpaušmes u. c. Inghārts un viņa kolēģi norāda uz diviem galvenajiem attīstības vektoriem – tradicionālo/sekulāri racionālo, kā arī izdzīvošanas/pašizpaušmes vektoru. Tradicionālais/sekulāri racionālais vektors iezīmē atšķirības starp tām sabiedrībām, kas reliģiju uztver kā ļoti svarīgu savā dzīvē, un tām sabiedrībām, kurās reliģijai cilvēka dzīvē netiek piedēvēta būtiska nozīme (Gaskova, 2014). Pāreja no izdzīvošanas uz pašizpaušmes vērtībām kopumā ir saistīta ar modernizācijas procesu, kuru raksturo pieaugoša sabiedrības ekonomiskā labklājība. Pret R. Inghārta interpretāciju vērstā kritika norāda, ka individuālās vērtību orientācijas nevar piedēvēt visai sabiedrībai. Vienas valsts ietvaros var pastāvēt daudz lielākas vērtību atšķirības dažādu sociālo grupu starpā nekā dažādu valstu starpā. Kritika saistās arī ar Inghārta materiālistisko deterministisko vērtību interpretāciju.

Tiek norādīts, ka sociālie un ekonomiskie faktori var arī būtiski neietekmēt noteiktu iedzīvotāju grupu, piemēram, reliģiozu cilvēku un garīgo praktizētāju, vērtību orientācijas (Gaskova, 2014, p. 101).

ATTĪSTĪBAS PALĪDZĪBA Atbalstoša attieksme attiecībā uz attīstības palīdzību var sniegt valdībām un organizācijām lielāku stimulu novirzīt līdzekļus attīstības projektu finansēšanai un vēl vairāk palielināt sabiedrības informētību par attīstības jautājumiem. 1970. gadā Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Ģenerālā asambleja nolēma, ka ekonomiski attīstītās valstīs 0,7% no nacionālā kopprodukta vajadzētu veltīt oficiālajai attīstības palīdzībai (OAP). Patiesībā attīstības palīdzības finansējumam ir zema prioritāte. 2000. gadā tikai dažas valstis bija sasniegušas šo mērķi (Dānija, Norvēģija, Nīderlande, Luksemburga, Zviedrija) un vairākas valstis tuvojās šī mērķa sasniegšanai (Portugāle, Francija, Apvienotā Karaliste), bet vēl citas ierindojās tālu aizmugurē (Amerikas Savienotās Valstis, Itālija). Kopumā vidējais OAP/IKP industrializēto valstu vidū 2005. gadā bija sasniedzis vien 0,25%, kas bija tālu no ANO mērķa (OECD, 2005). Vairāk nekā desmit gadu vēlāk OAP/IKP īpatsvars palielinājās līdz 0,32% no IKP, bet saraksts ar lielākajām donorvalstīm, izņemot Nīderlandi, saglabājās tāds pats.

OECD pārskati liecina, ka iedzīvotāji kopumā ir pozitīvi noskaņoti pret atbalsta sniegšanu jaunattīstības valstīm. Līdzīgi secinājumi izriet arī no Eiropas iedzīvotāju aptaujām. Balstoties uz Eirobarometra 2015. gadā veiktās aptaujas rezultātiem, 89% respondentu Eiropā piekrita, ka ir svarīgi palīdzēt jaunattīstības valstīm (Eurobarometer, 2015). Tomēr sabiedrības izpratne par attīstības palīdzību ir nepietiekama. 2004. gadā vairākums aptaujāto amerikāņu ticēja, ka ārvalstu palīdzībai viņu valdība tērēja 24% no valsts budžeta, kamēr eiropieši lēsa, ka ārējās palīdzības apjoms svārstās no 5 līdz 10% no valdību izdevumiem (PIPA, 2001; ESAO, 2003). Patiesībā gan ASV, gan arī ES valdību izdevumi attīstības sadarbībai nepārsniedz 1% no valsts budžeta (izņēmums ir Luksemburga).

2015. gadā Latvijā attīstības sadarbībai veltīja tikai 0,09% no kopprodukta. No tiem 90% (19,6 miljoni) eiro tika novirzīti daudzpusējai palīdzībai (iemaksas Eiropas Savienības budžetā, ANO aģentūrās un citās starptautiskajās organizācijās un iniciatīvās), bet 10% (1,99 miljoni eiro) divpusēju atbalstu dotāciju veidā tika piešķirti nevalstiskajām organizācijām, stipendijām zināšanu apmaiņai. Gruzija, Moldova un Ukraina ir trīs valstis, kuras gūst lielāko labumu no Latvijas divpusējā atbalsta tādās jomās kā tiesiskums, izglītība un humānā palīdzība. Lai arī kopš finanšu un ekonomikas krīzes Latvijas oficiālās attīstības palīdzības apjoms ir pieaudzis, iespēja sasniegt plānotos 0,33% no IKP ir maz ticama.

Saskaņā ar speciālo Eirobarometra pētījumu 2014. gadā iedzīvotāji Latvijā bija vismazāk pozitīvi noskaņoti pret attīstības palīdzību (67%

salīdzinājumā ar ES vidējo rādītāju — 89%). No aptaujātajiem eiropiešiem Latvijas iedzīvotāji vismazāk piekrita apgalvojumam, ka jaunattīstības valstu cīņai ar nabadzību ir jābūt vienai no galvenajām ES prioritātēm (48%). Latvijas iedzīvotāji bija otrie visskeptiskāk noskaņotie pret apgalvojumu, ka jaunattīstības valstu cīņai pret nabadzību ir jābūt vienai no galvenajām prioritātēm nacionālās valdības līmenī. Latvijas respondenti salīdzinoši vismazāk piekrita apgalvojumam, ka palīdzība jaunattīstības valstīm ir efektīvs veids, kā risināt migrācijas problēmu (57%) (Eurobarometer, 2015). Līdzīgi kā citās valstīs, jaunāki respondenti (vecumā no 15 līdz 24 gadiem) bija pozitīvāk noskaņoti par attīstības palīdzības jautājumiem nekā gados vecāki iedzīvotāji (Eurobarometer, 2015). Sabiedrības atbalsts attīstības palīdzībai kopumā tiek raksturots kā plašs, taču sekls, jo sabiedrība lielākoties nezina, ko attīstības palīdzība ietver, un neuzskata, ka tai jābūt prioritārai (Leiserowitz, 2005).

Baltijas valstu vidū Latvijā salīdzinoši visvairāk iedzīvotāju (64%) piekrit apgalvojumam, ka starptautiskās organizācijas atņem pārāk daudz varas valdībai. Igaunijā tā domā 58%, bet Lietuvā — 46% iedzīvotāju (ISSP, 2010). Tajā pašā laikā 40% piekrit, ka noteiktu problēmu risināšanai, piemēram, vides piesārņošanas novēršanai, starptautiskajām organizācijām (ANO, ES, Pasaules Veselības organizācijai) ir tiesības piemērot savus līdzekļus. Vērtējot nacionālo interešu nozīmi starptautiskajās attiecībās, redzams, ka kopš 1995. gada par vairāk nekā 10% pieaudzis to iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka Latvijai būtu jāseko savām interesēm, pat ja tas novestu pie konflikta ar citām valstīm. 1995. gadā tam piekrita 44% iedzīvotāju, bet 2010. gadā jau 57%. Lietuvā tā domāja 38%, bet Igaunijā — 48% respondentu (ISSP, 1995, 2010).

VIDE Sabiedrības attieksme pret vidi ietver attieksmi pret attiecībām starp cilvēkiem un dabu, vides problēmām un attieksmi pret vides aizsardzību. Salīdzinājumā ar ierobežotiem datiem par iedzīvotāju attieksmi pret ekonomisko attīstību pētījumi par attieksmi vides jautājumos ir niansētāki. Dati par attiecībām starp cilvēkiem un dabu tika pētīti ar vairāku jautājumu palīdzību *WVS* aptaujā. Viens no šiem jautājumiem ir saistīts ar cilvēku un dabas līdzspastāvēšanu. Lielākā daļa respondentu (76%) visā pasaulē piekrita, ka cilvēkiem vajadzētu sadzīvot ar dabu, un tikai 19% atzina, ka cilvēkiem drīzāk vajadzētu apgūt dabu. Starp tiem, kas vairāk piekrita apgalvojumam, ka cilvēkiem vajadzētu sadzīvot ar dabu, bija respondenti, kuri dzīvoja Japānā un Ziemeļamerikā. Tie, kas piekrita, ka cilvēkiem vajadzētu apgūt dabu, dzīvoja Jordānijā, Vjetnamā, Tanzānijā un Filipīnās (Leiserowitz, 2005). Nepieciešams vairāk pētījumu, lai noteiktu kultūras, sociālos un ekonomiskos iemeslus, kas veido šādu attieksmi. Globālie pētījumi, piemēram, *Environics GlobeScan*, apliecina, ka sabiedrības bažas par vides problēmu

kopumā ir pietiekami aktuālas (Environics International (GlobeScan), 2000). Tas atspoguļojas arī sabiedrības atbalstā vides aizsardzībai pretstatā ekonomiskās izaugsmes un darbvietu radišanai, samierinoties arī ar darbvietu zaudējumu. Šis konstatējums uzskatāmi parādījās 2002. gada G7 valstu *WVS* apsekojumā. 1995. gadā vairākums iedzīvotāju (62%) visā pasaulē vienojās par nodokļu palielināšanu, ja naudu izmantotu, lai novērstu kaitējumu videi, bet 33% bija pret šādu risinājumu (Inglehart et al., 2000). Lielākajā daļā valstu sabiedrība atbalsta to, ka tiktu palielinātas Apvienoto Nāciju Organizācijas pilnvaras aizsargāt zemes klimatu, taču būtiski mazāk (apmēram 10%) iedzīvotāju ir personiski iesaistījušies ar vidi saistītu problēmu risināšanā.

Vai iedzīvotāju attieksme pret kolektīviem jautājumiem ietekmē arī ikdienas dzīvē īstenotās aktivitātes? Lai to pārbaudītu, pētnieki centušies izziņāt iedzīvotāju patēriņa uzvedību, kas veicina noteiktu produktu vai preču zīmju patēriņu vai arī izvairīšanos no to patēriņa. 28 ES valstīs cilvēki ir samazinājuši vai plāno samazināt apkuri, gaisa kondicionēšanu, apgaismojumu un sadzīves elektroenerģijas patēriņu (Eurobarometer, 2002). Ja izlases ģeogrāfiskais aptvērums tiek paplašināts, tiek iegūti atšķirīgi rezultāti. Lai arī respondenti Ziemeļamerikā un Rietumeiropā galvenokārt izvairās no noteiktiem produktiem vai zīmoliem vides apsvērumu dēļ, Latīņamerikā, Austrumeiropā un Vidusāzijā šāda rīcība ir mazāk izplatīta (Globescan, 2002). Iespējams, ka šis atšķirības skaidro atšķirīgais ienākumu līmenis un arī strukturāli faktori, piemēram, pārstrādes un enerģijas taupīšanas sistēmu efektivitāte, noteikta regulējuma trūkums minētajās valstīs. 44% respondentu ar augstiem ienākumiem bija gatavi maksāt par videi draudzīgu automašīnu, bet tikai 10% — valstīs ar zemiem iedzīvotāju ienākumiem (Globescan, 2002). Iedzīvotāji mazāk vēlas atbalstīt videi draudzīgu dzīvesveidu, ja viņiem būtu jāmaksā vairāk par benzīnu. Šajā jautājumā iedzīvotāju atbildes vismaz daļēji diktē loģiskais pamatojums par to, kā tiks iztērēti viņu papildu maksājumi. Pat valstīs ar augstu ienākumu līmeni tikai 28% respondentu bija gatavi maksāt 10% vairāk par benzīnu, ja nauda tika izmantota gaisa piesārņojuma samazināšanai (Globescan, 2002). 2011., 2013. un 2015. gadā tika veikti īpaši *Eurobarometer* pētījumi, lai novērtētu iedzīvotāju bažas un rīcību klimata pārmaiņu jomā. Šie pētījumi liecina, ka aptuveni puse Eiropas iedzīvotāju ir ierindojuši klimata pārmaiņas kā trešo svarīgāko globālo problēmu. Nabadzība, badošanās un dzeramā ūdens trūkums tika uzskatītas par visnozīmīgākajām, bet ekonomiskā situācija — par otro nozīmīgāko problēmu (EK, 2015).

Latvijas iedzīvotāji mazāk satraucas par klimata pārmaiņām nekā citu Eiropas valstu iedzīvotāji. Kaut arī lielākā daļa eiropiešu uzskatīja, ka valstu valdībām ir jāuzņemas galvenā atbildība par klimata pārmaiņu novēršanu, lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju domā, ka atbildībai galvenokārt jāgūlsta uz vides aizsardzības grupu pleciem (EK, 2015). Šis konstatējums ir uzmanības

1. tabula. ES28 un Latvijas iedzīvotāju attieksme pret nozīmīgākajām globālajām problēmām, t. sk. klimata pārmaiņām 2013.–2015. gadā (%)

Problēma	ES28	LV 2015	Izmaiņas LV '13–'15	
Nopietnākā problēma, ar kuru saskaras visa pasaule	Nabadzība, bads un dzeramā ūdens trūkums	30	23	-3
	Starptautiskais terorisms	19	14	4
	Ekonomiskā situācija	16	16	-16
	Klimata pārmaiņas	15	7	-2
	Bruņoti konflikti	9	26	17
Kas atbildīgs par klimata pārmaiņu novēršanu ES	Valstu valdības	42	33	-1
	Uzņēmēji un rūpniecība	35	34	-7
	Eiropas Savienība	35	18	-2
	Pats personīgi	19	11	1
	Vides aizsardzības grupas	14	28	5
Personiski veiktās darbības, kas saistītas ar vidi un ciņu pret klimata pārmaiņām	Atkritumu šķirošana un pārstrāde	74	45	12
	Iegādāties mazāk vienreizējās lietošanas priekšmetu	51	44	8
	Vienreiz lietojamo priekšmetu samazināšana	57	44	8
	Pirk vietēji ražotu un sezonas pārtiku, kad vien iespējams	49	64	16
	Jaunas sadzīves tehnikas izvēle, pamatojoties uz energoefektivitāti	42	50	26
	Videi draudzīgas transporta alternatīvas	36	51	24

(EC, 2015)

vērts, jo starp ieinteresētajām pusēm, kurām ir ievērojamas rīcības pilnvaras un kapacitāte, vides aizsardzības grupas acīm redzami nevar būt pietiekami ietekmīgas, lai risinātu tik sarežģītu fenomenu kā klimata pārmaiņas. Iespējamais izskaidrojums Latvijā varētu būt cieša vides jautājumu sasaiste ar klimata pārmaiņām. Eurobarometra aptaujas arī liecina, ka no 2013. gada ir ievērojami mainījušās ilgtermiņā risināmo problēmu prioritātes. Latvijas gadījumā šīs pārmaiņas radās, reaģējot uz mainīgo ģeopolitisko situāciju ar pieaugošu vardarbību Ukrainā un pieaugošo spriedzi starp Krievijas un Eiropas politiku. Iespējams, ka šīs izmaiņas ģeopolitiskajā situācijā Eiropā tiek atspoguļotas pieaugošās bažās par bruņotiem konfliktiem. Kaut arī klimata pārmaiņas nav starp Latvijas iedzīvotāju lielākajām bažām, fiksējams ievērojams pieaugums darbībās, kuru mērķis ir apkarot vai mazināt klimata pārmaiņas. Lielākais pieaugums vērojams, pērkot vietējos un sezonas produktus, kā arī energoefektīvus produktus. Tas liek domāt, ka Latvijas iedzīvotāji arvien vairāk saista savu personisko rīcību ar klimata pārmaiņām.

PATĒRIŅŠ Demogrāfiskās prognozes liecina, ka 2030. gadā pasaules iedzīvotāju skaits sasniegs 8,3 miljardus. Ekonomiskā izaugsme visblīvāk apdzīvotajās pasaules daļās (Indijā, Āzijā) jau ievērojami ietekmē pasaules ekosistēmu, jo, pieaugot ienākumiem, arī iedzīvotāju patēriņa līmenis palielinās. Tomēr iedzīvotāju skaits palielinās arī mazāk pārtikušajos pasaules reģionos. Viens no septiņiem cilvēkiem joprojām dzīvo absolūtā nabadzībā, un kopumā aptuveni 782 miljoni iedzīvotāju cieš no hroniska bada. Tieši tāpēc aptaujās par patēriņu parādās pretrunīgi rezultāti. No vienas puses, lielākā daļa pasaules iedzīvotāju ir vienprātīgi, ka pārmērīgs patēriņš rada apdraudējumu cilvēku kultūrai un videi. Tā, piemēram, 54% iedzīvotāju domā, ka mazāk uzmanības vajadzētu pievērst naudai un materiālajam labumam, un lielākā daļa iedzīvotāju arī piekrīt, ka svarīgākais dzīves mērķis ir iegūt vairāk brīvā laika, ko pavadīt ar ģimeni (Inglehart et al., 2000). Tajā pašā laikā 65% respondentu arī uzskata, ka tērēt naudu sev un savai ģimenei viņiem sagādā lielāko prieku. Šo viedokli apstiprināja 74% iedzīvotāju no valstīm ar zemu IKP. Turpretim valstīs ar augstu IKP šādi domājošo īpatsvars bija mazāks — 58%). Lielākajai daļai pasaules iedzīvotāju joprojām ir ļoti izteikti materiālie motīvi, neskatoties uz to, ka Rietumu u. c. sabiedrībās pastāv kultūras normas pret pārmērīgu izdevumu apbrīnošanu. Liela daļa Eiropas un Ziemeļamerikas iedzīvotāju nepiekrīt apgalvojumam, ka citu cilvēku apbrīnošana viņu mantas un īpašuma dēļ ir svarīga, savukārt 54–59% respondentu no Latīņamerikas, Āzijas un Eirāzijas šim apgalvojumam piekrīt (Globescan, 2002).

Materiālais patēriņš ir fenomēns, ar kuru pārbaudīt, vai iedzīvotāju vides vērtības un attieksme pret vidi izpaužas viņu uzvedībā. Saskaņā ar *GlobeScan* pētījuma rezultātiem 36% respondentu no 20 attīstītajām un

2. tabula. Latvijas iedzīvotāju gatavība personiski «maksāt» par vides aizsargāšanu 2000. un 2010. gadā (%), kas pilnīgi piekrīt vai piekrīt attiecīgajam apgalvojumam)

	2000	2010
Būtu gatavs maksāt augstākas cenas	22	11
Būtu gatavs maksāt augstākus nodokļus	17	8
Būtu gatavs samazināt savu dzīves līmeni	6	7
Nav jēgas vides labā darīt to, ko es varu, ja vien citi nedara tāpat	32	36

(ISSP 2000, 2010)

jaunattīstības valstīm atzina, ka vides aizsardzības apsvērumu dēļ ir izvairījušies no kāda produkta vai zīmola patērēšanas (Globescan, 2002). Kā norāda Mišela Miheleti (*Michele Micheletti*), patēriņš faktiski kļuvis par mūsdienu politiskās aktivitātes formu, kurā iedzīvotāji apzināti pērk vai boikotē noteiktas preču zīmes tāpēc, ka atbalsta vai neatbalsta noteiktas korporatīvās prakses, kas kaitē videi, vai arī izmanto lētu darbaspēku (Micheletti, 2003). Tādējādi globālās attīstības kontekstā politiskais patēriņš būtu uzskatāms par «globālās pilsonības» formu.

Latvijā apzinātā preču patēriņā iesaistās samērā maz iedzīvotāju. Starptautiskās sociālās aptaujās (*International Social Survey Programme* — ISSP) redzams, ka izteikts vairums Latvijas iedzīvotāju nevēlas ziedot savu materiālo labklājību, lai aizsargātu vidi. Laika gaitā šī tendence pastiprinās. 2000. gadā 22% respondentu pieļāva, ka būtu gatavi maksāt augstāku cenu, lai aizsargātu vidi, bet 2010. gadā šādu iespēju pieļāva vairs tikai 11% (sk. tabulu). Nedaudz pieaudzis arī to iedzīvotāju īpatsvars, kuri uzskata, ka nav jēgas aizsargāt vidi, ja vien citi nedara tāpat. 2010. gadā tā domāja aptuveni 36% respondentu.

Saskaņā ar SUSTINNO 2015. gadā veikto aptauju tikai aptuveni 13% iedzīvotāju bija boikotējuši noteiktas valsts vai uzņēmuma produktus, lai izteiktu politisku attieksmi, un aptuveni tāda pati daļa bija pirkusi produktus no citām valstīm un uzņēmumiem, lai izteiktu savu politisko attieksmi (SUSTINNO, 2015). Šāda informācija par politiskā patēriņnieciskuma līmeni sabiedrībā ļauj pastiprināti pievērsties attiecību starp patēriņu un tradicionālajām politiskās aktivitātes formām analīzei, taču dažādu patēriņnieciskuma sociāl-ekonomisko aspektu izziņāšanai būtu nepieciešami padziļināti pētījumi.

Kopumā Latvijas iedzīvotājiem raksturīga samērā protekcioniska nostādne attiecībā uz patēriņu, taču, analizējot iedzīvotāju atbildes uz vairākiem jautājumiem ISSP aptaujās, rezultāti nešķiet viennozīmīgi. Gandrīz divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju piekrīt apgalvojumam, ka valstij ir jāierobežo importa preces, lai aizsargātu vietējo ekonomiku (73%); salīdzinājumam — Lietuvā šādi domā 46%, bet Igaunijā — krietni mazāk — 36% iedzīvotāju. Trīs Baltijas valstu vidū Latvijas iedzīvotāji izceļas arī ar vislielāko skepsi pret lielo starptautisko kompāniju kaitējošo ietekmi uz vietējo uzņēmējdarbību (Latvija — 64%, Lietuva — 51%, bet Igaunija — 46%). Tajā pašā laikā arī salīdzinoši daudz Latvijas iedzīvotāju (67%) atbalsta to, ka ārzemniekiem būtu jāļauj iegādāties zeme (Lietuvā — 60%, Igaunijā — 42%) (ISSP, 2010).

IEŅĀKUMU NEVIENLĪDZĪBA UN NABADZĪBA Pēdējo četru gadu desmitu laikā ienākumu sadale pasaulē ir krasi mainījusies. Pasaules nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumi ir pieauguši, un nabadzība ir samazinājusies ātrāk nekā jebkad agrāk cilvēces vēsturē. Galvenās pārmaiņas iesākās 20. gadsimta beigās, kad ievērojamu progresu sāka demonstrēt Dienvidaustrumāzijas ekonomikas (Lakner & Milanovic, 2013). Tomēr ienākumu nevienlīdzība atšķiras ne tikai starp valstīm, bet arī to iekšienē. Tūkstošgades sākumā *WVS* respondentiem tika uzdots jautājums, vai viņi dod priekšroku lielākām ienākumu atšķirībām vai individuālu pūļu stimulam. Tam piekrita 47% no 72 valstu iedzīvotājiem, bet 33% norādīja, ka vēlas dot priekšroku ienākumu vienlīdzīgākai sadalei (World Value Survey, 2003). Tas norāda, ka, neskatoties uz pastāvošo nevienlīdzību, sabiedrība atbalsta individuālās konkurences vērtības (Leiserowitz, 2005). Nepieciešams vairāk pētījumu, lai saprastu, kā konkurences un vienlīdzības principi izpaužas dažādās sabiedrībās, t. sk. arī Latvijā.

TEHNOĻĪJAS Tehnoloģiju inovācijas var piedāvāt risinājumus daudzām globālām problēmām, piemēram, pārtikas trūkumam, enerģijas ražošanai, klimata pārmaiņām un veselības stāvokļa uzlabošanai. Nav pārsteidzoši, ka *GlobeScan* un *WVS* aptauju rezultāti liecina par pārliecinošu sabiedrības atbalstu tehnoloģijām. Valstīs, kurās ir mazāks IKP, pastāv lielāka vienprātība jautājumā, ka mūsdienu tehnoloģiju priekšrocības atsver to radītos riskus. Tas ir pretstatā turīgāko valstu iedzīvotāju skeptiskākajai attieksmei pret tehnoloģijām. Sabiedrības attieksme pret atjaunoto enerģiju, kodolenerģiju, ķīmisko pesticīdu izmantošanu lauksaimniecībā un biotehnoloģiju tikai nesen izraisījusi pētnieku interesi. Aptaujās konstatēts, ka Eiropā kopumā pastāv sabiedrības atbalsts atjaunojamās enerģijas risinājumiem, piemēram, saules, vēja un biomasas izmantošanai, taču atbalsts ķīmisko pesticīdu lietošanai turpina samazināties. Aptuveni 70% respondentu no G7 valstīm izteica iebildumus pret ģenētiski modificētiem

3. tabula. Respondenti, kuri piekrīt, ka ir ļoti svarīgi vai diezgan svarīgi mācīt par noteiktiem jautājumiem skolās (%) , N=1000)

Jautājums	Īpatsvars
Globalizācija un savstarpējā saistība	69
Migrācija	73
Pašreizējie kari un konflikti	81
Vide un ilgtspējīga attīstība	89
Pārtikas pieejamība un patēriņš	76
Attiecības starp attīstītajām un jaunattīstības valstīm	74
Politiskā un pilsoniskā līdzdalība	78
Cilvēktiesības	92
Dažādas kultūras, etniskās un reliģiskās grupas	78
Mediju izmantošana	74
Starptautiskās organizācijas	72
Pieeja izglītībai pasaulē	89

(SUSTINNO 2015)

augļiem un dārzeniem veselības un vides problēmu dēļ. Sabiedrības atbalsts konkrētiem tehnoloģiju izmantošanas veidiem atšķiras. Lai arī 78% pasaules iedzīvotāju atbalsta biotehnoloģiju izmantošanu jaunu zāļu izstrādei, tikai 34% atbalstīja tās izmantošanu ģenētiski modificētas pārtikas ražošanai (Globescan, 2002). Acīmredzot iedzīvotāju kompetences uzlabojumi tehnoloģiju lomā prasa turpināt pētījumus par dažādu tehnoloģiju uztveri un to izmantošanas iespējām.

Kopumā pētījumi par dažādiem globalizācijas un ilgtspējas aspektiem norāda uz noteiktām attieksmju pretrunām pasaules iedzīvotāju vidū. Kaut arī cilvēki bieži pārņem ekoloģiski orientētus uzskatus par pasaules

sociālajiem, vides un ekonomiskajiem izaicinājumiem, viņu attieksmes pret noteiktām vērtībām joprojām ir antropocentriskas. Lielākā daļa cilvēku uzskata, ka mazāk uzmanības jāpievērš materiālajām vērtībām, taču piekrīt arī tam, ka patēriņš ir viens no svarīgākajiem dzīves priekiem. Neraugoties uz plašu sabiedrības atbalstu atjaunojamai enerģijai, tā joprojām veido tikai nelielu daļu globālajā enerģijas patēriņā.

Tā kā sabiedrība uztver ilgtspējīgas attīstības tematus kā nozīmīgus, sniegtajās atbildēs noteikti pastāv arī zināms sociālās vēlamības procents. Latvijā veiktā globālās izglītības jomas pētījumā vērojams, ka lielākā daļa respondentu uzskata — ir svarīgi mācīt bērnus par globālajām tēmām skolās. Par īpaši nozīmīgām tika atzītas cilvēktiesības, piekļuve izglītībai, videi un ilgtspējīga attīstība. Aptuveni 80–90% respondentu uzskatīja, ka ir ļoti svarīgi vai diezgan svarīgi, lai minētās tēmas tiktu mācītas skolās (SUSTINNO, 2015). Sīkāku pārskatu par globālās attīstības tēmu mācīšanu skolās sniedz tabula.

Pētnieki norāda uz vairākām barjerām starp iedzīvotāju attieksmēm un uzvedību ilgtspējīgas attīstības kontekstā (Leiserowitz, 2005). Pirmā barjera ir saistīta ar noteiktas attieksmes virzienu, spēku un prioritāti, bet otrā vairāk ar individuālām spējām noteiktās attieksmes pārvērst darbībā. Šīs spējas ir saistītas ar pieejamo laiku, turību, lasītprasmi u. c. faktoriem. Trešā barjera ir strukturālā un ietver noteiktu institucionālu faktoru kopumu, piemēram, noteikta regulējuma esamību, subsidijas, infrastruktūru, tehnoloģijas — faktorus, kas var sekmēt noteiktu iedzīvotāju rīcību ilgtspējīgas attīstības jomā. Ceturtā barjera ir saistīta ar plašāku sociālo, ekonomisko un politisko kontekstu, piemēram, enerģijas cenu, interešu grupu aktivitāti noteiktās jomās, vēlēšanu ciklu, dziļi sakņotām kultūras un reliģiskajām attieksmēm (Leiserowitz, 2005). Minēto barjeru dēļ plaisas pārvarēšana starp to, ko cilvēki domā, un to, ko viņi dara, ir liels izaicinājums.

Metodoloģija

MODELIS Šajā pētījumā pārbaudītais modelis balstās uz pieņēmumu, ka iedzīvotāju globālā identitāte ir saistīta ar viņu vērtībām un attieksmēm, kā arī ar demogrāfiskiem faktoriem — vecumu, ienākumiem, izglītību un tautību.

ATKARĪGIE MAINĪGIE Lai novērtētu Latvijas respondentu globālo orientāciju, mainīgais, kas visprecīzāk atspoguļo respondenta subjektīvo sajūtu par to, cik viņš/viņa jūtas cieši saistīts(-a) ar pasauli, tika izvēlēts kā atkarīgais mainīgais. Respondentiem tika lūgts novērtēt savu atbildi 5 punktu Laikerta skalā par to, cik cieši viņi jūtas saistīti ar tuvāko apkārtni, pilsētu, savu reģionu, savu valsti (Latviju), Krieviju, Baltijas valstīm, Eiropu un

pasauli. Tika izmantots arī papildu mainīgais, kas raksturo respondenta interesi par notikumiem tuvākajā apkārtnē, savā pilsētā, reģionā, valstī, Krievijā, Baltijas valstīs, Eiropā un pasaulē.

NEATKARĪGIE MAINĪGIE Šā pētījuma neatkarīgie mainīgie ir balstīti uz Šaloma Švarca vērtību modeļa vērtībām, kā arī R. Inghārta materiālajām un postmateriālajām vērtībām (Schwartz, 2012; Inglehart, 2008). Š. Švarca vērtību modeli rādītāji katrai no 10 vērtību grupām tika izteikti vērtībās no -1 (negatīvs) līdz 1 (pozitīvs). Materiālisma līmenis/postmateriālisms, atbilstoši R. Inghārta metodoloģijai, tika noteikts, balstoties uz respondenta atbildēm par to, kādas prioritātes valstij būtu jāievieš nākamajos 10 gados, kā arī sērijveida jautājumiem par materiālajām/nemateriālajām, racionālajām/tradicionālajām vērtību orientācijām. Šo jautājumu mērķis bija pozicionēt katru respondentu materiālā/pēcmateriālā ranga 6 grādu skalā robežās no stipras materiālās orientācijas (-200) līdz spēcīgai postmateriālajai orientācijai (+300). Kā neatkarīgi mainīgie tika izmantoti arī respondentu demogrāfiskie rādītāji, piemēram, dalībnieka vecums, ienākumi, izglītības līmenis un tautība. Iedzīvotāji, jo īpaši jaunattīstības valstīs, aizvien vairāk apzinās lielo uzņēmumu un korporāciju postošās sekas pasaules resursu izmantošanā un tāpēc izvairās no dažādu zīmola preču pirkšanas. Tādēļ šajā pētījumā paredzēti arī trīs jautājumi par politisko patēriņu. Pirmais jautājums noskaidro, vai respondenti ir *boikotējuši* (*boycotting*) preces vai zīmolus, lai paustu savu politisko attieksmi? Otrais un trešais jautājums attiecas uz t. s. *baikotēšanu* (*buycotting*) jeb apzinātu preču un pakalpojumu iegādāšanos no Latvijas uzņēmējiem vai arī no uzņēmējiem no citās valstīs.

Rezultāti un diskusija

IDENTIFIKĀCIJA UN INTERESE PAR NOTIKUMIEM PASAULĒ

Līdzīgi kā vairumā valstu, arī Latvijā iedzīvotāji kopumā vairāk jūtas piederīgi valstij, savai pilsētai un pašvaldībai. Pēc ISSP 2010. gadā veiktās aptaujas rezultātiem, cieši un ļoti cieši piederīgi savai valstij jutās 79% iedzīvotāju, bet savai pilsētai vai pašvaldībai — 68%. Krietni mazāk juta ciešu sasaisti ar savu kontinentu — 26%. Interesanti, ka Latvijā vairāk nekā Igaunijā un Lietuvā iedzīvotāji piekrita apgalvojumam, ka jūtas vairāk kā pasaules pilsoņi nekā konkrētas valsts pilsoņi (25%). Igaunijā tā domāja 21% respondentu, bet Lietuvā tikai 16% (ISSP, 2013).

Rezultāti, kas atspoguļo respondentu sajūtu par viņu saistību ar dažādu teritoriālo līmeņu dzīves telpām, kopumā norāda uz valstsnācības nozīmi, jo lielākā daļa respondentu pirmām kārtām izjūt ciešu saikni ar savu valsti. Tālāk seko pilsēta un tuvējā apkaime. Tikai apmēram trešdaļa respondentu

4. tabula. Latvijas iedzīvotāju interese par notiekošo un subjektīvā saistība ar noteiktām dzīves telpām 2010. un 2015. gadā (% , N=1000)

	Ļoti liela un liela interese par...	Jūtas cieši vai ļoti cieši saistīts ar... (2010)	Jūtas cieši vai ļoti cieši saistīts ar...(2015)
Tuvāko apkārtni, savu apkārtni	79	52	71
Savu pilsētu	85	58	75
Savu reģionu	72	50	58
Savu valsti Latviju	—	59	82
Krieviju	49	—	12
Baltijas valstīm	67	37	35
Eiropu	64	26	35
ASV	33	—	—
Citiem pasaules reģioniem (Āfrika, Austrālija, Āzija, Dienvidamerika)	28	—	—
Pasauli	NA	NA	26

Avoti: dati par 2011. gadu no SKDS veiktā vispārējās iedzīvotāju aptaujas. Dati par 2015. gadu no SUSTINNO projekta aptaujas (SUSTINNO, 2015).

jūtas cieši saistīti ar Eiropu un vēl mazāk (26%) — ar pasauli. Salīdzinājumā ar 2010. gadu respondentu subjektīvā saistība ir pastiprinājusies. Palielinājies to respondentu īpatsvars, kuri izjūt ciešu saistību ar savu apkārtni, pilsētu/cienu un valsti. Tomēr palielinājies arī to respondentu īpatsvars, kuri jūtas cieši saistīti ar Eiropu. Tāpēc nevar apgalvot, ka globalizācijas apstākļos būtu vērojama viennozīmīga saiknes pavājināšanās ar nacionālā un vietējā līmeņa dzīves telpu. Subjektīvā saikne ar noteiktām teritorijām nav izslēdzosa, lai arī kopumā respondenti tomēr norāda uz ciešāku subjektīvo sasaisti ar tām dzīves telpām, kas atrodas tiem blakus.

5. tabula. Identificēšanās korepondence respondentiem, kuri cieši/
ļoti cieši identificējas ar noteiktām teritorijām un reģioniem (% , N=1000)

Jūtas cieši vai ļoti cieši saistīti ar...	Respondenti, kas jūtas cieši vai ļoti cieši saistīti ar...							
	Tuvāko apkaimi	Pilsētu, ciemu	Reģionu	Latviju	Baltijas valstīm	Krieviju	Eiropu	Pasauli
Tuvāko apkaimi	100	85	88	77	84	76	79	79
Pilsētu, ciemu	90	100	92	81	90	87	86	84
Reģionu	72	71	100	68	78	66	69	68
Latviju	89	90	96	100	98	89	93	90
Baltijas valstīm	42	42	47	42	100	54	71	63
Krieviju	13	14	14	13	19	100	17	22
Eiropu	40	41	42	41	72	50	100	78
Pasauli	31	31	32	30	49	49	60	100

(SUSTINNO, 2015)

Respondentu subjektīvā saistība ar noteiktajām dzīves telpām ir saistīta arī ar viņu interesi par notikumiem šajās dzīves telpās. Respondenti, kas jūtas cieši saistīti ar savu pilsētu, pauž interesi par notikumiem savā pilsētā. Tomēr interese par notikumiem Eiropā, Krievijā un Baltijas valstīs ir lielāka nekā subjektīvā saistība ar šīm dzīves telpām. Tas liecina, ka iedzīvotāji tomēr vēlas apzināties notikumus šajos reģionos. Lai gan globalizācija, šķiet, kļiedē tradicionālo telpas un laika dimensiju, ģeogrāfiskais tuvums joprojām ir nozīmīgs, jo iedzīvotāji izjūt lielāku saistību ar tām teritorijām, kas atrodas ģeogrāfiski tuvāk. *Interesanti, ka starp tiem, kuri identificējuši diezgan spēcīgu un ļoti spēcīgu saikni ar pasauli, ir mazāk tādu, kuriem ir liela interese par tuvāko apkārtni, norisēm pilsētā un reģionā.* Starp šādiem respondentiem ir vairāk tādu, kas interesējas par to, kas notiek Eiropā, Amerikas Savienotajās Valstīs un citos pasaules reģionos.

Respondentu identifikācijas korepondences analīze rāda, ka lielākā daļa respondentu izjūt ciešu saistību ar savu apkārtni (71%), pilsētu (75%) un reģionu (58%). Analīze atklāj dažu respondentu identitāšu pārklāšanos. Var konstatēt, ka kopumā respondenti, kuri izjūt ciešu saikni cieši ar Baltijas valstīm, Krieviju un Eiropu, izjūt ciešu saikni arī ar pasauli, savukārt respondenti, kuri izjūt ciešu saikni ar kaimiņvalstīm, pilsētu, reģionu un Latviju, izjūt mazāk spēcīgu saikni ar pasauli un Krieviju. Starp tiem, kuri identificējas ar Eiropu, 60% identificējas arī ar pasauli. Savukārt tikai 31% respondentu, kuri stingri vai ļoti stingri identificējas ar savu pilsētu, stipri identificējas arī ar pasauli un Eiropu (41%). *Šie rezultāti liecina, ka starp vietēja mēroga un globāla mēroga identitātēm pastāv zināma polarizācija.* Starp tiem, kuri cieši identificējas ar Baltijas valstīm un Krieviju, ir arī vairāk tādu, kuriem izteikta arī identificēšanās ar pasauli. Tādējādi 49% respondentu, kuri cieši un ļoti cieši identificējas ar Baltijas valstīm un Krieviju, arī atzina, ka viņi stingri identificējušies ar pasauli un Eiropu (72%), savukārt tikai 30–32% respondentu, kas identificējušies ar apkārtni, pilsētu, savu reģionu un Latviju, arī cieši vai ļoti cieši identificējušies ar pasauli. Tādējādi vietējām/nacionālajām identitātēm un globālajām identitātēm ir nedaudz atšķirīgs, bet ne ekskluzīvs raksturs. Pat starp tiem, kuri stipri vai ļoti stipri identificējušies ar pasauli, 90% identificējas arī ar Latviju. Tas ir pretrunā ar tēzi, ka globalizācija iznīcina nacionālo identitāti.

VĒRTĪBAS Aptaujas rezultāti liecina, ka Latvijas sabiedrībā plaši pārstāvētas transcendences vērtības, kas ietver universālismu, sociālo taisnīgumu, mieru pasaulē, viedumu. Tomēr arī saglabāšanas vērtības ir plaši izplatītas. Šīs vērtības ietver atbilstību, tradīcijas un drošību. Vērtību grupu vidējie rādītāji svārstījās no augstākās uz zemāko – labdarība (0,590), drošība (0,458), universālisms (0,429), atbilstība (0,420) un pašrealizācija (0,408), kam sekoja stimulēšana (–0,379), hēdonisms (–0,242) un sasniegumi

($-0,298$). Šīs vērtības bija mazāk izplatītas respondentu vidū. Varas vērtību grupa bija vismazāk izteikta. Tās vidējais rādītājs bija tikai $-0,801$. Postmateriālās orientācijas rezultāti rāda, ka Latvijas sabiedrību nevar sadalīt grupās ar stingru postmateriālu vai materiālu orientāciju. Tikai apmēram 15% no visas izlases bija raksturīgi rādītāji, kas liecināja tikai par materiālu orientāciju, un apmēram 38% nebija ne skaidra materiāla, ne postmateriāla orientācija. Lielākā daļa (47%) respondentu varētu tikt pieskaitīta pie grupas ar izteiktu postmateriālu orientāciju. 1% respondentu postmateriālā orientācija bija īpaši spēcīgi izteikta.

Nav būtiskas korelācijas starp respondentu globālo identifikāciju un vērtībām. Tādējādi nevar pieņemt, ka cilvēki, kas jūtas tuvāki pasaulei vai Eiropai, ietilpst grupās ar viendabīgām vērtībām, piemēram, universālismu vai labvēlību. *Nepastāv cieša saikne starp subjektīvo tuvību ar noteiktām vietām/reģioniem un noteiktām vērtību grupām.* Rezultāti liecina par vāju, taču būtisku korelāciju starp tradicionālo orientāciju un ciešāku piederības sajūtu savam reģionam. *Tas nozīmē, ka respondenti ar tradicionālāku noslieci mēdz būt mazāk orientēti uz Eiropu un pasauli* ($0,113, p = 0,05$). Šis secinājums atbilst R. Inghārta pieņēmumam, ka identificēšanās ar valsti vairāk raksturīga iedzīvotājiem ar tradicionālu vērtību orientāciju.

Pētījumā atklājas ciešākas sakarības starp subjektīvās saistības izjūtu un demogrāfiskajiem mainīgajiem. Kā sagaidāms, identificēšanās ar Latviju ir izteiktāka starp gados vecākiem respondentiem ($0,118, p = 0,05$). Iedzīvotāji, kas nav latvieši, vairāk identificējas ar Krieviju un mazāk — ar Baltijas valstīm ($-0,217, p = 0,05$). Iedzīvotāji ar augstāku ienākumu līmeni un izglītību jūtas ciešāk saistīti ar Latviju ($-0,109, p = 0,01$), Baltijas valstīm ($-0,146, p = 0,05$), Eiropu ($-0,122, p = 0,05$) un pasauli ($-0,105, p = 0,05$). Kopumā respondentu saistība ar pasauli nav tik lielā mērā atkarīga no viņu vecuma, dzimuma, tautības, bet gan tieši no viņu ienākumiem ($-0,105, p = 0,95$). Respondenti ar lielākiem ienākumiem izjūt ciešāku saistību ar pasauli ($-0,105, p = 0,05$). Šāds secinājums nav pārsteidzošs, jo tieši ienākumi un izglītība ir spēcīgi integrācijas veicinātājfaktori. Iespējams, ka augstāki ienākumi un izglītība veicina sociālo mobilitāti, kas nostiprina globālo identifikāciju.

Lai gan respondentu identificēšanās nav tieši atkarīga no viņu vērtību orientācijas, pastāv ciešāka saikne starp respondentu vērtību orientāciju un viņu interesi par notikumiem noteiktos reģionos. Respondenti ar izteiktām vērtībām Š. Švarca drošības, universālisma un varas vērtību grupā pauž lielāku interesi par pasaules daļām nekā respondenti ar izteiktām vērtību orientācijām labvēlības, pašrealizācijas un hēdonisma grupā. Interesanti, ka respondenti ar izteiktāku pēcmateriālu orientāciju neizrāda lielāku interesi par dažādām pasaules daļām, tostarp arī par pasākumiem reģionos ārpus Eiropas, piemēram, Āziju, Āfriku, Dienvidameriku vai Austrāliju ($-0,076,$

$p = 0,95$). Tas liecina, ka postmateriālu orientāciju ne vienmēr var saistīt ar lielāku interesi par notikumiem pasaulē.

Respondenti ar izteiktākām drošības vērtībām izrāda lielāku interesi par notikumiem Eiropā ($-0,105, p = 0,95$) un Krievijā ($-0,103, p = 0,95$), bet respondenti ar izteiktākām stimulācijas vērtībām ($0,129, p = 0,95$) un sasniegumu vērtībām ($0,1010, p = 0,95$), šķiet, mazāk interesējas par notikumiem Krievijā. Respondenti ar izteiktām tradicionālām vērtībām izrāda lielāku interesi par notikumiem savā reģionā ($-0,143, p = 0,95$). Respondenti ar izteiktām universālisma vērtībām vairāk interesējas par notikumiem savā pilsētā, ($-0,104, p = 0,95$), savā reģionā ($-0,122, p = 0,95$), Krievijā ($-0,182, p = 0,95$) un citos pasaules reģionos ($-0,101, p = 0,95$). Respondenti ar izteiktām varas vērtībām mazāk interesējas par notikumiem savā pilsētā ($0,125, p = 0,95$) un reģionā ($0,165, p = 0,95$).

Šie rezultāti jāinterpretē ar zināmu piesardzību, jo lielākajā daļā gadījumu uzrādītās korelācijas ir diezgan vājas. Šķiet, ka universālisma vērtības patiešām veicina intereses ārpus vietējās apkārtnes, tomēr dati liecina arī par to, ka universāluma vērtības ir plaši izplatītas starp tiem, kas izrāda lielāku interesi arī par notikumiem savā pilsētā. Tas parāda, ka ir iespējams domāt par globalizāciju kā par procesu, kas ietver sarežģītu mijiedarbību starp vietējo un globālo vērtību orientāciju. Nav pārsteidzoši saskatīt korelāciju starp drošības vērtībām un notikumiem Eiropā un Krievijā. Iespējams, ka spriedzes pastiprināšanās starp Krieviju un Ukrainu aktualizējusi nepieciešamību pēc iedzīvotāju iekšējās drošības.

POLITISKAIS PATĒRNICISKUMS Tikai apmēram 13% Latvijas respondentu bija boikotējuši vai iegādājušies dažus produktus, lai izteiktu savu politisko attieksmi, bet aptuveni 41% respondentu atzina, ka pēdējo piecu gadu laikā viņi ir pirkusi vietējos produktus, lai izteiktu savu politisko attieksmi. Vietējo produktu patēriņš bija nedaudz vairāk izplatīts starp tiem, kuri cieši identificējās ar savu reģionu ($0,132, p = 0,05$), Latviju ($0,116, p = 0,05$) un Baltijas valstīm ($0,147, p = 0,05$).

Nav būtiskas korelācijas starp politiskā patērnieciskuma uzvedību un iedzīvotāju identificēšanos. Kā sagaidāms, respondenti ar spēcīgāku postmateriālu orientāciju bija nedaudz vairāk iesaistījušies preču boikotēšanā ($-0,101, p = 0,05$). Cilvēki ar augstāku postmateriālu orientāciju arī bija vairāk iegādājušies vietējos produktus, lai parādītu savu politisko attieksmi ($-0,125, p = 0,05$). Lai gan boikotēšanas vai pirkšanas gadījumi ir reti, šķiet, ka tie ir plašāk izplatīti respondentu vidū ar zemāku vidējo ienākumu līmeni ($-0,140, p = 0,05$) un zemāku izglītības līmeni ($-0,194, p = 0,05$). Kopumā šķiet, ka politiskā patērnieciskuma uzvedība ir vairāk saistīta ar demogrāfiskajiem faktoriem nekā ar respondentu vērtībām un identificēšanos. Daži no tā dēvētajiem postmateriālisma teorijas elementiem nerada apstiprinājumu,

6. tabula. Respondentu interešu, identitātes un patēriņa paradumu korelācijas Š. Švarca vērtību grupās

		Drošība	Konformitāte	Tradīcija	Labvēlība
Interesējas par notikumiem	Tuvākajā apkaimē	0,00	-0,027	-0,037	-0,019
	Pilsētā, ciemā	-0,033	-0,037	-0,063*	-0,071*
	Savā reģionā	-0,040	-0,046	-0,143**	-0,072*
	Baltijas valstīs	-0,065*	-0,059	-0,057	-0,021
	Krievijā	-0,103**	-0,029	-0,091**	-0,044
	Eiropā	-0,105**	0,002	0,027	-0,005
	ASV	-0,052	0,009	-0,011	0,039
	Citos pasaules reģionos (Āzijā, Āfrikā, Dienvidamerikā, Austrālijā)	-0,090**	0,026	-0,032	-0,071*
Jūtas cieši saistīts ar...	Tuvāko apkaimi	-0,028	-0,065*	-0,062**	0,001**
	Pilsētu, ciemu	-0,052	-0,046**	-0,018*	-0,002**
	Savu reģionu	-0,047	-0,024	0,079**	-0,048*
	Savu valsti – Latviju	-0,058	-0,068**	-0,068	-0,030*
	Krieviju	0,025	-0,045**	-0,056*	-0,055*
	Baltijas valstīm	-0,013	0,003**	0,068**	0,061*
	Eiropu	0,030	0,031**	0,113**	0,099*
	Pasauli	0,085**	0,036**	0,113**	0,072**
Politiskais patēriņieciskums	Boikotējis produktus	-0,029**	0,043	0,037	0,028
	Pircis vietējos produktus	-0,041**	-0,034**	-0,044	0,028
	Pircis produktus no citām valstīm	0,045**	0,005	0,007	0,054

** Pīrsona korelācija ir nozīmīga pie līmeņa -0,01 (2-tailed).

* Pīrsona korelācija ir nozīmīga pie līmeņa -0,05 (2-tailed).

	Universālisms	Pašrealizācija	Stimulācija	Hēdonisms	Panākumi	Vara	Post-materiālisms
	-0,043	0,060	-0,007	-0,001	-0,013	0,093**	0,034
	-0,104**	0,067**	0,046	0,028	0,032	0,125**	0,011
	-0,122	0,058	0,059	0,011	0,115**	0,165**	0,020
	-0,062	-0,002	-0,098**	0,072**	0,056	0,021	-0,019
	-0,182**	0,017	0,129**	0,098**	0,101**	0,085**	-0,063*
	-0,118**	0,023	0,034	0,080*	0,029	0,035	-0,076*
	-0,086**	-0,009	0,014	0,082**	0,037	-0,011	-0,066*
	-0,101**	-0,006	0,047	0,071*	0,072*	0,058	-0,076*
	0,011	0,033**	0,045**	-0,013**	0,042**	0,033	-0,005**
	-0,036**	-0,043**	0,035**	-0,002*	0,007**	0,073**	0,048
	-0,041**	0,016**	0,068	0,016**	0,064**	0,053**	-0,078**
	-0,044**	0,067**	0,073**	0,067	0,029*	0,025**	-0,071**
	-0,084**	0,050**	0,024**	0,092*	0,030	0,014**	0,075**
	0,020**	0,006**	-0,042**	0,025**	-0,055**	-0,051**	-0,080**
	0,074*	0,000**	-0,095**	-0,005**	-0,097**	-0,109**	-0,032**
	0,004**	0,026**	-0,128**	-0,019**	-0,048**	-0,061**	0,004**
	-0,021	-0,043**	0,014*	0,011**	0,005*	-0,043**	-0,101
	-0,034**	-0,002**	-0,022**	0,071**	0,026**	0,061**	-0,125
	0,026**	-0,018*	-0,057	0,009**	-0,049**	-0,002**	0,020**

7. tabula. Demogrāfisko faktoru un ienākumu korelācijas ar iedzīvotāju identificēšanos un politisko patērnieciskumu

		Dzimums	Vecums	Tautība	Ienākumi	Izglītība
Jūtas cieši saistīts ar...	Tuvāko apkaimi	-0,075*	-0,030	0,070*	-0,043	-0,008
	Pilsētu, ciemu	-0,089**	-0,036	0,031	-0,037	-0,037
	Savu reģionu	-0,061	-0,095**	0,094**	-0,049	-0,041
	Savu valsti – Latviju	-0,038	-0,118**	0,099**	-0,109**	-0,135**
	Krieviju	0,022	-0,040	-0,217**	-0,015	0,040
	Baltijas valstīm	0,020	-0,036	0,114**	-0,146**	-0,144**
	Eiropu	0,040	0,055	0,052	-0,122**	-0,162**
	Pasauli	0,066*	0,064*	0,056	-0,105**	-0,080*
Politiskais patērnieciskums	Boikotējis produktus	0,002	-0,023	-0,014	-0,140**	-0,194**
	Pircis vietējos produktus	-0,071*	-0,106**	0,075*	-0,085**	-0,127**
	Pircis produktus no citām valstīm	0,033	-0,014	-0,044	-0,005	-0,040

** Pīrsona korelācija ir nozīmīga pie līmeņa -0,01 (2-tailed).

* Pīrsona korelācija ir nozīmīga pie līmeņa -0,05 (2-tailed).

piemēram, tas, ka politiskajā patērnieciskumā vairāk iesaistās gados jaunāki iedzīvotāji ar augstāku ienākumu līmeni un izglītību.

Noslēgums

Dažu visnopietnāko globālo problēmu risinājumi ir atkarīgi ne tikai no tehnoloģiskajiem un zinātniskajiem izgudrojumiem. Tie prasa ievērojamas izmaiņas

8. tabula. Korelācija starp iedzīvotāju identitāti un politisko patērnieciskumu

Jūtas cieši saistīts ar...	Boikotējis produktus	Pircis vietējos produktus	Pircis produktus no citām valstīm
Tuvāko apkaimi	0,033**	0,021**	0,008**
Pilsētu, ciemu	0,043**	0,067**	0,006*
Savu reģionu	0,045	0,132**	0,017**
Savu valsti – Latviju	-0,071**	0,116**	0,044*
Krieviju	-0,017**	-0,044*	0,036
Baltijas valstīm	0,097**	0,147**	0,045*
Eiropu	0,096**	0,073**	0,047**
Pasauli	0,087**	0,050**	0,062**

** Pīrsona korelācija ir nozīmīga pie līmeņa -0,01 (2-tailed).

* Pīrsona korelācija ir nozīmīga pie līmeņa -0,05 (2-tailed).

iedzīvotāju attieksmē un vērtībās, sekmējot atvērtākas, globālas un visaptverošas vērtīborientācijas stiprināšanu. Sabiedrības attieksmju izpēte attiecībā uz ilgtspējību ir parādījusi iedrošinošus rezultātus, piemēram, pieaugošu sabiedrības izpratni par nepieciešamību orientēt valstu politiku uz ilgtspējīgas attīstības mērķiem. Taču pētījumi atklāj ievērojamas atšķirības starp cilvēku attieksmi un uzvedību.

No politikas veidošanas skatpunkta ir divas pieejas, lai mazinātu plaisu starp iedzīvotāju rīcību un attieksmi globālās attīstības jautājumos. Pirmā pieeja paredz vēl vairāk veicināt konkrētu attieksmju nostiprināšanos, kas sabiedrībā jau ir izteiktas. Otrai pieejai jākoncentrējas uz iedzīvotāju spēju palielināšanu, lai attieksmes būtu iespējams pārvērst darbībā. Pētījuma rezultāti akcentē abu pieeju dzīvotspēju un veido pamatu precizākiem globālās orientācijas spēka prognozēšanas modeļiem.

Šis pētījums uzskatāms par mēģinājumu noskaidrot respondentu globālo orientāciju, attiecinot to uz iedzīvotāju subjektīvo identificēšanos ar telpām nacionālās valsts robežās un ārpus tās. Pētījuma rezultāti liecina,

ka vērtības un attieksmes kopumā ir diezgan vāji globālas orientācijas faktori. Demogrāfiskie faktori, jo īpaši ienākumi un izglītība, vairāk ietekmē respondentu intereses un identifikāciju ar pasauli ārpus nacionālās valsts robežām. Respondenti ar lielākiem ienākumiem izjūt spēcīgāku saikni ar pasauli kopumā, ne tikai ar savu apkaimi, pilsētu, reģionu un valsti. Tādēļ iespējams, ka ienākumi ir noteicošs integrāciju veicinošs faktors ne tikai nācijvalstu, bet arī globālajā līmenī. Turpmākajos pētījumos, kas vērsti uz iedzīvotāju globālās orientācijas izpēti, būtu jākoncentrējas uz demogrāfisko, kā arī sociālekonomisko faktoru nozīmes izpēti. Būtisks iedzīvotāju globālo orientāciju spēcinošs faktors varētu būt arī ārpus valsts pavadītais laiks.

Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā

Inta Mieriņa

Divdesmit piecus gadus pēc neatkarības atgūšanas Latviju joprojām raksturo Eiropas mērogam augsts korupcijas un nepotisma līmenis, savukārt pilsoniskās sabiedrības attīstību kavē iedzīvotāju politiskais cinisms, apātija un neuzticēšanās valdībai. Vienlaikus līdzšinējie pētījumi norāda uz augstu sociālās atstumtības risku dažādās grupās, sociālo fragmentētību, sociālās uzticēšanās un empātijas trūkumu sabiedrībā. Daži zinātnieki uzskata šo situāciju par komunistiskā režīma mantojumu, bet citi norāda uz pārmaiņu perioda negatīvo ietekmi. Šī nodaļa papildina līdzšinējo pētniecisko literatūru un piedāvā «postmodernā stāvokļa» sociālo diagnozi, izmantojot klasiskos atsvešinātības un anomijas jēdzienus. Pētījuma socioloģiskais ietvars ļauj aplūkot pagātnes mantojuma pārvarēšanas grūtības plašākā vērtību un iekšējo normu kontekstā.

Sociālā fragmentētība un politiskā atsvešinātība

Kamēr sociālā kapitāla literatūrā pausts satraukums par sabiedrības atomizāciju un sociālo sadrumstalotību, kas var kavēt

cilvēkus kolektīvi rīkoties, pētījumi politikas laukā kā problemātisku uzsver postkomunisma valstu pilsoņu politisko atsvešinātību. Iedzīvotājiem ir tendence neuzticēties citiem sabiedrības locekļiem un politiskajai elitei.

Miko Lāgerspecs (Lagerspetz, 2009) par postkomunisma kultūras raksturīgāko iezīmi uzskata «pilsoņi pret valsti» mentalitāti. Līdzīgus secinājumus izdarījusi arī Brigīta Zepa (1999), pētot situāciju Baltijas valstīs. Viņa apgalvo, ka ļoti vājas ir vertikālās saites, kas varētu veicināt attiecības starp sabiedrību un politisko eliti, un var novērot izteiktu politisko atsvešinātību. «Valsts tiek uztverta kā kaut kas tāls un abstrakts, kas nepakļaujas individu gribai un kontrolei» (Zepa, 1999, 32). Ilze Koroļeva un Ritma Rungule (Koroļeva & Rungule, 2006) secina, ka tieši pirms un pēc nacionālās neatkarības atjaunošanas 1991. gadā cilvēki Latvijā jutās vienoti ar valdību un parlamentu, jo viņiem bija kopīgs mērķis — izveidot neatkarīgu un bagātu valsti. Pēc tam korupcija un ekonomiskās problēmas atsvešināja cilvēkus no politiskās elites un politikas kopumā. Arī Ivars Ijabs (2007) atzīmē, ka uzticēšanās politiskajām institūcijām Latvijā ir ārkārtīgi neliela pat salīdzinājumā ar citām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm un ka tikai viena piektdaļa pilsoņu apzinās politikas nozīmi savā dzīvē. Politiskās atstumtības kultūra turpināja attīstīties pat pēc komunistiskā režīma krišanas (Mierina & Cers, 2015). Dažādu iemeslu dēļ konfliktējošas valsts un sabiedrības attiecības var uzskatīt par «neefektīvām» vai pat disfunkcionālām (Woolcock & Narayan, 2000).

Aptuveni divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju neuzskata, ka viņi varētu kaut ko darīt, lai mainītu valdības pieņemto lēmumu vai pat ietekmētu pašvaldības līmenī pieņemtos lēmumus (Šūpule, 2005). Latvijas iedzīvotāju vidū visai izplatīts ir uzskats, ka politiku nosaka dažas ekonomiskās grupas un

ka reti tiek ņemtas vērā visu cilvēku intereses. Turklāt vairums uzskata, ka nav iespējams neko darīt, ja valdība vai pašvaldība pieņem lēmumus, kas ir pretrunā ar pilsoņu interesēm (BISS, 2005). Demokrātiskā teorija pieņem, ka politisko atsvešināšanos un politisko neuzticēšanos viegli var novērst partiju konkurence un aizstāšana pēc vēlēšanām. Tomēr, ja cilvēki neredz atšķirības starp partijām, atsvešināšanās izjūta saglabāsies. Kā liecina pētījumi, aptuveni divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju nav saistīti ar partijām vai nevēlas tuvi nevienai no partijām (ISSP 2006).

Politiskā uzticēšanās un politiskās ietekmes spējas vērtējums dažādās sabiedrības grupās ievērojami atšķiras, un tas zināmā mērā norāda uz atsvešinātības cēloņiem. Kā rakstījis Rasels Daltons (2004), fakts, ka pieaug neapmierinātība starp iedzīvotājiem ar zemāku ienākumu līmeni, varētu liecināt par to, ka marginalizētie sabiedrības locekļi aizvien vairāk tiek atsvešināti no politiskās sistēmas, un tas savukārt norāda uz Jirgena Hābermāsa prognozēto vēlinā kapitālisma krīzi (Bobbio & Bellamy, 1987). Citi pētnieki norāda, ka tieši jaunākie, labāk izglītotie, postmateriālistiskie pilsoņi ir neapmierināti ar demokrātijas darbību un arvien uzstājīgāk pieprasa demokrātijas procesa paplašināšanos (Inglehart, 1990, 1997; Dalton, 2004). Pētījumi liecina, ka postkomunisma valstīs politiskā atsvešinātība īpaši raksturīga jauniešu grupā (Mierina, 2014). Jaunieši kritiski vērtē politiskos līderus un politisko procesu, kā arī izrāda nelielu interesi par formālo politiku un tradicionālajām politiskajām aktivitātēm (Henn et al., 2002; Kovacheva, 2005; Jennings & Stoker, 2004; Mierina, 2014). Tas sasaucas ar citās valstīs pētnieku konstatēto faktu, ka tradicionālā politika vairs nespēj pietiekami uzrunāt un aizraut jauniešus.

Sociālā atomizācija jeb sašķeltība ir vēl viena postkomunisma valstīm raksturīga iezīme, jo daudzi zinātnieki norāda uz zemo sociālā kapitāla līmeni (Paldam & Svendsen, 2000). Saskaņā ar holistisko perspektīvu sociālais kapitāls ir kolektīvs labums — sociālo struktūru un sociālo attiecību kopums, kas veicina kolektīvo rīcību (Coleman, 1990). Kā teicis Kristians Grūtaerts (Grootaert, 1998), tā ir «lime», kas satur sabiedrību kopā. Sociālā kapitāla būtība izpaužas neformālās vērtībās un normās, attiecībās un attieksmē, kas atvieglo sociālo mijiedarbību un noved pie labākas sabiedrības ekonomiskās, politiskās un sociālās funkcionēšanas (Putnam et al., 1993; Coleman, 1990; Fukuyama, 1996, 2001). Šī pieeja ir saistīta ar politikas zinātni un socioloģiju, bet tā ir attīstīta arī sociālās ekonomikas teorijā. Balstoties uz šiem argumentiem, Roberts Patnems (Putnam, 2000) norāda, ka no sociālā kapitāla iegūst ne tikai atsevišķas personas, bet arī grupa kopumā, piem., mazākas noziedzības un korupcijas, kā arī labākas pārvaldības formā. Vairākos pētījumos (Putnam et al., 1993; Fukuyama, 1996; Knack, 2002) zinātnieki ir nonākuši pie secinājuma, ka uzticēšanās un pilsoniskā sadarbība, kas ir galvenie sociālā kapitāla rādītāji, ir viennozīmīgi

saistīti ar aktīvāku ekonomisko darbību. Zinātnieki argumentē, ka sociālais kapitāls — normas un tikli, kas ļauj cilvēkiem kopīgi darboties (Woolcock & Narayan, 2000), iespējams, ir viens no svarīgākajiem sabiedrības panākumus noteicošajiem faktoriem. Tomēr, kā norāda Kens Jovits (1992), sociālā sadrumstalotība pēc padomju valstis lika cilvēkiem — gan elitei, gan vienkāršiem pilsoņiem — domāt galvenokārt par šaurām individuālām interesēm, nevis par lielāku sabiedrības labumu (sk. Howard, 2006).

Anomija, atsvešinātība un tās dimensijas

Atsvešinātības termins sakņojas Kārļa Marksa teorijā, savukārt anomija ir termins, ko izveidojis Emīls Dirheims. Lai

gan abiem konceptiem ir daudz kopīga (daudzas no to pamatā esošajām dimensijām pārklājas) un dažkārt jēdzieni pat tiek izmantoti kā savstarpēji aizvietojoši, šo autoru perspektīvas ir atšķirīgas, un to pamatā ir ļoti atšķirīga izpratne par sabiedrības problēmu pamatcēloņiem un vēlamajiem risinājumiem (Hortons, 1964). Marksam atsvešinātības pamatā ir sabiedrības struktūra un ekonomiskās attiecības; tā ir cilvēku darbības rezultāts. Dirheimam anomija ir pārpasaulīga, un to var pārvarēt ar kopīgiem sabiedrības centieniem. Asevedo (2005) sniedz visaptverošu abu jēdzienu analīzi un apgalvo, ka tie ir dažādi regulējuma ekstrēmi. Dirheims izjūt anomiju kā nepietiekama regulējuma rezultātu, savukārt, pēc Marksa domām, nosacījumi, kas uzlikti indivīdiem, atsvešina viņus no sevis, kā arī no viņu darba un neļauj viņiem pilnībā izmantot savu potenciālu.

Atsvešināšanās ir mazāk adekvātas sociālās kontroles trūkuma problēma nekā sociālās kontroles leģitimitātes problēma [...]. Anomija (*anomie*) koncentrējas uz kultūru sociālajā organizācijā. Atsvešinātībā uzmanība tiek pievērsta jebkādiem sociālajiem apstākļiem, kas nošķir indivīdu no sabiedrības kā sevis paplašinājuma ar paša aktivitātes palīdzību. Anomija koncentrējas uz šķēršļiem, kas traucē sabiedrības efektīvu funkcionēšanu; atsvešinātība — uz šķēršļiem cilvēku produktīvai izaugsmei un arī šķēršļiem sociālās sistēmas adaptīvām pārmaiņām (Horton, 1964, p. 676).

Svarīgi atzīmēt, ka pētnieki izmanto dažādus jēdzienus, lai aprakstītu anomijas dažādos aspektus. Srole, piemēram, nošķir *anomie* un *anomia*.

Anomie attiecas uz strukturālo līmeni un apraksta regulējošo un integrējošo sociālo spēku vājināšanos, kas rodas strauju sociālo pārmaiņu rezultātā vai ir strukturāli nenovēršami. *Anomia* atrodas individuālā līmenī un nozīmē normatīvās orientācijas un kontroles pār situāciju un rīcības mērķu zaudēšanu, kas tomēr ir atkarīga no sociāli anomiskās konstitūcijas (Legge et al., 2008).

Līdzīgi kā Lege un kolēģi (2008), mēs pieņemam, ka *anomie* nozīmē zaudēt kognitīvo orientāciju un pārlicību rīkoties. «Neviens vairs nezina, kas ir iespējams un kas nav, kas joprojām šķiet piemērots un ko vairs nedara, kuras prasības un cerības ir atļautas un kuras ir pārmērīgas» (Durkheim, 1983, p. 288).

Kā minēts iepriekš, pat ja Marksa atsvešinātība un Dirheima anomija ir atšķirīgi jēdzieni, instrumentāli daudzas šo jēdzienu dimensijas pārklājas. Simans (Seeman, 1959) identificē piecas atsvešinātības dimensijas:

- 1) bezspēcība (nav kontroles pār notiekošo),
- 2) bezjēdzība (notikumu izpratne, iespējamie rezultāti utt.),
- 3) normu trūkums (normas ir sabrukušas vai ir neefektīvas),
- 4) izolācija (kultūras un sabiedrības atsvešināšanās),
- 5) atsvešinātība no sevis — no kāda ideāla stāvokļa (*self-estrangement*).

Makaivers (MacIver, 1950) uzskata anomiju par atsvešinātības apakštipu. Simana identificēto piecu atsvešinātības dimensiju empīriski tests (Roberts, 1987; Korzeniowski, 1994; Skarżyńska & Chmielewski, 1995) apstiprināja, ka bezspēcība un atsvešinātība no sevis ir divas galvenās atsvešinātības dimensijas jeb aspekti. Anomija, atbilstoši Simanam, ir saistīta ar normu trūkumu, bet labi redzams, ka tā ir saistīta arī ar daudzām citām atsvešinātības dimensijām. No Dirheima viedokļa trauksme, sociālā izolācija un bezjēdzības izjūta arī ir anomijas pazīmes (Dean, 1961).

Pētījumi par postkomunistiskajām valstīm (Lytkina, 2015; Vingender, 2001; Pokrovski, 2000; Krivosheev, 2008; Buckley, 1997; Abbott & Wallace, 2012) atklāj atšķirīgu atsvešinātības vai anomijas struktūru dažādās valstīs.

Tajā pašā laikā ir cita literatūra, kas analizē politisko atsvešinātību. Arī politiskā atsvešinātība kā termins nāk no Kārļa Marksa teorijas. Laika gaitā tam tika piešķirtas vairākas nozīmes, tomēr jēdziens «bezspēcība» — indivīda brīvības un kontroles zaudējums — joprojām ir visizplatītākā izpratne par šo terminu (Seeman, 1959; Roberts, 1987). Korzenovskis (Korzeniowski, 1994) pamatoti apgalvo, ka atsvešināšanos var uztvert ne tikai kā pilsoņu bezspēcības un atsvešinātības sajūtu no politiskās varas, bet arī kā objektīvu valdošās elites atsvešināšanos no sabiedrības. Dirheims uztvēra neuzticēšanos politiskajām institūcijām (kas īsteno sociālo kontroli) kā anomijas pazīmi. Srole (1956) savukārt par vienu no anomijas sastāvdaļām uzskata varas iestāžu atsaucīgumu pilsoņu prasībām. Līdzīgu viedokli izsaka Devīds Neters (Netter, 1957). Tomēr citi zinātnieki (piem., McDill & Ridley, 1962) uzskata, ka tas, visticamāk, nenorāda uz anomiju, bet gan ir tās sekas. Turklāt vairākos pētījumos ir konstatēts, ka politiski atsvešinātie pilsoņi ne vienmēr ir kognitīvi apātiski un tiem bieži ir spēcīgi politiskie uzskati, tomēr pierādījumi ir neviennozīmīgi. Līdz šim brīdim nav skaidrs, vai

politisko atsvešināšanos var uzskatīt tikai par vienu no anomijas izpausmēm vai daļu no plašākiem atsvešināšanās procesiem.

Lielākā daļa literatūras definē politisko atsvešinātību kā 1) neuzticēšanos politiskajām institūcijām un 2) politiskās neefektivitātes sajūtu (Bowler & Donovan, 2002; Kim, 2005; Catterberg & Moreno, 2006; Paige, 1971). «Uzticēšanās» ir saistīta ar politikas rezultātiem (Almond & Verba, 1989) un parasti atspoguļo sajūtu, ka valdība darbojas cilvēku interesēs. Mūsdienu sabiedrībās politiskā uzticēšanās varētu būt vēl svarīgāka nekā starppersonu uzticēšanās, jo ļoti individualizētās sabiedrībās pilsoņi parasti paļaujas uz iestādēm, nevis uz kolektīvu. Savukārt «efektivitāte» ir saistīta ar lēmumu pieņemšanas procesu, un to parasti uztver kā pārlicību, ka individuāla rīcība var ietekmēt politiskos procesus (Kim, 2005). Direncio (DiRenzo, 1990, p. 31) norāda: «Atsvešināta persona ir indivīds, kurš, tā teikt, ir sabiedrībā, bet ne daļa no tās.» Līdz ar to nevar sagaidīt, ka šāds indivīds demonstrēs nozīmīgu pilsoniskuma pakāpi.

Daži politiskās atsvešināšanās rādītāji (Paige, 1971; Campbell et al., 1952; Kim, 2005) tieši sakrīt ar sociālās anomijas un atsvešinātības indikatoriem (Seeman, 1959; Roberts, 1987). Šajā nodaļā mēģināts saistīt šos jēdzienus, lai labāk saprastu, vai politisko atsvešināšanos var uzskatīt tikai par vienu no anomijas izpausmēm. Ja tā, tas varētu norādīt uz nepieciešamību pārskatīt mūsu izpratni par politiskās atsvešināšanās saknēm, tādējādi nodrošinot labāku ieskatu sociālo un politisko attieksmju veidošanās mehānismos pēc-komunisma valstīs.

Sociālais kapitāls bieži tiek operacionalizēts, izmantojot vispārējas uzticēšanās mērījumu (Hamilton, 2006). Cita pieeja ir nodalīt tā strukturālos elementus, kas apraksta sadarbības tiklus, kuriem persona pieder (dalība organizācijās, asociācijās, tiklos), un kognitīvos elementus, kas pamatā apraksta indivīda kooperatīvās attieksmes (normas, vērtības, savstarpīgums, uzticēšanās) (Krishna & Uphoff, 1999; Stolle, 2003). Paula Ballena un Dženija Oniksa (Bullen & Onnix, 2000) piedāvā sešus sociālā kapitāla indikatorus: dalība tiklos; savstarpējums; uzticēšanās; sociālo normu ievērošana; darbs kopīgam labumam; spējinašana. Pasaules Bankas sociālā kapitāla ieviešanas sistēmā tiek izmantoti šādi rādītāji: grupas un tikli; uzticība un solidaritāte; kolektīvā rīcība un sadarbība; sociālā kohēzija un iekļaušana; informācija un komunikācija. Sandra Franke (2005) apgalvo, ka daudziem pētījumiem ir diezgan līdzīgs rādītāju kopums, piemēram: uzticība, pilsoniskā iesaistīšanās, brīvprātīgais darbs, līdzdalība, ziedošana, noteikumu un pienākumu ievērošana. Daudzos gadījumos pastiprināti tiek uzsverta normu un likumu ievērošana, uzticēšanās un solidaritāte, tolerance, sociālā kohēzija un iekļaušana un piederības sajūta grupai. Var secināt, ka vismaz daži sociālā kapitāla aspekti pārklājas ar to, kas literatūrā aprakstīts kā anomijai raksturīgās pazīmes (piem., normu trūkums). Šajā analizē mūs īpaši interesē sociālā kapitāla

aspekti, kas saistīti ar sabiedrības sadrumstalotību un atomizāciju, it īpaši ar sociālo uzticēšanos.

Ir notikušas daudzas diskusijas par to, vai pastāv vairāk vai mazāk nozīmīga un konsekventa pozitīva korelācija starp politisko uzticēšanos un vispārēju uzticēšanos līdzcilvēkiem. Pastāv arī domstarpības par saistības virzienu. Daži (piem., Brehm & Rahn, 1997) uzskata, ka politiskā uzticēšanās vairo sociālo uzticēšanos, savukārt citi (piem., Schyns & Nuus, 2007) domā, ka saistība ir pretēja.

Šīs nodaļas mērķi ir:

- 1) analizēt anomijas un atsvešinātības struktūru Latvijā un tās saistību ar politisko atsvešinātību un sociālo fragmentāciju;
- 2) aprakstīt atsvešinātības pakāpi un tās dažādās dimensijas Latvijā;
- 3) aprakstīt Latvijā valdošās vērtības, izmantojot Ronalda Inghārta un Šaloma Švarca vērtību skalas.

Saskaņā ar teoriju izvirzītas šādas hipotēzes:

- H1. atsvešināšanās centrālie elementi ir bezspēcība un atsvešinātība no sevis;
- H2. normu trūkums (anomijas kodola dimensija) ir daļa no atsvešinātības, un tā ir saistīta ar citām atsvešinātības dimensijām;
- H3. politiskā atsvešinātība un sociālā atstumtība ir atsevišķas dimensijas, kas ir saistītas ar atsvešinātību.

Dati un metode

Šajā nodaļā veiktā analīze ir balstīta uz reprezentatīvu Latvijas iedzīvotāju aptauju, kas tika veikta 2015. gadā kā daļa no valsts pētījumu programmas «Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā» (SUSTINNO). Dati tika apkopoti tiešajās intervijās, un aptaujā piedalījās Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem. Anketā tika iekļauti 24 jautājumi, kas, pamatojoties uz iepriekšējo literatūras analīzi, raksturo atsvešinātību, anomiju un sociālo fragmentētību (Seeman, 1959; Roberts, 1987; Srole, 1956; Dean, 1961; Teevan, 1975 u. c.). Sākotnējie jautājumi sīki aprakstīti pielikumā. Sākotnējais datu kopums ietvēra 1000 interviju, taču trūkstošu atbilžu dēļ no analīzes tika izslēgti vairāki novērojumi. Galīgais modelis ir balstīts uz 672 respondentiem.

Vispiemērotākā metode sarežģītu modeļu un sakarību izpētei ir strukturālo vienādojumu modelēšana (SEM). SEM mainīgie var savstarpēji ietekmēt cits citu vai nu tieši, vai arī netieši, caur citiem mainīgajiem. SEM uzmanības centrā nav tik daudz īpašas attiecības starp mainīgajiem, kā pārbaude, vai kopējais attiecību tīkls pietiekami labi apraksta datus (Fox, 2002).

Modelis sastāv no 1) mērījumu daļas, kas apvieno eksogēnus (tieši nomēritus) mainīgos latentos endogēnos mainīgajos, un 2) strukturālā modeļa, kas sasaista endogēnos mainīgos ar eksogēnajiem mainīgajiem, kā arī savā starpā. Saistības vai saistību trūkums starp mainīgajiem (modeļa ierobežojumi) tika specifiķētas saskaņā ar teoriju, kā aprakstīts ievadā. Modelis ietver arī endogēno un eksogēno mainīgo mērījumu kļūdas; tas ļauj noteikt kovariāciju starp mērījumu kļūdām ε_{19} un ε_{20} , ε_{20} un ε_{21} , ε_{19} un ε_{11} (ņemot vērā hipotētisko saikni starp anomijas un atsvešināšanās faktoriem), korelācijas starp atsvešinātību, normu trūkumu, sociālo atstumtību un politisko atsvešināšanos, kā arī vairākas kovariācijas starp eksogēno mainīgo kļūdām (šeit nav attēlotas, lai nesarežģītu modeli). Modelis ir rekursīvs, jo tam nav atgriezeniskās saites. Modelis novērtēts pēc ADF (asimptotiskas, no sadalījuma brīvas) metodes (sk. Fox, 2002), un tas tika aprēķināts, izmantojot SPSS Amos 13.0.

Rezultāti

Sākotnējā modeļa atbilstības rādītāji (šeit nav parādīti, pamatojas uz pielikuma IM1 tabulā aprakstīto struktūru) nebija apmierinoši, tāpēc modelis tika pārspecifiķēts, likvidējot saites, kas būtiski neatšķiras no «0» pat pie 90% ($p > 0,1$) ticamības līmeņa un ko ierosināja AMOS modifiķācijas indeksi modeļa uzlabošanai, vienlaikus tas arī atbilst teorijai. Piemēram, modeļa atbilstība tika ievērojami uzlabota, no modeļa likvidējot jautājumus «Kopumā esmu pārliecināts, ka es īstenošu savus plānus», «Mērķis attaisno līdzekļus», «Ir daži principi dzīvē, kas jāievēro neatkarīgi no apstākļiem», «Ir apstākļi, kad var neturēt dotu vārdu» un «Ja jūs vienmēr nebūsiat uzmanīgi, citi cilvēki jūs izmantos», jo tie vāji korelēja ar citiem analizē ietvertajiem jautājumiem.

Galīgais respecifiķētais modelis parādīts 1. attēlā. Hi kvadrāta statistika modelim joprojām nav ideāla ($chi-square = 177$ ar 102 brīvības pakāpēm (df)), tomēr RMSEA (aptuvenā sakņu kvadrāta kļūda), kas ir modeļa atbilstības indikators attiecībā pret populācijas piesātināto modeli, parāda, ka modelis datiem atbilst labi (RMSEA = 0,033). NFI (standarta atbilstības indekss) 0,94 nozīmē, ka pārbaudītā modeļa vispārējais atbilstības līmenis ir par 94% labāks nekā neatkarīgais modelis (kur mainīgie tiek uzskatīti par savstarpēji nesaistītiem), pamatojoties uz datiem par izlasi. Salīdzinošais atbilstības indekss (CFI), kas novērtē risinājuma atbilstību salīdzinājumā ar ierobežotāku bāzes modeli, kurā visu indikatoru kovariācijas ir fiksētas uz nulli vai kur nav saistības starp mainīgajiem, mūsu gadījumā ir 0,96, kas norāda uz labu modeļa atbilstību, un līdzīgus secinājumus var izdarīt no Takera-Lūisa indeksa (TLI), kura vērtība ir 0,97.

Modeļa mērījumu daļa ļauj nodalīt vairākus latentos faktorus, kas ir nedaudz atšķirīgi, salīdzinot ar tiem, kuri minēti Rietumu literatūrā.

1. «Normu trūkums» — likumu neievērošana. Šo dimensiju veido trīs pazīmes — «Ir pieļaujami apiet likumu ar likumu», «Ir pieņemami neievērot likumu, ja likums ir pretrunā ar to, ko jūs uzskatāt par pareizu» un «Ir pieņemami nemaksāt nodokļus» —, to svārs dimensijas veidošanā ir līdzīgs. Normu trūkums ir dimensija, kas vistiešāk literatūrā saistīta ar anomiju (piem., MacIver, 1950). Kronbaha alfa vērtība šai dimensijai ir 0,65, kas apliecina, ka skalas iekšējā validitāte ir diezgan laba.
2. «Kultūras atsvešinātība, izolētība» — raksturo indivīda atšķeltību no sabiedrības normām un vispārēju kognitīvās integrācijas trūkumu sabiedrībā. Dimensiju veido trīs pazīmes: «Mani viedokļi bieži atšķiras no manu ģimenes locekļu viedokļiem»; «Apkārt ir tik daudz viedokļu, ka grūti pateikt, kur ir patiesība» un mazākā mērā «Man ir maz kopīga ar citiem cilvēkiem Latvijā». Tomēr šīs pazīmes ir vāji korelētas, tādēļ Kronbaha alfa līmenis ir diezgan zems (0,43).
3. «Atsvešinātība no ģimenes, pienākumiem» — veidota no divām pazīmēm «Ir situācijas, kad ir attaisnojama neuzticība dzīvesbiedram» un «Ir situācijas, kad ir attaisnojami nerūpēties par saviem bērniem». Lai gan literatūrā šāds specifisks faktors nav minēts, var viegli iztēloties, ka tā ir vēl viena atsvešinātības pazīme. Šīs pazīmes arī nav ļoti cieši saistītas (0,3), tādējādi Kronbaha alfa ir 0,47.
4. «Atsvešinātība no sevis» — apraksta vispārēju uztveri — bezvērtību, jēgas un kontroles trūkumu pār savu dzīvi. To veido piecas pazīmes: «Es bieži vēlos, kaut es būtu kāds cits», «Man ir maz kontroles pār to, kas ar mani notiek», «Dažkārt man liekas, ka esmu nekam nederīgs/-a» un nedaudz mazāk — «Mana dzīve — tā, kā es to dzīvoju — ir bezjēdzīga». Tas ir saistīts arī ar uzskatu, ka «Politiskus neinteresē tādi cilvēki kā es». Interesanti, ka atsvešinātība no sevis šajā gadījumā ir apvienojusies ar bezspēcības sajūtu. Kronbaha alfa skalai «Atsvešinātība no sevis» ir samērā laba — 0,6 vai 0,66, ja tiek izslēgta pēdējā pazīme.
5. «Ilgtermiņa mērķu, vīzijas trūkums» — atsevišķs faktors, kas arī veicina anomiju. Tas apraksta vispārēju dzīves vadlīniju un rītdienas plānošanas trūkumu. To labāk izprast palīdz Makaivera (MacIver, 1950) arguments. Viņš uzskata, ka anomija ir «tādu vērtību trūkums, kas varētu dot mērķi vai dzīves virzību, iekšējo un socializēto vērtību zaudēšana, bezcerīgi dezorientēto nedrošība».
6. «Sociālā atstumtība» — šo faktoru veido uzticēšanās (jeb uzticēšanās trūkums) cilvēkiem un tas, ka respondentam ir

maz kopīga ar citiem cilvēkiem. Tā kā korelācija starp pazīmēm ir diezgan vāja, Kronbaha alfa vērtība ir tikai 0,4.

7. «Politiskā atsvešinātība» — rāda, cik liela ir uzticēšanās parlamentam un valdībai, mazākā mērā — pārliecība, ka «politiskus neinteresē tādi cilvēki kā es». Kronbaha alfa šajā gadījumā ir ļoti laba (0,76), kas norāda, ka pazīmes veido saskaņotu skalu.

Tika specificēti divi atsevišķi modeļi — vienā no tiem normu trūkums (anomija) tika specificēts kā viena no atsvešinātības dimensijām (paralēli ar, piemēram, atsvešinātību no sevis), bet otrā tas veidoja atsevišķu faktoru, kas bija saistīts ar citiem (līdztekus atsvešinātībai, sociālajai atstumtībai un politiskajai atsvešinātībai). Pirmajā gadījumā modeļa hi kvadrāts (CMIN) bija 195 ar 104 brīvības pakāpēm (df's), NFI — 0,93, TLI — 0,95, CFI — 0,96 un RMSEA — 0,036. Otrajā gadījumā hi kvadrāts (CMIN) bija 177 ar 102 df's, NFI — 0,94, TLI — 0,96, CFI — 0,97 un RMSEA — 0,033.

Lai salīdzinātu, vai viens no modeļiem ir ievērojami labāks par otru, tika izmantots hi kvadrāta noviržu tests (*chi-square deviation test*). Atšķirība starp hi kvadrāta vērtībām (18) ar atšķirību brīvības pakāpēs df's (2) ir statistiski nozīmīga pie 0,001 nozīmības līmeņa, tādēļ tika noraidīta hipotēze par anomiju kā vienu no atsvešinātības dimensijām (H2). Balstoties uz šiem rezultātiem, modeļi, kas izmantoti turpmākajā analizē, tiek pieņemti, ka normu trūkums (anomija) ir jēdziens, kas ir atšķirīgs no atsvešinātības (1. attēls).

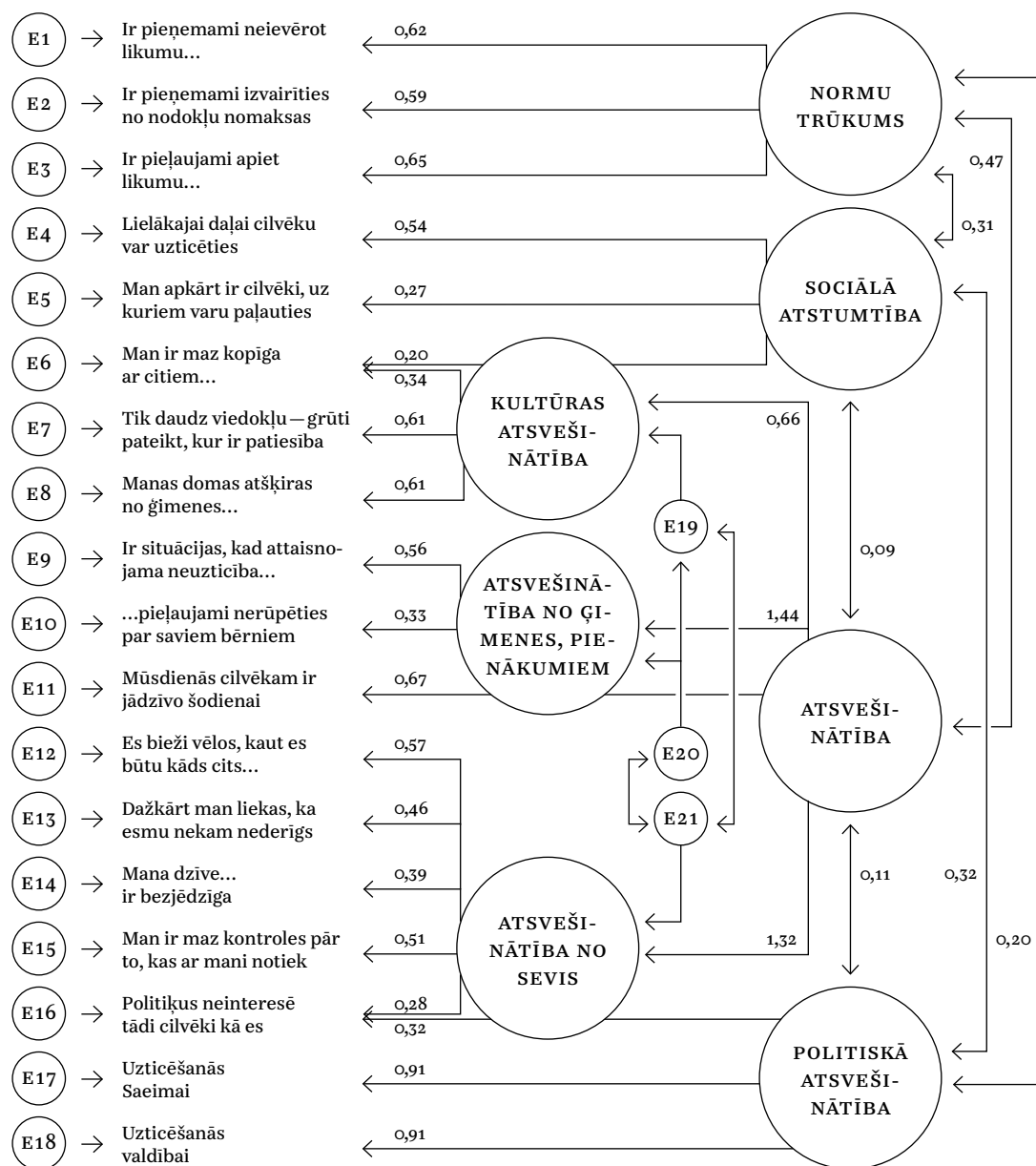
Dimensijas, kas visvairāk veido atsvešinātību, ir «Atsvešinātība no sevis» un «Atsvešinātība no ģimenes, atbildības», jo īpaši pazīmes «Ir situācijas, kad var attaisnot neuzticību dzīvesbiedram» (kopējais standartizētais efekts 0,75) un «Es bieži vēlos, kaut es būtu kāds cits» (0,68). Atsevišķi viens no spēcīgākajiem kopējiem efektiem ir pazīmei «Mūsdienās cilvēkam ir jādzīvo šodienai» (0,67). Kopumā dati vismaz daļēji atbalsta hipotēzi (H1), ka bezspēcība un atsvešinātība no sevis ir galvenie atsvešinātības elementi.

Kaut arī normu trūkums (anomija) tika nodalīts kā no atsvešinātības atšķirīgs jēdziens, šie divi jēdzieni ir diezgan cieši saistīti (kor. koef. = 0,47).

Apstiprinājās arī hipotēze par politisko atsvešinātību un sociālo atstumtību kā atsevišķiem aspektiem, kas saistīti ar anomiju (H3). Anomija (normu trūkums) ir īpaši cieši saistīta ar sociālo atstumtību, kas nav pārsteigums. Līdzīgi kā citi pētījumi, arī šis atklāj korelāciju starp sociālo atstumtību un politisko atsvešinātību. No otras puses, atsvešinātība nav tik cieši saistīta ar sociālo atstumtību un politisko atsvešināšanos. Pirmajā gadījumā kovariance ir nozīmīga tikai pie 0,1 līmeņa, bet otrajā — pie 0,01 līmeņa.

Aplūkojot anomijas un atsvešinātības līmeni Latvijā, to var raksturot kā mērenu (1. tabula). Plaši izplatīta ir politiskā atsvešinātība (60,8), kā arī sociālā atstumtība (36,0) un normu trūkums/anomija (0,37).

1. attēls. SEM modelis (standartizēti koeficienti)

SUSTINNO aptaujas dati, autores aprēķini.

1. tabula. Anomija un atsvešinātība Latvijā (skalā no 0 līdz 100)

Indikators	Vērtība
Ilgtermiņa mērķu trūkums	56,8%
Kultūras atsvešinātība	51,2%
Atsvešinātība no sevis	28,5%
Atsvešinātība no ģimenes, pienākumiem	22,8%
Atsvešinātība	34,5%
Normu trūkums	37,3%
Politiskā atsvešinātība	60,8%
Sociālā atstumtība	36,0%

Piezīme. Attieksmju rādītāji ir pārrēķināti skalā no 0 līdz 100, ņemot vērā pazīmes relatīvo svaru, veidojot faktoru (faktoru slodzes).

No visām atsvešinātības dimensijām ilgtermiņa mērķu/vīzijas trūkums un kultūras atsvešinātība ir lielākās problēmas Latvijā. Iespējams, ka dzīve šodienai vai mērķtiecības, tālāku mērķu trūkums ir saistīts ar piedzīvotajiem pārejas procesiem. Cilvēki neiemācījās domāt ilgtermiņā, uzskatot, ka situācija jebkurā brīdī var strauji mainīties. Arī kultūras atsvešinātība ir raksturīga pārejas sabiedrībām, un tā norāda uz vērtību krīzi, jo cilvēki pāriet no viena pieņemama uzvedības vai vēlamo mērķu kopuma uz citu. Atsvešinātība no sevis un ģimenes pienākumiem – visietekmīgākās atsvešinātības dimensijas – ir mazāk raksturīgas Latvijas sabiedrībai.

Atsvešinātība ir īpaši raksturīga sabiedrības zemākajiem slāņiem (Sig. < 0,05). Normu trūkums un sociālā atstumtība visbiežāk izplatīta jauniešu vidū, norādot uz jauniešu sociālās atstumtības problēmu Latvijā. Interesanti, ka jaunieši jūtas sociāli atsvešināti, savukārt gados vecāki cilvēki jūtas politiski atsvešināti. Politiskā atsvešinātība ir daudz izplatītāka nabadzīgāko sabiedrības slāņu vidū, tātad viņi jūtas atstumti no politiskā procesa (Sig. < 0,001).

Jaunāki cilvēki līdz 30 gadu vecumam, kā arī tie, kas pārstāv sabiedrības zemākās ienākumu grupas, ir tie, kuri visbiežāk dzīvo šodienai (Sig. < 0,01). Tas norāda, ka «mūsdienās dzīvojošs» nav tikai priekšrocība vai izvēle, bet tas var būt arī sliktu finansiālo apstākļu rezultāts. Arī atsvešinātība no ģimenes, pienākumiem ir visplašāk izplatīta nabadzīgāko iedzīvotāju vidū, tomēr interesanti, ka tā palielinās arī starp turīgākajām sabiedrības grupām. Atsvešinātība no sevis Latvijā diemžēl pieaug ar vecumu, jo vecāki cilvēki jūtas arvien nevajadzīgāki (Sig. < 0,05). Šī sajūta ir saistīta ar ienākumiem un samazinās līdz ar pieaugošiem ienākumiem (Sig. < 0,001). Tas parāda, ka pašvērtējuma sajūta ir vismaz nedaudz ir saistīta ar ienākumiem. Kultūras atsvešinātība nedaudz vairāk piemīt krievu tautības cilvēkiem, taču atšķirības nav statistiski nozīmīgas (Sig = 0,07).

Vērtības

Papildus pētījumā tika aplūkotas Latvijas sabiedrības vērtības, izmantojot Ronalda

Inglhārta materiālisma-postmateriālisma skalu (Inglehart & Flanagan, 1987; Inglehart, 1999), kā arī Šaloma Švarca (Schwartz, 2012) vērtību skalu.

Analīze liecina, ka 12,3% Latvijas iedzīvotāju uzskatāmi par izteiktiem materiālistiem (pielikumā atspoguļotajos jautājumos V60–V64 visos gadījumos par prioritāriem uzskatīti materiālie mērķi) vai materiālistiem. Ļoti daudzi (35,5%) ir nedaudz materiālisti, bet 37,7% nav pieskaitāmi ne pie vienas, ne otras grupas. Salīdzinoši mazāka daļa sabiedrības uzskatāma par nedaudz postmateriālistiem (12,9%) vai postmateriālistiem (1,6%) (1. tabula). Šis rezultāts saskan ar Inglehārta atziņām par pārmaiņu sabiedrībā dominējošām materiālisma vērtībām, kamēr turīgākas, attīstītākas sabiedrības biežāk dod priekšroku postmateriālisma vērtībām (Inglehart, 2006).

Analīze liecina, ka materiālisms ievērojami pieaug ar vecumu (īpaši vecuma grupā pēc 45 gadiem), tomēr arī jauniešu grupā biežāk sastopami materiālisti nekā postmateriālisti. Švarca vērtību analīze atklāj, ka Latvijas sabiedrībā dominējošās vērtības ir t. s. sevis pārvarēšanas vērtības pretstatā pašpildījuma vērtībām. Latvijas iedzīvotājiem vistuvākās ir universālisma vērtības (sociālais taisnīgums, miers pasaulē, gudrība u. c.), labvēlība (godīgums, piedošana u. c.), kā arī pašrealizācija (radošums, pašcieņa, neatkarība). Ļoti reti iedzīvotāji tiecas pēc varas, sasniegumiem, stimulācijas (aizraujoša dzīve u. c.) un hēdoniskas dzīves. Tas liecina par zināmu atvērtības pārmaiņām trūkumu, kas raksturīgs mazāk turīgām sabiedrībām. Interesanti, ka vienlaikus ar tieksmi pēc pašrealizācijas ļoti augsta nozīme Latvijā sabiedrībā tiek piešķirta drošībai (valsts drošībai, piederības sajūtai u. tml.). Šīs vērtības tradicionāli tiek vērtētas kā pretnostatītas. Tāpat anomijas kontekstā būtiski, ka konformitāte (paklausība, pieklājība u. c.) Latvijā sabiedrībā netiek augstu vērtēta, kas apliecina tendenci mazāk pakļauties sabiedrības normām.

2. tabula. Atsvešinātība un anomija dažādās demogrāfiskajās grupās (skalā no 0 līdz 100)

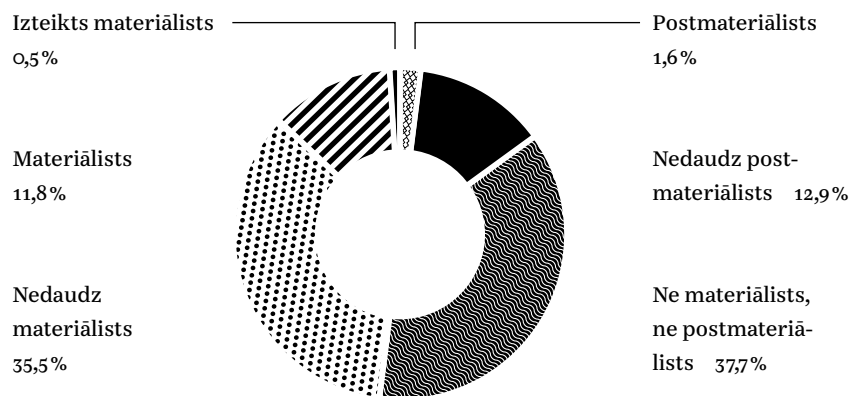
		Normu trūkums	Atsvešinātība no sevis	Kultūras atsvešinātība	Ilgtermiņa mērķu trūkums	Atsvešinātība no ģimenes, pienākumiem	Sociāla atstumtība	Politiskā atsvešinātība	Atsvešinātība
Vecum-grupa	Līdz 30	40,1	43,6	51,7	62,4	22,4	26,2	56,6	33,8
	30–44	39,5	37,8	51,2	53,5	21,9	28,8	60,7	33,9
	45–59	37,0	33,0	50,5	55,1	23,8	29,0	60,7	34,7
	60 vai vairāk	31,1	29,3	52,9	57,5	22,9	31,2	66,3	36,6
Cik viegli ir «savilkt galus kopā»	Ar lielām grūtībām	43,0	39,4	59,9	62,4	32,4	37,4	74,6	43,5
	Ar grūtībām	38,8	35,9	53,8	59,3	24,0	32,7	66,5	37,7
	Ar nelielām grūtībām	36,3	34,9	49,0	56,4	19,3	26,3	58,9	32,2
	Samērā viegli	34,4	34,3	48,8	54,8	20,7	24,1	54,9	31,1
	Viegli vai ļoti viegli	37,2	37,9	47,5	52,1	24,1	25,8	54,4	32,4
Tautība	Latvieši	37,9	37,5	50,0	56,8	22,6	27,3	58,1	33,7
	Cita	36,3	33,8	52,8	56,9	23,2	30,1	64,6	35,6

Piezīme. Attieksmju rādītāji ir pārreķināti skalā no 0 līdz 100, ņemot vērā pazīmes relatīvo svaru, veidojot faktoru (faktoru slodzes).

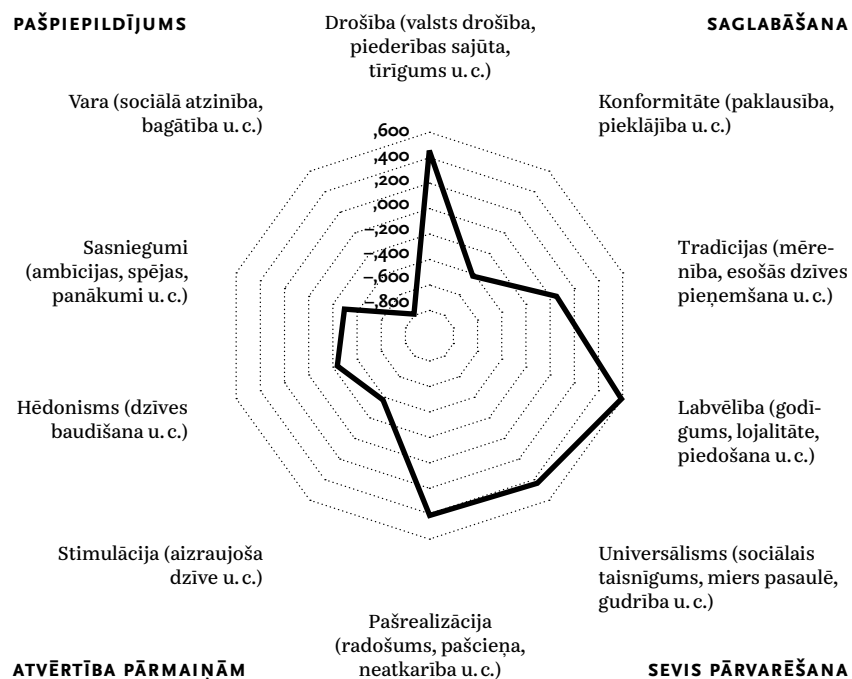
Secinājumi

Varas, sasniegumu, hēdonisma, stimulācijas un pašrealizācijas vērtības raksturīgākas ir vīriešiem, turpretī sievietes daudz augstāk novērtē drošību un citas saglabāšanas un sevis pārvarēšanas vērtības.

2. attēls. Materiālisma-postmateriālisma vērtības Latvijas sabiedrībā

3. attēls. Latvijas sabiedrības vērtības

Veiktā analīze ļāva nodalīt nedaudz atšķirīgas anomijas dimensijas un to saturu salīdzinājumā ar Rietumu literatūrā analizētajām. Tomēr kopumā rezultāti apstiprina Robertsas (Roberts, 1987) pieņēmumu, ka bezspēcība un atsvešinātība no sevis ir izteiktākās anomijas dimensijas, kam seko normu un skaidras pārliecības trūkums.

Analīze liecina, ka anomiju nevar uzskatīt par atsvešinātības izpausmi vai vēl vienu tās dimensiju: tie ir divi atsevišķi, lai gan cieši saistīti koncepti. Arī politisko atsvešinātību un sociālo atstumtību, lai gan tie ir saistīti ar anomiju, nevar uzskatīt par tiešām anomijas izpausmēm.

Lūkojoties no anomijas perspektīvas, Latvijas sabiedrības visproblematiskākie aspekti ir bezmērķība (dzīve šodienai) un kultūras atsvešinātība, ko zināmā mērā var saistīt ar pārejas procesu no vienas politiskās un ekonomiskās sistēmas uz citu. Šie rezultāti norāda uz zināmu vērtību krīzi, kad cilvēki nav pārliecināti, ko viņi cenšas panākt ilgtermiņā; viņiem trūkst skaidru dzīves vadlīniju, un viņi jūtas kultūri atsvešināti no ģimenes un sabiedrības. Latvijā diezgan izplatīts ir arī normu trūkums, it īpaši jauniešu vidū. Lai gan jaunieši jūtas sociāli izstumti un tiecas dzīvot šodienai, vecāki cilvēki biežāk jūtas atsvešināti no sevis un no politiskā procesa.

Dzīve šodienai un atsvešinātība no ģimenes un pienākumiem vismaz daļēji varētu tikt izskaidrota ar iedzīvotāju zemajiem ienākumiem: šāda attieksme ir izplatītāka nabadzīgāko sabiedrības slāņu vidū. Nabadzīgākie iedzīvotāji arī biežāk mēdz justies atsvešināti no sevis un ļoti skaidri izjūt izolāciju no politiskā procesa. Statistiskie dati liecina, ka Latvijā vērojams viens no visaugstākajiem ienākumu nevienlīdzības līmeņiem Eiropā, novedot pie negatīvas pašuztveres un politiskā procesa uztveres sabiedrības zemākajos slāņos. Kopumā šī ir visvairāk atsvešinātā grupa Latvijā.

Anomija zināmā mērā izpaužas arī sabiedrības vērtībās. Latvijas iedzīvotāji vienlaikus tiecas pēc pašrealizācijas un drošības — vērtībām, kas parasti tiek uzskatītas par pretējām. Turklāt salīdzinoši zemu tiek vērtēta konformitāte (paklausība, pieklājība u. tml.), radot pamatu salīdzinoši mazākai pakļāvībai sabiedrības normām. Vēlme dzīvot šodienai un ilgtermiņa mērķu trūkums sasaucas ar pašpiepildījuma vērtību (vara, sasniegumi) nelielo nozīmi Latvijas sabiedrībā, tā vietā dominē sevis pārvarēšanas vērtības (labvēlība, universālisms).

Turpmākajos pētījumos nevajadzētu izvairīties no sociālās atstumtības un politiskās atsvešinātības mērīšanas, un tajos jāietver arī atsvešinātība no darba, kas šajā pētījumā netika aplūkota. Nepieciešami pētījumi, kas aptvertu vairākas valstis un kultūras, jo veiktā analīze skaidri parāda, ka atsvešināšanās un anomijas struktūra dažādās valstīs var atšķirties atkarībā no vēsturiskā, kultūras un ekonomiskā konteksta.

Pielikums. IM1. Tagad es nolasišu vairākus apgalvojumus un lūgšu novērtēt, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šiem apgalvojumiem

		Pilnībā piekrītu	Drīzāk piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Drīzāk nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu	Cruti pateikt
Bezpēcība	1. Man ir maz kontroles pār to, kas ar mani notiek	1	2	3	4	5	6
	2. Kopumā esmu drošs/-a, ka man izdosies realizēt savus plānus	1	2	3	4	5	6
	3. Ir apstākļi, kuros var neturēt doto vārdu	1	2	3	4	5	6
Normu trūkums	4. Ir pieļaujami apiet likumu ar likumu	1	2	3	4	5	6
	5. Mērķis attaisno līdzekļus	1	2	3	4	5	6
	6. Dzīvē ir tādi principi, kuri jāievēro neatkarīgi no apstākļiem	1	2	3	4	5	6
	7. Ir pieņemami neievērot likumu, ja likums ir pretrunā ar to, ko Jūs uzskatāt par pareizu	1	2	3	4	5	6
Atsvešinātība no sevis	8. Mana dzīve — tāda, kā to dzīvoju — ir bezjēdzīga	1	2	3	4	5	6
	9. Es bieži vēlos, kaut es būtu kāds cits	1	2	3	4	5	6
	10. Dažkārt man liekas, ka esmu nekam nederīgs/-a	1	2	3	4	5	6

Kulturālā atsvešinātība	11. Manas domas bieži atšķiras no manu ģimenes locekļu ieskatiem	1	2	3	4	5	6
	12. Man ir maz kopīga ar citiem cilvēkiem Latvijā	1	2	3	4	5	6
Jēgas trūkums	13. Apkārt ir tik daudz dažādu viedokļu, ka grūti pateikt, kur ir patiesība	1	2	3	4	5	6
	14. Mūsdienās cilvēkam ir jādzīvo šodienai	1	2	3	4	5	6
Atbalsta trūkums, izolētība	15. Man apkārt ir cilvēki, uz kuriem es patiešām varu paļauties	1	2	3	4	5	6
	16. Poliņķus neinteresē tādi cilvēki kā es	1	2	3	4	5	6
	17. Ir situācijas, kad ir pieļaujami nerūpēties par saviem bērniem	1	2	3	4	5	6
	18. Ir situācijas, kad ir attaisnojama neuzticība dzīvesbiedram	1	2	3	4	5	6
Uzticēšanās cilvēkiem	19. Ja Jūs vienmēr nebūsiēt modrs, citi cilvēki Jūs izmantos	1	2	3	4	5	6
	20. Lielākajai daļai cilvēku var uzticēties	1	2	3	4	5	6

Q2. Cik lielā mērā Jūs uzticaties...

Valdībai

Parlamentam

Partijām

V60. Cilvēki dažkārt mēdz runāt par to, kādiem būtu jābūt šis valsts mērķiem tuvākajiem desmit gadiem. Šajā kartītē ir minēti daži no mērķiem, kurus dažādi cilvēki uzskatītu par prioritāriem. Kuru no turpmāk minētajiem mērķiem Jūs personīgi uzskatāt par vissvarīgāko? (atzīmējiet pie «Pirmā izvēle»)

V61. Un kuru par otru svarīgāko? (atzīmējiet pie «Otrā izvēle»)

	V60	V61
Panākt ievērojamu ekonomikas izaugsmi	1	1
Nodrošināt spēcīgu valsts aizsardzību	2	2
Panākt, ka cilvēkiem ir vairāk teikšanas tajā, kā notiek lietas viņu darbā un kopienā	3	3
Censties padarīt skaistākas mūsu pilsētas un laukus	4	4

V62. Ja Jums būtu jāizvēlas, kura no šīm lietām, Jūsprāt, ir vissvarīgākā? (atzīmējiet pie «Pirmā izvēle»)

V63. Un kura ir otra svarīgākā? (atzīmējiet pie «Otrā izvēle»)

	V62	V63
Uzturēt kārtību valstī	1	1
Palielināt cilvēku ietekmi uz valdības lēmumu pieņemšanu	2	2
Cīnīties pret cenu celšanos	3	3
Aizsargāt vārda brīvību	4	4

V64. Šeit ir vēl viens saraksts. Kas no šī, Jūsprāt, ir vissvarīgākais? (atzīmējiet pie «Pirmā izvēle»)

V65. Un kas, Jūsprāt, ir otrs svarīgākais? (atzīmējiet pie «Otrā izvēle»)

	V64	V65
Stabila ekonomika	1	1
Virzība uz cilvēcīgāku un mazāk bezpersonisku sabiedrību	2	2
Virzība uz tādu sabiedrību, kurā idejas tiek vērtētas augstāk nekā nauda	3	3
Cīņa pret noziedzību	4	4

Ar balsi vien? Mediju patēriņa, vērtīborientāciju un valdības darbības vērtējuma ietekme uz Latvijas iedzīvotāju attieksmēm pret valsts drošību

Jānis Ikstens

21. gadsimta sākumā ir atjaunojusies interese par propagandu, tās lomu un iespējām mazināt tās ietekmi. Transatlantiskajā telpā, t. sk. Eiropā, šo interesi veicina Krievijas darbības, cenšoties paplašināt savu globālo ietekmi un šī mērķa sasniegšanai izmantojot gan militārus, gan nemilitārus līdzekļus. Nemilitāro līdzekļu pievilcību ietekmē to izmantošanas salīdzinoši mazās izmaksas un arī grūtības, ar kurām jāstopas, cīnoties pret Krievijas informatīvajiem pasākumiem, t. sk. propagandu demokrātiska politiskā režīma ietvaros.

Pastiprināta uzmanība Krievijas informatīvajiem pasākumiem sāka pievērst pēc kara sākuma Ukrainā 2014. gadā. Šīs kampaņas ietvaros Krievija izmantoja gan bruņotu spēku, gan arī plašu dezinformācijas kampaņu, raisot jautājumus par līdzīgu paņēmieni izmantošanu citās bijušās PSRS teritorijās. Tika uzskatīts, ka militārās pretestības vājināšanai un NATO dalībvalstu sabiedrības spiediena mazināšanai Krievija varētu izmantot savu propagandu, atainojot agresijas mērķvalstis nepievilcīgā veidā.

Latvija tika uzskatīta par vienu no Krievijas nemilitārajiem apdraudējumiem visvairāk pakļautajām valstīm. To noteica gan plaša austrumslāvu segmenta klātbūtne sabiedrībā un gadu desmitiem ilgā Krievijas centieni īstenot šī segmenta interešu aizstāvības politiku atbilstoši savai izpratnei par šīm interesēm, gan arī labās krievu valodas zināšanas un mediju patēriņa ieradumi Latvijas sabiedrībā, kas dabiski palielināja tās atvērtību Krievijas propagandai.

Kaut gan daudzos pētījumos ir identificēti noteikti vēstījumi, kurus Krievija aktīvi komunicē savā propagandā pret Latviju, nav skaidrs, cik plašu rezonansi tie ir guvuši Latvijas sabiedrībā. Vēl neskaidrāks ir tas, kādi faktori sekmē (vai kavē) uzņēmību pret Krievijas propagandas vēstījumiem. Tāpēc šajā nodaļā tiks analizēts, cik lielā mērā krievvalodīgo plašsaziņas līdzekļu patēriņš ietekmē Krievijas propagandas vēstījumu izplatību. Turklāt šajā analizē iekļauti arī tādi neatkarīgie mainīgie kā individa vērtīborientācijas, sociāli demogrāfiskie parametri un uzskati par valdības darbu. Iepriekš veiktie pētījumi vedina uzskatīt, ka katrai no šo neatkarīgo mainīgo grupām ir noteikta ietekme uz indivīdu politiskajiem uzskatiem. Tiek sagaidīts, ka plašsaziņas līdzekļu patēriņa ieradumi būs tie, kas visvairāk ietekmēs uzņēmību pret Krievijas propagandas vēstījumiem iekodētajām attieksmēm.

Akadēmiskais konteksts

Plašsaziņas līdzekļu loma sabiedrībā un to ietekme uz cilvēku viedokļiem un attieksmēm ir ilgstoši atradušās dažādu sociālo zinātņu uzmanības lokā (Goffman, 1974; Kahnemann, 1979; Tversky & Kahnemann, 1981; Iyengar & Kinder, 2010). Pakāpeniski ir izkristalizējušās trīs nozīmīgākās mediju funkcijas — dienaskārtības definēšana (*agenda-setting*), rāmēšana (*framing*) un istermiņa

ietekmēšana (*priming*). Šī pētījuma kontekstā nozīmīgākā ir tieši īstermiņa ietekmēšana, kas tiek definēta kā to atskaites punktu pārmaiņas, kurus cilvēki izmanto, lai veidotu politiskus spriedumus un novērtējumus (Iyengar & Kinder, 2010). Citiem vārdiem sakot, īstermiņa ietekmēšana ir novērojama tad, kad mediji spēj pārliecināt savu auditoriju, ka valdības darbības vērtējumam ir jāizmanto konkrēti jautājumi vai kritēriji, piemēram, attieksme pret mazākumtautībām. Viena no teorijām psiholoģijā postulē, ka cilvēki veido savus uzskatus, balstoties uz apsvērumiem, kas ir visbiežāk sastopami uzskatu formulēšanas brīdī (Hastie & Park, 1986). Tāpēc var pieņemt, ka cilvēku uzskatu izmaiņas būs saistītas ar mediju aktivitāti un saturu attiecīgajā laika posmā. Šis novērojums savukārt vedina dienaskārtības definēšanu ciešāk saistīt (McCombs & Shaw, 1972) ar īstermiņa ietekmēšanu.

Īstermiņa ietekmēšanas loma auditorijas uzskatu veidošanā par ārvalstīm ir dokumentēta dažādos kontekstos (Allen et al., 1994; Willnat et al., 2000; Brewer et al., 2003; Clemons et al., 2016). Krievijas pieaugošā aktivitāte šīs valsts maigās varas stiprināšanas jomā (Simons, 2015; Sergunin & Karabeshkin, 2015) ir sekmējusi akadēmisko interesi par Krievijas plašsaziņas līdzekļu ietekmīgumu. Kaut gan Krievija ir centusies piemērot savām vajadzībām ASV un citu attīstīto valstu maigās varas veidošanas stratēģijas, virkne empīrisko pētījumu par Baltijas valstīm un Ukrainu vedina domāt, ka Krievijas mediju ietekme ir vērtēta pārāk augstu (Hudson, 2015; Nielsen & Paabo, 2015).

Līdztekus mediju lomai pētnieki ir uzsvēruši arī citus faktorus, kas ietekmē individu uzskatus, t.sk. sociālekonomiskais statuss, demogrāfiskās pazīmes, valdības darba novērtējums un individu vērtīborientācijas.

Sociālekonomiskā statusa saikne ar individu attieksmēm ir plaši pētīta, t.s. Kolumbijas skolai liekot svarīgus pamatus šai jomā ar pētījumiem par sociāli demogrāfisko faktoru ietekmi uz pilsoņu izvēli vēlēšanās (Lazarsfeld et al., 1944). Šī skola arī veica pirmos pētījumus par plašsaziņas līdzekļu ietekmi uz vēlētājiem, konstatējot, ka tieši sociālie un demogrāfiskie mainīgie ir nozīmīgāki vēlētājus ietekmējoši faktori nekā mediji. Tiesa, gadsimtu mijā arvien vairāk tiek atzīta mediju ietekme uz politiskajām attieksmēm un uzvedību (Pharr & Putnam, 2000), pēdējos gados akcentējot sociālo mediju lomu — tie rada t.s. filtru burbuļus, ko vieno salīdzinoši homogēna informācija, kas tajos cirkulē (Pariser, 2011; Flaxman et al., 2016). Tomēr sociālekonomiskā statusa ietekme joprojām tiek uzskatīta par vērā ņemamu. Atbilstoši modernizācijas teorijai indivīdi ar augstākiem ienākumiem biežāk pauž atbalstu demokrātijai (Lipset, 1959; Andersen, 2012). Arī populisma uzplaukums 21. gadsimta sākumā tiek saistīts ar ienākumiem un ekonomisko situāciju valstī (Rico & Anduiza, 2016). Formālās izglītības līmenis tiek saistīts ar atbalstu noteiktām ideoloģiskām nostājām (Jacoby, 1991; Knutsen, 2012).

Sociālekonomiskais statuss var būt saistīts ar to, kā indivīds vērtē politiskos procesus un publiskās pārvaldes rezultātus. Taču šis vērtējums tiek

izcelts kā atsevišķs faktors, kas spēj ietekmēt virkni politisko uzskatu. Īpaši plaši tas tiek izmantots politiskā režīma leģitimitātes pētījumos (Levi et al., 2009). Priekšstati par publiskās pārvaldes darbību tiek saistīti gan ar režīma leģitimitātes apjomu (Gilley, 2006), gan arī ar individu iesaistīšanos vardarbīgā pretestībā politiskajam režīmam (Gurr, 1970).

Sociālajās zinātnēs vērtībām jau ilgstoši ir piedēvēta nozīmīga ietekme uz individu rīcību (Durkheim, 1897/1951; Weber, 1905). Tomēr vērtību konceptualizēšana un operacionalizēšana ir bijis ilgstošu akadēmisko diskusiju objekts, un tāpēc ir izkristalizējušās divas biežāk izmantotās pieejas. Ronalds Ingleharts saskatīja postmateriālistisko vērtību izplatību sabiedrībā (Inglehart, 1977, 1990). Savukārt Šaloms Švarcs identificēja desmit vērtību dimensijas, kuras, viņaprāt, ir raksturīgas dažādu kultūru pārstāvjiem un skaidro individu rīcību dažādās jomās, t.sk. politikā (Schwartz, 2012).

Līdz šim politisko procesu analizē biežāk izmantota tieši Ingleharta teorija, ar postmateriālistisku skaidrojot gan atbalstu demokrātijai un politiskajai sāncensībai (Inglehart, 2003), gan politisko līdzdalību (Inglehart, 1979; Henn et al., 2017), gan atbalstu ekoloģismā sakņotām politiskajām partijām (Rohrschneider, 1993). Līdztekus tam ir saskatāms, ka postmateriālistisks ietekmē individu attieksmi pret apkārtējās vides aizsardzību (Gelissen, 2007), individu iesaistīšanos uzņēmējdarbībā (Uhlener & Thurik, 2007), taisnīguma un starppersonu uzticēšanās līmeni (Warren, 1999).

Tomēr arī Švarca vērtību teorija ir pieaugoši izmantota politiskā procesa interpretācijai. Vērtības tiek cēloniski saistītas ar noteiktu politisko vērtību esamību (Schwartz et al., 2014). Virkne pētījumu liecina, ka vēlētāji izvēlas balsot par tādām politiskajām partijām, kuru programmatiskās platformas vai tēls vedina uzskatīt, ka tās visvairāk atspoguļo attiecīgajam vēlētājam raksturīgākās vērtības (Caprara et al., 2006; Piurko et al., 2011). Noteiktas vērtību dimensijas palielina politisko līdzdalību (Vecchione et al., 2015), kā arī ir saistītas ar individu ārpolitiskajām orientācijām — indivīdi, kam raksturīgas tādas vērtības kā universālisms, dod priekšroku starptautiskai sadarbībai un kosmopolitiskai ārpolitikai, bet indivīdi ar drošības un konformitātes vērtībām labprātāk atbalsta stingrās rokas ārpolitiku atbilstoši valsts militārajām spējām (Rathbun et al., 2016). Tieši šis pētījums nonāk vistuvāk šai nodaļā aplūkotojai problemātikai.

Metodoloģija

Šī pētījuma empīriskajā pamatā ir Latvijas iedzīvotāju aptauja, kas tika veikta 2015. gada vasarā. Izmantojot nejaušās stratificētās daudzpakāpju izlases veidošanas principu, tika iegūts viens tūkstotis pabeigtu interviju ar respondentiem visā Latvijas teritorijā, kuru vecums aptaujas veikšanas brīdī bija 18–74 gadi. Lai nodrošinātu sasniegtās izlases precīzāku atbilstību Latvijas

iedzīvotāju ģenerālkopai, iegūtie dati tika svērti, izmantojot informāciju par Latvijas iedzīvotāju dzimuma, vecuma un etnisko struktūru. Datu analīze tika veikta *IBM SPSS Statistics* programmatūras 22.0 versijā.

Pētījumā analizētie Krievijas propagandas vēstījumi ir pārņemti no Austrumeiropas politikas pētījumu centra rakstu krājuma par Krievijas publisko diplomātiju (Kudors, 2014), pielāgojot tos iedzīvotāju aptaujas formātā. Lidztekus tam aptaujā tika iekļauti arī jautājumi, kas atspoguļo respondentu uzskatus par publiskās pārvaldes sistēmas darbības rezultātiem.

Lai mērītu respondentu vērtīborientācijas, izmantots Šaloma Švarca radītais teorētiskais ietvars un tā operacionalizācija, kas tiek lietota Eiropas Sociālajā pētījumā (*European Social Survey—ESS*). Aptaujas jautājumu formulējumi latviešu valodā tika pārņemti no *ESS* instrumentārija.

Krievijas vēstījumu izplatība Latvijas sabiedrībā

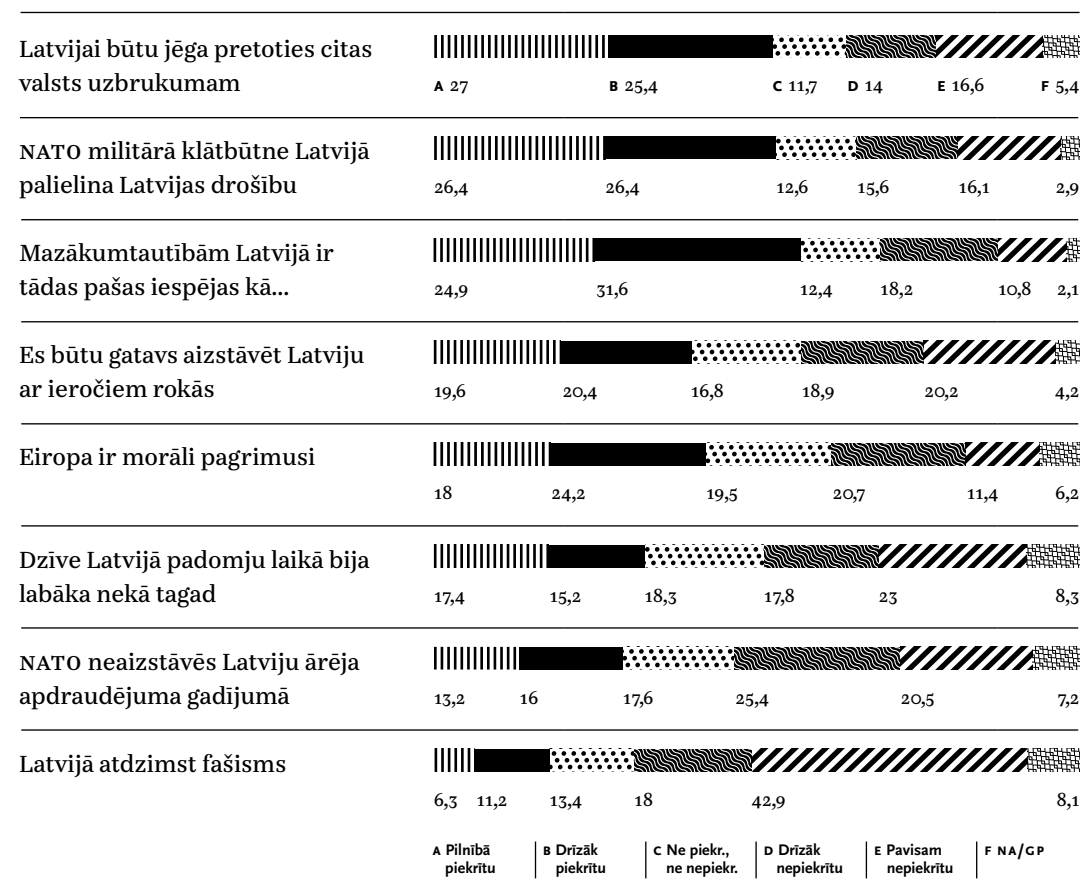
Krievijas politiskais režīms ir piedzīvojis zināmu evolūciju kopš 20. gadsimta nogales, un 21. gadsimta sākumā tas tiek

dēvēts par autoritāru — Levickis un Vejs runā par sāncensīgo autoritārismu Krievijā (Levitsky & Way, 2010); *Freedom House* veidotajā Brīvības indeksā 2017. gadā Krievija ir nodēvēta par nebrīvu valsti (Freedom House, 2017); *The Economist Intelligence Unit* veidotajā demokrātijas indeksā Krievijas rādītāji ir pastāvīgi mazinājušies, ļaujot šīs valsts politisko režīmu klasificēt kā autoritāru (The Economist, 2017). Tāpēc nav pārsteidzoši, ka valdība plaši kontrolē plašsaziņas līdzekļu darbību (Rosefelde & Hlouskova, 2007) un visi nozīmīgākie mediji ir kļuvuši par Kremļa pozīcijas paudējiem un instrumentiem oficiālās Krievijas politikas īstenošanā (Skillen, 2016). Šie secinājumi liek vēlreiz kritiski paraudzīties arī uz to mediju saturu, kas ir brīvi pieejami Latvijas sabiedrībai gan drukātā, gan elektroniskā veidā, un vērtēt to saistībā ar Krievijas informatīvajiem centieniem paplašināt savu ietekmi Eiropā.

Analizējot Krievijas mediju saturu laikā no 2008. gada līdz 2014. gadam, pētnieki ir izkristalizējuši vairākus vēstījumus, kas ir bijuši mērķtiecīgi vērsti uz Latvijas sabiedrību: «Latvijā tiek diskriminēti krievvalodīgie iedzīvotāji», «Latvija pārraksta Otrā pasaules kara vēsturi», «Latvija ir neveiksmīga valsts», «Latvijas Rietumu partneri nav uzticami» (Kaprāns, 2014). Ņemot vērā teorētiskajā literatūrā pieminēto plašsaziņas līdzekļu ietekmi uz sabiedrības attieksmēm un ilgo laika posmu, kurā Krievijas plašsaziņas līdzekļi ir snieguši minētos vēstījumus, var pieņemt, ka tie būs guvuši zināmu izplatību Latvijas sabiedrībā.

Daži no šiem vēstījumiem jau ilgāku laiku ir cirkulējuši krievvalodīgajā mediju telpā. Piemēram, pārmetumi Latvijai par netaisnīgu attieksmi pret mazākumtautībām sākās jau 20. gadsimta 90. gados, kad aktualizējās padomju karaspēka izvešana un pilsonības jautājuma risinājumi. Arī fašisma

1. tabula. Latvijas sabiedrības atbalsts dažādiem Krievijas propagandas vēstījumiem (% , N=1000)

atdzimšanas tēma ir skanējusi ilgstoši, īpaši pastiprinoties ik gadu ap 16. martu, kad daļa Latvijas sabiedrības atzīmē latviešu leģionāru piemiņas dienu (Muižnieks & Zelče, 2011). Savukārt tikai ap Krievijas un Ukrainas kara sākumu krievvalodīgajos medijos parādās šaubas par Latvijas militāro aizstāvību (ja nu tāda vajadzības rastos) un NATO sabiedroto apņēmību aizsargāt Latviju pret ārējo agresiju, neraugoties uz NATO līgumā ietvertajām saistībām.

Lai mērītu šo vēstījumu atbalsošanos Latvijas sabiedrībā, tika formulēti vairāki apgalvojumi, kas tiešā veidā atspoguļo vēstījumu saturu. Aptaujas dalībniekiem tika vaicāts, cik lielā mērā viņi piekrīt vai nepiekrīt šiem apgalvojumiem. Aptaujas rezultāti liecina, ka Krievijas mediju paustie vēstījumi ir guvuši dažādu rezonansi Latvijas sabiedrībā.

2. tabula. Saikne starp mediju patēriņu un attieksmēm

	Jēga preto- ties uzbru- kumam	NATO klāt- būtne vairo drošību	Mazākum- tautību lidztiesība	Gatavība aizstāvēt ar ieročiem	Eiropas morālais pagrimums	Labāka dzīve PSRS	NATO ne- aizstāvēs	Fašisma atdzimšana
Latviešu prese	-,016	,068	,090	,038	-,037	-,034	-,063	-,092
Krievu prese	-,043	-,102	-,096	-,095	,119	,080	,073	,170
Latviešu TV	,138	,235	,085	,079	-,161	-,056	-,138	-,041
LTV7	,042	-,002	,078	,111	,081	,103	,040	-,014
Krievu TV	-,118	-,156	-,033	-,066	,103	,164	,146	,059
Latviešu radio	,043	,085	,041	,093	,006	-,067	,061	-,105
Krievu radio	-,047	-,049	-,102	-,012	,015	,129	-,012	,176
Latviešu portāli	,166	,156	,105	,058	-,124	-,164	-,128	-,106
Krievu portāli	,017	-,085	-,067	,004	,102	-,017	,099	,040
R kvadrāts	0,107	0,315	0,119	0,06	0,175	0,213	0,128	0,213

Piezīmes: šajā un turpmākajās tabulās ir iekļauti standartizētie bēta koeficienti; treknrakstā norādīti tie regresijas koeficienti, kuri ir statistiski nozīmīgi 95% līmenī.

Vairāk nekā puse aptaujāto piekrīt, ka mazākumtautībām Latvijā ir tādas pašas iespējas kā latviešiem (56%), ka NATO militārā klātbūtne Latvijā palielina Latvijas drošību (53%) un ka Latvijai būtu jēga pretoties citas valsts uzbrukumam (52%). Divi no katriem pieciem respondentiem būtu gatavi aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās (40%) un uzskata, ka Eiropa ir morāli pagrimusi (42%). Trešā daļa respondentu domā, ka dzīve Latvijā padomju laikā bija labāka nekā pašlaik (32%) un ka NATO neaizstāvēs Latviju ārēja apdraudējuma gadījumā (29%). Tikai 18% respondentu ir saskatījuši, ka Latvijā atdzimst fašisms.

Ņemot vērā Krievijas plašsaziņas līdzekļu vietu autoritārās Krievijas politikas istenošanā, ir nepieciešams pārbaudīt, vai pastāv saikne starp krievvalodīgo mediju patēriņu un atbalstu noteiktiem propagandas vēstījumiem Latvijas sabiedrībā. Tā kā gan mediju patēriņa ieradumi, gan attieksme pret noteiktiem apgalvojumiem tika mērīta, izmantojot piecu punktu Laikerta skalu, tad sakarības pārbaudei tika izmantota lineārā regresija, attieksmei pret apgalvojumiem kļūstot par atkarīgo mainīgo. Šāda pieeja izraudzīta arī tāpēc, ka turpmākajā analizē tiek izmantota lineārā regresija.

Regresijas analīze (2. tabula) parāda atšķirīgu patērēto mediju veidu saikni ar noteiktām attieksmēm. Mediju patēriņš visplašāk skaidro tieši attieksmi pret NATO klātbūtni Latvijā. Spriežot pēc regresijas koeficientiem, vislielākā nozīme ir latviešu valodā raidīto televīzijas kanālu un krievu valodā raidīto televīzijas kanālu, kā arī latviešu interneta portālu patēriņam. Svarīgi ievērot, ka regresijas koeficienti norāda uz sagaidāmo cēlonības virzienu – latviešu mediju patēriņš sekmē uzskatu, ka NATO klātbūtne palielina Latvijas drošību, bet krievvalodīgo mediju patēriņš veicina pretēja uzskata izplatīšanos.

Nedaudz mazāka mediju patēriņa nozīme ir saskatāma attieksmēs pret trim apgalvojumiem: dzīve Latvijā bija labāka padomju laikā; Latvijā atdzimst fašisms; Eiropa morāli pagrimst. Visvairāk šiem apgalvojumiem iebilst respondenti, kuri bieži lasa interneta portālus latviešu valodā. Savukārt latviešu preses lasīšanai un latviešu valodā raidīto televīzijas kanālu izmantošanai te ir mazāka loma. Visnotaļ loģiski, ka krievvalodīgo mediju aktīvākie patērētāji biežāk atbalsta šos apgalvojumus. Padomju nostalgiju mērķtiecīgāk kultivē krievu valodā raidītie radio kanāli, savukārt krieviski drukātajiem medijiem labāk izdevies pārliecināt auditoriju par Eiropas morālo pagrimumu un fašisma atdzimšanu Latvijā.

Vēl mazāka mediju patēriņa ietekme ir vērojama, paužot attieksmi pret gatavību aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās, pret pretestības jēgu, NATO neiesaistīšanos Latvijas aizsardzībā, kā arī pret mazākumtautību lidztiesības jautājumu. Statistiski nozīmīgu nolīgumu Latvijas aizstāvēšanai ar ieročiem rokās pauž vien krievu preses aktīvākie lasītāji. Pretošanās jēgu statistiski nozīmīgi visvairāk noliedz krievvalodīgo televīzijas kanālu skatītāji,

3. tabula. Saikne starp attieksmēm, mediju patēriņu un sociāli demogrāfiskajiem faktoriem

	Jēga preto- ties uzbru- kumam	NATO klāt- būtne vairo drošību	Mazākum- tautību lidztiesība	Ģatavība aizstāvēt ar ierociem	Eiropas morālais pagrimums	Labāka dzīve PSRS	NATO ne- aizstāvēs	Fāšisma atdzimšana
Latviešu prese	-,049	,047	,070	,087	-,026	-,026	-,046	-,011
Krievu prese	-,023	-,068	-,063	-,062	,147	,067	,033	,169
Latviešu TV	,129	,195	,069	,073	-,171	-,051	-,104	-,033
LTV7	,027	-,014	,041	,083	,103	,100	,069	-,002
Krievu TV	-,096	-,114	-,029	-,029	,035	,113	,144	,063
Latviešu radio	,039	,058	,048	,032	,009	-,064	,061	-,062
Krievu radio	-,020	-,026	-,070	-,026	,013	,113	-,006	,078
Latviešu portāli	,142	,073	,073	,052	-,040	-,083	-,152	-,127
Krievu portāli	,039	-,018	-,090	-,029	,123	-,011	,123	,035
Dzimums (stev.)	,013	,026	-,009	-,265	-,060	,081	-,036	,005
Vecums	,040	-,009	,072	,052	,097	-,018	-,051	-,171
Tautība (L)	,085	,218	-,002	,149	-,149	-,176	-,138	-,059
Valoda ģimenē (K)	-,274	-,311	,146	,336	-,012	,024	,025	,362
Izglītība	,009	-,056	,025	-,027	-,045	-,155	,035	-,040
Ienākumi	,095	,094	,073	,004	-,177	-,140	-,078	,004
R kvadrāts	,123	0,334	,148	,128	,205	,250	,157	,245

NATO neiesaistišanos Latvijas aizsardzībā pret ārēju apdraudējumu visbiežāk prognozē krievvalodīgo televīzijas kanālu skatītāji, bet mazākumtautību lidztiesības trūkumu visvairāk saskatījuši krievu valodā raidīto radio kanālu klausītāji un krievu preses lasītāji. Savukārt visapņēmīgākie Latvijas aizstāvji meklējami Latvijas Televīzijas 7. kanāla skatītāju un latviešu valodā raidīto radio kanālu klausītāju vidū. Pretestības jēgu visvairāk saredz un vislielāko palāvību NATO pauž latviešu portālu un latviešu televīzijas kanālu skatītāji, bet mazākumtautību lidztiesību visvairāk saskata latviešu preses un latviešu portālu lasītāji.

Šī analīze norāda uz zināmu saikni starp mediju patēriņu un indivīda attieksmēm pret valsts drošību. Tomēr ir ļoti svarīgi šai analīzē ņemt vērā indivīdu sociāli demogrāfisko fonu. Tāpēc nākamajā regresijas analīzes modeli ir iekļauti ne vien mediju patēriņa ieradumi, bet arī virkne respondentu sociāli demogrāfisko parametru.

Salīdzinot abus modeļus, redzams, ka visvairāk izskaidroto variāciju īpatsvars pieaudzis jautājumā par gatavību aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās. Tas skaidrojams ar dzimuma kā faktora iekļaušanu analīzē, kas ir vienīgais statistiski nozīmīgais mainīgais šajā modeli. Būtiski, ka šajā jautājumā pēc sociāli demogrāfisko faktoru iekļaušanas regresijas modeli savu nozīmīgumu zaudē mediju patēriņš.

Līdzīgas statistiskā nozīmīguma pārmaiņas plašā amplitūdā ir vērojamas jautājumā par NATO klātbūtni Latvijā kā drošību pastiprinošu faktoru. Tieši šajā jautājumā visskaidrāk saredzama respondenta tautības un ģimenē lietotās valodas nozīme — latvieši biežāk uzskata NATO klātbūtni par drošību veicinošu faktoru, kamēr respondenti, kas ģimenē pārsvarā lieto krievu valodu, ir pretējās domās. Tas varētu norādīt uz izteiktu multikolinearitātes problēmu, taču analīzes rezultāti to neaplicina. Turklāt svarīgi ievērot, ka tautība ir statistiski nozīmīga tikai vēl vienā modeli, kurā analizēta attieksme pret apgalvojumu, ka dzīve Latvijā padomju laikā bija labāka, bet ģimenē lietotā valoda ir statistiski nozīmīgs faktors, vēl tikai skaidrojot attieksmi pret fašisma atdzimšanu Latvijā. Turklāt gan respondentu tautība, gan ģimenē lietotā valoda kopumā darbojas sagaidāmajā cēlonības virzienā. Savukārt virkne faktoru, kas saistīti ar mediju patēriņu, zaudē statistisko nozīmīgumu visu astoņu attieksmju analīzēs.

Aplūkojot jauniekļauto faktoru lomu, redzams, ka respondentu ienākumi ir statistiski nozīmīgi četros no astoņiem gadījumiem, turklāt šī faktora ietekme ir sagaidāmajā virzienā — respondenti ar augstākiem ienākumiem ir skeptiskāki pret dzīvi padomju laikā un apgalvojumu par Eiropas morālo pagrimumu; viņi arī biežāk saskata jēgu pretoties uzbrukumam Latvijai un NATO klātbūtnes ieguldījumam Latvijas drošībā. Respondentu vecuma ietekme visreljefāk saskatāma attieksmē pret fašisma atdzimšanu un Eiropas morālo pagrimumu. Tomēr kopumā šī faktora loma nešķiet ļoti

4. tabula. Saikne starp attieksmēm, mediju patēriņu, sociāli demogrāfiskajiem faktoriem un publiskās pārvaldes darba vērtējumu

	Jēga preto- ties uzbru- kumam	NATO klāt- būtne vairo drošību	Mazākum- tautību lidztiesība	Gatavība aizstāvēt ar ieročiem	Eiropas morālais pagrimums	Labāka dzīve PSRS	NATO ne- aizstāvēs	Fašisma atdzimšana
Latviešu prese	-,087	,006	,038	,032	,002	-,001	-,025	-,002
Krievu prese	-,006	-,079	-,098	-,048	,132	,082	,061	,160
Latviešu TV	,118	,217	,098	,092	-,160	-,070	-,112	-,073
LTV7	,005	-,056	,025	,082	,105	,103	,087	,007
Krievu TV	-,068	-,110	,001	-,024	,017	,089	,126	,059
Latviešu radio	,015	,028	,014	-,014	,040	-,024	,074	-,057
Krievu radio	,007	,001	-,024	-,015	-,013	,090	-,013	,044
Latviešu portāli	,125	,033	,041	,023	-,054	-,077	-,158	-,105
Krievu portāli	,059	,005	-,050	-,004	,094	-,042	,113	,008
Dzimums (stev.)	,023	,051	,016	-,241	-,076	,056	-,048	,000
Vecums	,045	,013	,066	,066	,089	-,022	-,063	-,165
Tautība (L)	,026	,116	,032	,089	-,110	-,209	-,114	-,011
Valoda ģimenē (K)	-,231	-,362	,091	,355	,076	,017	,013	,373
Izglītība	,020	-,048	,044	-,007	-,053	-,171	,029	-,040
Ienākumi	,088	,094	,065	-,016	-,159	-,127	-,066	,009
Lietas LV virzās uz pareizo pusi	,118	,101	,198	,110	-,093	-,153	-,045	-,102
LV ir labi pārvaldīta valsts	,127	,075	-,024	,116	-,135	-,010	-,121	-,074

Valdība lietderīgi tērē nodokļu naudu	,117	,152	,053	,098	-,079	,016	-,038	-,048
R kvadrāts	0,191	0,406	0,192	0,171	0,247	0,27	0,175	,277

liela. Līdzīgi maza nozīme ir respondentu formālās izglītības līmenim, kas ir statistiski nozīmīgs vien attieksmē pret dzīvi padomju laikā, augstāk izglīto-
tiem respondentiem paužot negatīvu vērtējumu. Nedaudz pārsteidzoša ir izglītības viegli negatīvā ietekme uz priekšstatiem par NATO klātbūtnes
ieguldījumu Latvijas drošībā.

No teorētiskās literatūras ir zināms, ka indivīdu priekšstati par pārval-
des sistēmas funkcionēšanu ietekmē cilvēku uzticēšanos dažādām institūci-
jām. Sekojot šai loģikai, regresijas analizē tika iekļautas atbildes uz vairākiem
jautājumiem, kas raksturo respondentu attieksmi pret publiskās pārvaldes
darbību un tās rezultātiem Latvijā.

Analīzes rezultāti liecina, ka jaunu faktoru iekļaušana palielina izskaid-
roto variāciju īpatsvaru. Taču vēl svarīgāk, ka publiskās pārvaldes darbības
novērtējuma aspektiem ir statistiski nozīmīga loma praktiski visu pētījumā
iekļauto Krievijas vēstījumu uztverē. Visiem trim pārvaldes novērtējuma
aspektiem ir statistiski nozīmīga ietekme uz šādiem viedokļiem: par jēgu
pretoties bruņotam uzbrukumam Latvijai, par gatavību cīnīties ar ieročiem
rokās, par NATO klātbūtnes pozitīvo ietekmi uz Latvijas drošību, kā arī par
Eiropas morālo pagrimumu: tie respondenti, kuri pozitīvāk vērtē Latvijas
publiskās pārvaldes darbību, ir ievērojami mazāk uzņēmīgi pret Krievijas
propagandas vēstījumiem par Latvijas drošības situāciju. Atsevišķi pārval-
des novērtējuma aspekti iespaido arī respondentu attieksmi pret citiem
Krievijas vēstījumiem. Piemēram, sajūta, ka lietas Latvijā virzās uz labo
pusi, vājina priekšstatus par mazākumtautību nelīdztiesīgumu un fašisma
atdzimšanu valstī, kā arī vedina kritiskāk raudzīties uz dzīvi Latvijā padom-
ju laikā. Uzskats, ka Latvija ir labi pārvaldīta valsts, mazina šaubas par NATO
palīdzību Latvijas apdraudējuma gadījumā.

Viens no šī pētījuma uzdevumiem ir analizēt vērtīborientāciju saikni ar
uzņēmību pret Krievijas propagandas vēstījumiem. Tāpēc regresijas analizē
tika iekļautas arī no Šaloma Švarca teorijas atvasinātās vērtību dimensijas.

Analīzes rezultāti liecina, ka Švarca vērtīborientācijām ir pavisam
neliela ietekme uz respondentu attieksmēm. Statistiski nozīmīga saikne
saskatāma konformitātes un pašrealizācijas vērtībām ar uzskatiem par jēgu
pretoties uzbrukumam Latvijai. Kā izriet no teorētiskajiem pieņēmumiem,
abas šīs vērtības mazina pretošanās jēdzīgumu. Fašisma atdzimšanu bie-
žāk ir saskatījuši respondenti, kuriem vairāk raksturīga sasniegumu vē-
rtīborientācija. Respondenti, kuriem raksturīgāka ir stimulācija un patstāvi-
gums (*self-direction*), biežāk saskata mazākumtautību līdztiesīgumu Latvijā.
Savukārt uz varu un sasniegumiem vērstie respondenti retāk piekrit tēzei
par Eiropas morālo pagrimumu.

Svarīgi, ka regresijas analīzes modeļi, kuros nav iekļauti mediju
patēriņa ieradumi, taču ir saglabātas gan vērtīborientācijas, gan sociāli
demogrāfiskie faktori, gan arī publiskās pārvaldes novērtējums, neuzrāda

5. tabula. Saikne starp attieksmēm, mediju patēriņu, sociāli demogrāfiskajiem faktoriem, publiskās pārvaldes darba vērtējumu un vērtīborientācijām

	Jēga preto- ties uzbru- kumam	NATO klāt- būtne vairo drošību	Mazākum- tautību līdztiesība	Gatavība aizstāvēt ar ierociem	Eiropas morālais pagrimums	Labāka dzīve PSRS	NATO ne- aizstāvēs	Fašisma atdzimšana
Latviešu prese	-,093	,012	,042	,025	-,005	-,006	-,031	,000
Krievu prese	-,006	-,089	-,107	-,051	,134	,088	,048	,150
Latviešu TV	,123	,223	,092	,096	-,161	-,068	-,123	-,101
LTV7	,001	-,033	,029	,086	,101	,093	,090	,001
Krievu TV	-,066	-,119	-,001	-,028	,021	,099	,127	,058
Latviešu radio	,016	,024	,010	-,013	,058	-,013	,077	-,050
Krievu radio	,008	,014	-,035	-,020	-,023	,093	-,018	,043
Latviešu portāli	,126	,021	,041	,022	-,031	-,074	-,141	-,103
Krievu portāli	,059	-,009	-,042	,010	,108	-,033	,117	,023
Dzimums (stev.)	,004	,061	,015	-,255	-,086	,042	-,030	-,014
Vecums	,029	,042	,084	,072	,072	-,068	-,029	-,155
Tautība (L)	,036	,102	,015	,072	-,112	-,196	-,135	-,048
Valoda ģimenē (K)	-,262	-,405	,086	,318	,080	,040	,009	,341
Izglītība	,025	-,049	,049	,008	-,052	-,167	,031	-,032
Ienākumi	,097	,075	,062	-,016	-,140	-,118	-,076	-,001
Lietas LV virzās uz pareizo pusi	,121	,108	,196	,111	-,101	-,143	-,043	-,110
LV ir labi pārvaldīta valsts	,119	,072	-,020	,113	-,142	-,019	-,124	-,081

6. tabula. Saikne starp publiskās pārvaldes darba vērtējumu un attieksmēm

Valdība lietderīgi tērē nodokļu naudu	,119	,144	,050	,101	-,079	,008	-,047	-,051
Drošība	-,028	-,012	,075	,031	-,005	-,038	-,069	,064
Konformitāte	-,155	-,080	,050	-,032	-,007	,015	,009	,063
Tradīcijas	-,050	,036	,096	-,021	-,017	-,109	,020	,023
Labvēlība	-,038	-,089	,051	,057	-,023	,035	,006	,050
Pasrealizācija	-,121	-,079	,033	-,076	-,034	-,071	-,059	-,060
Stimulācija	-,106	-,017	,140	,058	-,005	-,072	,060	,040
Hēdonisms	-,078	,008	,055	,012	-,015	-,091	,007	,040
Sasniegtumi	-,053	,005	,065	-,013	-,018	-,075	,033	,113
Vāra	-,051	,055	,014	-,029	-,120	-,024	-,031	-,013
R kvadrāts	,196	0,418	0,189	,170	,245	0,278	0,174	0,282
Lietas LV virzās uz pareizo pusi	,174	,241	,268	,180	-,190	-,245	,185	-,261
LV ir labi pārvaldīta valsts	,152	,135	,009	,135	-,122	-,068	,104	-,067
Valdība lietderīgi tērē nodokļu naudu	,095	,097	,024	,073	-,108	,018	-,012	,037
R kvadrāts	0,106	0,136	0,076	0,092	0,103	0,074	0,059	0,081

būtiskas izmaiņas vērtīborientāciju lomā. Savukārt regresijas analīzes modeļi, kuros iekļauti tikai publiskās pārvaldes novērtējuma aspekti un attieksmes pret Krievijas propagandas vēstījumiem, uzrāda salīdzinoši neviendabīgus rezultātus.

Publiskās pārvaldes darbības novērtējums izskaidro tikpat daudz vai pat vairāk variāciju nekā mediju patēriņš jautājumos par jēgu pretoties un gatavību aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās. Savukārt mediju patēriņš ir labāks skaidrojošais faktors uzskatiem par NATO klātbūtni kā drošību pastiprinošu elementu, par fašisma atdzimšanu un priekšstatiem par dzīvi Latvijā padomju laikā.

Secinājumi

Latvijas sabiedrība ir bijusi atvērta Krievijas plašsaziņas līdzekļiem gan vēsturisku, gan lingvistisku, gan kultūras apstākļu dēļ. Krievijas un krievu valodā funkcionējošo mediju patēriņš Latvijā ir prāvs, turklāt to neierobežo etniskā piederība, jo krievu valodas zināšanas joprojām ļauj ievērojamai etnisko latviešu daļai izmantot šos medijus, kuri turklāt ir visai vienkārši pieejami kā kabeļtelevīzijā, tā arī citos elektroniskajos un drukātajos formātos.

Jau kopš 20. gadsimta 90. gadu sākuma Krievija ir veidojusi noteiktu naratīvu par Latvijas valsti un tās attieksmi pret mazākumtautībām, īpaši jau pret austrumslāviem. 21. gadsimtā šis naratīvs tiek paplašināts un padziļināts, izmantojot jēdzienu «krievu pasaule». Savukārt kopš Krievijas un Ukrainas kara sākuma 2014. gadā Krievija pastiprināti cenšas pārliecināt Latvijas iedzīvotājus par to, ka, no vienas puses, Latvija ir kopumā neizdevusies valsts, kas maz rūpējas par saviem iedzīvotājiem, bet, no otras puses, Latvijai nav nekādu izredžu nosargāt savu neatkarību militāra konflikta gadījumā ar Krieviju. To nosakot gan militāri, gan politiski apsvērumi.

Šī pētījuma ietvaros tika analizēts, cik lielā mērā šādi Krievijas vēstījumi, kas tiek piedāvāti Latvijas sabiedrībai, ir raduši atbalsi Latvijā un kādi faktori veicina vai slāpē atsaucīgumu Krievijas propagandas stāstiem. Pētījuma empīriskā daļa balstās uz 2015. gadā veikto Latvijas iedzīvotāju aptauju.

Regresijas analīzes modeļi rāda, ka mediju patēriņš ietekmē zināmu daļu Latvijas sabiedrībā pastāvošo uzskatu par aktuāliem valsts drošības jautājumiem, skaidrojot starp 6% un 31% variāciju. Mediju patēriņam ir nozīme arī senāku Krievijas vēstījumu uztverē par Latviju – mediju patēriņš skaidro starp 12% un 21% variāciju. Turklāt mediju patēriņa empīriskais ietekmes virziens atbilst sagaidāmajam – mediji latviešu valodā sekmē proatlantisku uzskatu izplatību, bet krievvalodīgo mediju patēriņš ir saistīts ar Kremļa labvēlīgu uzskatu paušanu.

Tomēr plašsaziņas līdzekļu ietekme nebūtu pārspilējama. Papildinot regresijas analīzi ar citiem neatkarīgajiem mainīgajiem, mediju patēriņa

loma mazinās un virkne mediju faktoru zaudē statistiski nozīmīgu ietekmi. Piemēram, analīzē iekļaujot vairākus sociāli demogrāfiskos parametrus (dzimums, vecums, izglītība utt.), daudzi mediju patēriņa rādītāji zaudē statistisko nozīmīgumu. To varētu skaidrot ar multikolinearitāti starp mediju patēriņu, no vienas puses, un tautību un ģimenē lietoto valodu, no otras puses. Tomēr analīzes gaitā tāda netika identificēta. Vēl vairāk – analīzē iekļaujot tikai mediju patēriņa un publiskās pārvaldes darbības novērtējuma neatkarīgos mainīgos, daudzi mediju patēriņa rādītāji jau atkal zaudē statistisko nozīmīgumu.

Aplūkojot šai nodaļā iekļautos regresijas analīzes modeļus, ir redzams, ka pret Krievijas propagandas vēstījumiem uzņēmīgāki ir tie respondenti, kuri ne tikai pastiprināti izmanto krievvalodīgos plašsaziņas līdzekļus, bet arī ir neapmierinātāki ar Latvijas publiskās pārvaldes darbību. Turklāt apmierinātībai ar valdības darbu bieži vien ir lielāka ietekme uz respondentu uzskatiem nekā mediju patēriņam. Ja runa ir par verbalizētu apņēmību ar ieročiem rokās pretoties uzbrukumam Latvijai, tad šai jomā valdības darba novērtējumam ir īpaši labi saskatāma nozīme.

Citu sabiedrību pieredze mudina domāt, ka īstermiņa faktoru (piemēram, valdības darba vērtējums) ietekmi iespējams kompensēt ar dziļākiem, ilgtermiņa faktoriem, kas saistīti ar indivīda pamatvērtībām. Taču jāatzīst, ka Latvijas gadījumā nav saredzama liela vērtīborientāciju ietekme uz indivīdu uzskatiem par Latvijas drošību.

Kopumā šie pētījuma rezultāti lielos vilcienos apstiprina agrāk veiktos pētījumos sakņotās gaidas par Latvijas sabiedrības uzskatu ģenēzes cēlonības virzieniem un vairāk nekā parasti akcentē valdības darbības lomu valsts drošības situācijas uzlabošanā. Vienlaikus šis pētījums sniedz jaunus pierādījumus par Krievijas mediju ierobežoto ietekmi ārvalstīs.

Anomija demogrāfijas kontekstā. Anomijas un sociālo faktoru ietekme uz reprodūktīvajiem nodomiem un to realizāciju

Zane Vārpiņa

Pēdējie 25 gadi Latvijā demogrāfijas jomā asociējas ne tikai ar novecošanos, iedzīvotāju skaita samazināšanos un emigrāciju, bet arī ar kvalitatīvām sabiedrības izmaiņām: pieaugusi neregistrēta kopdzīve kā alternatīva laulībai, samazinājusies dzimstība, daudz lielāks ir ārpus laulības dzimušo bērnu skaits. Šīs nodaļas mērķis ir apkopot un apskatīt svarīgākos faktorus, kas ietekmē reprodūktīvo uzvedību Latvijā un citur Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs (turpmāk — CAE valstīs), tādi ir ekonomiskā neskaidrība, sociālā anomija, otrā demogrāfiskā pāreja, kā arī dzimumu nevienlīdzība. Īpaša uzmanība pievērsta demogrāfijas literatūrā maz pētītam faktoram — anomijai: vai anomisks sabiedrības stāvoklis var izskaidrot demogrāfisko procesu izmaiņas, kas notikušas un notiek Latvijā — nelielo vēlamo un nelielo realizēto bērnu skaitu ģimenē. Tāpēc nodaļā vispirms definēta anomija un anomiska situācija, bet turpinājumā apskatīta demogrāfiskā literatūra, lai analizētu, starp kādiem faktoriem ierindojas anomija un kādā veidā tā ietekmē demogrāfisko izturēšanos. Šī nodaļa piedāvā analītisku diskusiju par dažādu sabiedrības līmeņa faktoru ietekmi uz reprodūktīvajiem nodomiem un īstenoto bērnu skaitu.

Anomijas koncepcija cēlusies no socioloģijas zinātņu disciplīnas un demogrāfisko jautājumu kontekstā parasti netiek pētīta. Anomija kā sociāls fenomens pēdējo gadu laikā tiek pētīta un analizēta salīdzinoši bieži, īpaši socioloģijas un politikas sfērās. Savukārt maz tiek pētīta anomijas ietekme uz demogrāfiju jeb demogrāfisko uzvedību — kā indivīdi pieņem lēmumus par tādām dzīves sfērām kā partnerattiecību veidošana un bērnu radīšana.

Mūsdienu attīstīto valstu sabiedrībās notiek nepārtrauktas izmaiņas — globalizācija, strauja tehnoloģiskā attīstība, ekonomikas un vides pārmaiņas. CAE valstīs nesenā pagātnē pieredzējušas vēl straujākas izmaiņas, kas saistītas ar politiskās sistēmas maiņu un vairākām ekonomiskām krīzēm, kas novedušas arī pie sabiedrības noslāņošanās un ienākumu nevienlīdzības. Šādas pārmaiņas nesušas līdzīgu sociālo normu un vērtību izmaiņas gan sabiedrības, gan individuālā līmenī (Levina, Mārtinsons, & Klince, 2016).

Kopš 90. gadu sākuma CAE valstīs ir pieredzējušas krasu dzimstības samazināšanos. Summārais dzimstības koeficients (*Total Fertility Rate*) ir noslidējis līdz ļoti zēmam līmenim — 1,3–1,5 bērni uz vienu sievieti. Latvijā šis rādītājs 2016. gadā bija pakāpies līdz 1,8, bet 90. gados arī Latvija pieredzēja kritiski zemu dzimstību. Šo kritumu pavadījis straujš mātes vecuma pieaugums pēc bērna dzimšanas secības, kas norāda uz spilgti izteiktu bērnu radīšanas laika atlikšanu (Philipov & Kohler, 2001; Sobotka, 2003a, 2003b; Philipov & Dorbritz, 2003). Daļa demogrāfu mēģinājuši šīs izmaiņas skaidrot, uzsverot ekonomiskos faktorus, bet citi akcentē ideoloģiskās pārmaiņas. No ekonomiskā viedokļa strauja un intensīva ekonomiskā restrukturizācija ir palielinājusi gan tiešās, gan netiešās izmaksas saistībā ar bērnu radīšanu. Arī ekonomiskā neskaidrība vienlaicīgi ar masīvu sabiedrības transformāciju

atstājusi sekas. Ideoloģisko izmaiņu ietekmes ierosinātāji norāda, ka totalitāro režīmu gāšana veicināja jaunu vērtību ieplūšanu sabiedrības domāšanā, kas raksturīga demokrātiskām sabiedrībām, un tas savukārt veicinājis otro demogrāfisko pāreju CAE valstīs (piemēram, skat. United Nations, 2002). Cits pētījumu virziens uzsver kopīgo ekonomisko un sociālo faktoru ietekmi — piemēram, Kolers (Kohler et al., 2002) uzsver augstākās izglītības atdeves negatīvo ietekmi uz dzimstību jeb dzimstības atlikšanu. Autors arī pastiprināti uzsver sociālo normu izmaiņu svarīgumu un apraksta mehānismu, caur kādiem kanāliem šie mainītie standarti ietekmē demogrāfisko uzvedību pieaugošā iedzīvotāju daļā. Šie minētie pētījumi ir balstīti uz makrolīmeņa datiem. Diemžēl sabiedrības transformācijas periodā nebija atbilstošu demogrāfisko apsekojumu, kas būtu izmantojami, detalizētāk pētot dzimstības lēmumu pieņemšanu. Neskatoties uz it kā lielo pētījumu apjomu par šo tēmu, ļoti maz ir zināms par individu lēmumiem, kas noved pie zemākas reālās kopējās dzimstības, kā arī pie mazāka vēlamā bērnu skaita ģimenē CAE valstīs, tai skaitā Latvijā.

Latvija, tāpat kā citas CAE valstis, ir pieredzējusi būtisku sabiedrības transformāciju. Sākot ar ekonomikas sabrukumu, kad iekšzemes kopprodukts 90. gados nokritās tālu zem 1989. gada līmeņa, sabiedrība pieredzēja hiperinflāciju, industrijas sabrukumu un iepriekš nepieredzētas bezdarba situācijas. Padomju gados iegūtā izglītība daudzos gadījumos izrādījās nepiemērota brīvā tirgus ekonomikai un jo vairāk straujajai tehnoloģiskajai attīstībai un globalizācijai. Tādēļ pārejas gados, arī pateicoties liberalizētam izglītības tirgum un studiju iespējām par privātiem līdzekļiem, studentu skaits pieauga vairākas reizes — augstskolu skaits pieauga no 12 iestādēm 1990. gadā līdz 33 augstākās izglītības iestādēm 2000. gadā, studentu skaits attiecīgi — no 46 000 līdz 101 300, t. i., 453 studenti uz 10 000 iedzīvotājiem, kas bija ne tikai viens no augstākajiem rādītājiem Eiropas Savienībā, bet arī pasaulē (IZM, 2001).

Summārais dzimstības koeficients 1986. un 1987. gadā bija 2,2 bērni uz vienu sievieti, kas nedaudz pārsniedza pieņemto dabiskās sabiedrības atjaunošanās līmeni 2,1 (CSP Demogrāfija, 2016). 90. gados tas krasī samazinājās līdz ārkārtīgi zemam līmenim, proti, 1,1 — 1996.–1998. gadā (CSB, 2016). Pēdējos gados rādītājs ir palielinājies, tomēr tas joprojām nesasniedz minimālo sabiedrības atražošanas līmeni.

Kopš neatkarības atjaunošanas ir pieaudzis sievietes vidējais vecums, noslēdzot laulību, un mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam bērnam. 1990. gadā mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, kā arī vidējais vecums, noslēdzot pirmo laulību, bija 23 gadi. 2015. gadā sieviete vidēji stājās laulībā 28 gadu vecumā un, piedzimstot pirmajam bērnam, bija 26 gadus veca. Vēl lielāks ir vecums, ja apskata visu laulību noslēgšanas laiku — sieviete dodas laulībā vidēji 33 gadu vecumā (CSB, 2016). Šis dzīves cikla

pārmaiņas saistītas gan ar ilgāku izglītošanās periodu (vairāk iedzīvotāju, īpaši sievietes, iegūst augstāko izglītību), gan vēlmi iekārtoties darba tirgū un izveidot karjeru pirms bērnu nākšanas pasaulē. Likumsakarīgi, ka pārmaiņas saistītas arī ar vērtību izmaiņām sabiedrībā.

Anomija kā parādība

Anomijas jēdzienam ir jāizšķir mikroli-
menis jeb indivīda līmenis, kur centrā ir

indivīds un tā atsvešināšanās no sabiedrības (Srole, 1956; Levina et al., 2017), un makrolīmenis jeb sabiedrības līmenis, kas attiecas uz integritātes trūkumu sabiedrībā kopumā. Angļu valodā tos apzīmē ar atšķirīgiem terminiem — *anomie* sabiedrības anomijai un *anomia* indivīda situācijas raksturojumam. Atšķirīgais skatījums redzams arī definīcijās — saskaņā ar Kembridžas vārdnīcu anomija ir «stāvoklis, kurā personai vai sabiedrībai neeksistē morāli vai sociāli principi» (Walter, 2008). Līdzīgi Kembridžas psiholoģijas vārdnīca definē anomiju kā «atsvešināšanos no sabiedrības un bezcerības stāvokli, ko izraisa straujas sabiedrības pārmaiņas un īpaši izmaiņas vērtībās un uzskatos» (Matsumoto, 2009, p. 40). *Merriam-Webster* vārdnīcā anomija ir «sociālā nestabilitāte, kas radusies standartu un vērtību sabrukšanas rezultātā» (Merriam-Webster, 2017; Durkheim, 1964). Tā var nozīmēt arī sabiedrības morālo standartu neesamību, personīgo izolētības stāvokli un nedrošību, kas radusies sociālās kontroles un regulējumu trūkuma dēļ. Attiecīgi anomiju var definēt un apskatīt kā «sabiedrības stāvokli» vai kā «prāta stāvokli». Demogrāfijas kontekstā nav tik svarīgi stingri izšķirt mikro-makro perspektīvu, bet kopumā vērtēt tās ietekmi.

Anomiju var analizēt no divām perspektīvām saskaņā ar Dirķemu (Durkheim, 1964) vai Mērtonu (Merton, 1966). Saskaņā ar Dirķema oriģinālo 1951. gada skatpunktu (Durkheim, 1964, 1966) anomijas stāvokli ar likumu noteiktās normas ir pavājinātas vai zudušas un cilvēki zaudē orientāciju, plānojot savas dzīves notikumus. Sekas ir dezorientācija dzīvē un vispārēja neskaidrība. Šī iemesla dēļ atsevišķi cilvēki var sastapties ar mentālā stāvokļa pasliktināšanos un ekstrēmākos gadījumos nonākt depresijā un apsvērt dzīves vērtību un pašnāvību.

Mērtons (Merton, 1966) savukārt skata anomiju plašākā kulturālo struktūru un sociālo sistēmu kontekstā. Individīdi nosaka savus mērķus un vēlmes kultūrsociālās struktūras ietvaros, bet harmonijas trūkums starp mērķiem un iespējām tos sasniegt rezultējas anomiskā sabiedrībā. Disharmonija starp mērķiem un iespējām tos sasniegt makrolīmeni izraisa normu neievērošanas pieaugumu, bet mikrolimeni provocē neuzticēšanos institūcijām. Tādējādi cilvēki, kas noraida normas, var rīkoties anomāli, piemēram, pievērsties kriminālām darbībām, bet cilvēki, kas sev uzstāda noteiktus mērķus saskaņā ar savu kulturālo vidi, var nebūt spējīgi šos mērķus sasniegt sociālās

sistēmas zemas efektivitātes dēļ. Šī otrā grupa nepieņem sociālo realitāti un jūtas atsvēšināti. Likumsakarīgi, ka anomija pieaug sabiedrībā, kurā notiek straujas pārmaiņas un kur šīs transformācijas strauji paaugstina labklājības līmeni un mainās iedzīvotāju sociālie stāvokļi. Vienalga, vai skatāties no Dir-kema vai no Mērtona viedokļa, anomijas rezultātā cilvēki var sajūst orientā-cijas trūkumu, nedrošību, bezspēcību, vientulību un psiholoģisku diskom-fortu. Abi pētnieki ir vienisprātis, ka anomijas iemesli meklējami sabiedrībā, nevis individuā. Anomija tādējādi ir sociāli strukturāls fenomens, kas izpaužas sabiedrības locekļu uzvedībā.

Akadēmiskā literatūrā anomija kā sabiedrības stāvoklis visbiežāk tiek pētīta valstīs, kur notiek (vai notikušas) radikālas strukturālas pārmaiņas un ir politiska nestabilitāte (piemēram, valsts iekārtas maiņa kā CAE valstis laik-posmā no 1991. līdz 2000. gadam), valstīs, kas saskaras ar būtiskām sociālām un ekonomiskām krīzēm, valstīs, kurās notiek karadarbība vai sociāli nemi-ri, kā arī valstīs un sabiedrībās, kurās it kā ir augsts labklājības līmenis, bet vienlaicīgi arī liela vai pieaugoša nevienlīdzība (ASV).

Anomijas mērīšanai tiek lietoti vairāki instrumenti. Viens no pirma-jiem, kas piedāvāja instrumentu anomijas mērīšanai, bija Leo Srole jau 1956. gadā. Sroles anomijas skalā bija pieci vispārēji attieksmes jautājumi. Vēlāk šī skala un pieeja tika kritizēta, bet uz tās pamata veidotas jaunas, mūs-dienu sabiedrībai un situācijai piemērotākas mērīšanas metodes. Viens no jaunākajiem un nopietnākajiem mēģinājumiem mērit anomiju ir A. Teimū-ra vadītās pētnieku grupas projekts Anomijas uztveres skala (*Perception of Anomie Scale — PAS*) (Teymooori et al., 2016). Šī skala aptver divus pamata ano-mijas pamatjēdzienus, ko identificējis Dir-kems (1964) — uztveri par sociālās struktūras sabrukšanu un par vadības sabrukumu. Katrs no faktoriem tiek mērīts ar sešiem rādītājiem. Izstrādātais instrumentārijs ir efektīvs, un tā validitāte šajā projektā tiek pārbaudīta 28 valstīs, t. sk. Latvijā, kontrastējot to ar ekonomiku un sabiedrību raksturojošiem rādītājiem (piemēram, Tautas attīstības indeksu, IKP, Korupcijas uztveres indeksu u. c.), kur tas izrādījies precīzs. Taču šis instrumentārijs ir prasīgs datu iegūšanas ziņā.

Ļevina, Martinsone un Klinec (2016) nesenā pētījumā par saistību starp individuālo anomiju un vērtībām Baltijas valstīs modelēja anomiju kā daudzdimensionālu konceptu, kas balstās uz trim dimensijām: normu neesamību, sociālo izolāciju un jēgas neesamību. Pētījumā tas tika koncep-tualizēts un mērīts ar Eiropas vērtību pārskata (*European Values Survey*) jautājumu palīdzību.

Dzimumstību ietekmējošie faktori

Dzimumstība ir kompleksu indivīda lēmu-mu rezultāts. Literatūrā par demogrā-fiju uzskaitīts plašs faktoru loks, kas

ietekmē indivīdu reproduktīvos nodomus un to realizāciju. Vienlaicīgi maz ir zināms par indivīdu lēmumiem, kas noveduši pie zemās kopējās dzimsti-bas un dzimumstības atlikšanas CAE valstīs. Šajā nodaļā apkopotī faktori un to skaidrojumi, kas ietekmē dzimumstību. Atsevišķi tiek apskatīti katrs faktors, un Latvijas kontekstā vērtēta tā ietekme. Vispirms tiek vērtēta reproduktīvo nodomu un to realizācijas savstarpējā saistība, kam seko citi literatūrā bals-tīti faktori: ienākumu līmenis jeb plašākā kontekstā — ekonomiskā situācija, indivīdu izglītība, vērtību sistēma, politika un anomija.

VĒLAMĀIS BĒRNU SKAITS UN DZIMSTĪBA Vēlamais un realizētais bēr-nu skaits ģimenē visbiežāk ir atšķirīgs. Apsekojumos tiek atsevišķi definēti arī «vispār ideālais», «personīgais ideālais», «plānotais» un «reālais jeb rea-lizētais» bērnu skaits. Sabiedrībā vēlamais bērnu skaits vienmēr pārsniedz reālo bērnu skaitu, kaut individuālā līmenī var būt arī otrādi.

Vidēji ES ideālais bērnu skaits (Eurobarometer, 2011) ir 2,2 bērni vīrie-šiem un 2,3 bērni sievietēm, pārsniedzot dabīgo ataudzes līmeni lielākajai daļai valstu, bet reālais summārais dzimumstības koeficients (vienai sievietei dzimušo bērnu skaits dzīves laikā) ir 1,6–1,7 robežās. Latvijā, pretēji ES, pēc sievietes domām, ideālais bērnu skaits ir 2,2, bet vīriešu — 2,3 bērni (OECD Family Database), turklāt sievietēm ar augstāko izglītību ideālais bērnu skaits ir lielāks nekā sievietēm ar zemāku izglītību. Starp OECD valstīm Latvijā ir lielākā atšķirība starp novērtēto vispārīgo un personīgo ideālo bērnu skaitu, kaut vidēji OECD un ES valstīm šī atšķirība ir negatīva. Tas norāda uz Latvi-jas situācijas paradoks, ka it kā lielāks skaits bērnu ir labi, bet «ne priekš manis». Tas var norādīt uz anomijas situāciju jeb konfliktu starp vispārīgām normām un indivīda uzskatiem.

Kā norādīts zinātniskajā literatūrā par demogrāfiju, mūsdienu Rietu-mu sabiedrībā vēlamais bērnu skaits ir galvenais noteicošais faktors reāla-jām vēlmēm radīt bērnus. Viens no teorētiskajiem pamatojumiem saistībai starp nolūkiem (šajā gadījumā — nolūku ģimenē radīt noteiktu skaitu bēr-nu) un rīcību ir plānotās uzvedības teorija (*Theory of planned behaviour*). Saskaņā ar šo teoriju rīcību vada nodomi, ko savukārt ietekmē subjektīvās normas, attieksmes (plānotais bērnu skaits) un kontroles mehānismi (skat., piemēram, Ajzen, 1991). Līdz ar to nodoms var tikt uzskatīts par tuvāko uzve-dības noteicēju; un faktoriem, kam ir ietekme uz nodomiem, ir ietekme arī uz reālo rīcību. Pretējs virziens var nebūt patiess, starp nodomiem un reālo rīcību pastāv dažādi šķēršļi.

Literatūrā atrodama kritika par reproduktīvo nodomu izmantošanu kā dzimumstību prognozējošo faktoru galvenokārt tāpēc, ka noteikta daļa no reproduktīvajiem nodomiem paliek nerealizēta (piemēram, Quesnel-Vallée & Morgan, 2003). Neizbēgami starp nodomu un tā realizāciju pāiet zināms laiks, un šajā periodā nodomi var mainīties uz pozitīvu vai negatīvu pusi. Morgans

(Morgan, 2003) atsaucas uz šīm izmaiņām kā nodomu «pārskatīšanu». Tomēr Viljamss ar kolēģiem (Williams et al., 1999), izmantojot ASV apkopotus datus, parādīja, ka nodomi, kas attiecas uz konkrētu laika intervālu (piemēram, nākamajos divos gados), ir labs individuālās rīcības rādītājs.

Vēlamais bērnu skaits jeb nodomi radīt bērnus kā dzimstību paredzošs un atspoguļojošs rādītājs jāuztver piesardzīgi vēl citu iemeslu dēļ. Pirmkārt, reprodiktīvie nodomi nav stabili attiecībā uz laiku un vecumu. Piemēram, cilvēkiem ir tendence samazināt vēlamu ģimenes lielumu, paliekot vecākiem (Liebroer, 2009), bet arī viena vecuma cilvēki, aptaujāti dažādos gados, bieži norāda atšķirīgu vēlamu ģimenes lielumu (Quesnel-Valle & Morgan, 2003; Heiland et al., 2008 u. c.). Tāpat daļa bērnu nav bijusi sākotnēji plānota.

Kopumā jāsecina, ka empiriskos aprēķinos vēlamais bērnu skaits nav izmantojams kā reāls dzimstību atspoguļojošs rādītājs, bet atšķirība starp nodomāto un realizēto bērnu skaitu var sniegt nozīmīgu informāciju, īpaši salīdzinot starp valstīm vai periodiem. Vienlaicīgi faktori, kas ietekmē vēlamu un realizēto bērnu skaitu, ir vieni un tie paši, secīgi ietekmējot vispirms vēlamu un, izejot no tā, arī reālo sasniegto ģimenes lielumu. Tātad teorētiskā diskusijā var apņēmt dzimstību gan ar vēlamu, gan ar reālo bērnu skaitu, kā arī tiek darīts turpmāk.

EKONOMISKIE FAKTORI UN IZGLĪTĪBA Makroekonomiskā līmenī pastāv stipra statistiski nozīmīga negatīva korelācija starp ienākumiem un dzimstību — jo augstāks ir ienākumu līmenis uz vienu cilvēku, jo zemāka ir dzimstība, kā arī ģimenēs ar augstākiem ienākumiem ir mazāk bērnu. Šis attiecības pamatā ir virkne dažādu faktoru, starp kuriem galvenais ir izglītības līmenis. Savukārt individuālā līmenī no ekonomikas teorijas viedokļa bērnu skaits, tāpat kā ienākumi — gan tiešie, gan netiešie —, ir daļa no katra indivīda derīguma liknes (*utility function*). Šajā funkcijā bērni iekļaujas gan kā izdevumu avots, gan arī vienlaicīgi kā faktors, kas paaugstina labklājību.

Vienlaikus indivīdam ir jāizdara dinamiska izvēle, jo bērna radišana ir ierobežota laika posmā. Dinamiskie mikroekonomiskie dzimstības modeļi (piemēram, Arroyo & Zhang, 1997; Hotz et al., 1997) analizē notikumu secību, kurā viens no notikumiem ir bērna piedzimšana. Parasti dzīves laikā kļūšana par vecākiem seko pēc izglītības iegūšanas. Ja bērna piedzimšana notiek studiju laikā, tas var būt par iemeslu mācību pārtraukšanai (Billari & Philipov, 2004). Tādējādi augstskolu studentu skaita pieaugums augstākās izglītības sektorā Latvijā var izskaidrot ievērojamu daļu no dzimstības samazināšanās un vidējā mātes vecuma pieauguma kopš 20. gs. 90. gadiem. Turklāt daļai studentu ir jāstrādā, lai finansētu savas studijas. Tas noved pie izglītības laika pagarināšanās, kā rezultātā reprodiktīvā funkcija tiek vēl vairāk novēlota. Izglītība ietekmē dzimstību arī ārpus dzīves cikla notikumu laika — izglītības līmenis izmaina indivīda prioritātes un vēlmes gan attiecībā

uz partnerattiecību veidošanu, gan arī bērnu radišanu. Sievietēm ar augstāku izglītību vēlamais un īstenotais bērnu skaits ir mazāks kā sievietēm ar zemāku izglītību. Tomēr pēdējos gados, piemēram, Skandināvijas valstīs, vērojama U-formas dzimstības likne — vismazāk bērnu ir sievietēm ar vidējo izglītību, vairāk ar pamatizglītību, bet arī ar augstāko izglītības līmeni. Ir dokumentēts fakts, ka sievietēm ar augstāko izglītību ir «izdevīgāk» dibināt ģimeni un dzemdēt bērnus vēlāk (ACS, 2010) — viņām būs augstāki ienākumi un mazāka šķiršanās iespējamība.

Sieviešu nodarbinātībai ir divējāda ietekme uz reprodiktīvo izturēšanos. No vienas puses, ja sieviete nestrādā, alternatīvās izmaksas ir zemas, kas stimulē plānot bērna piedzimšanu. No otras puses, nestrādājošas sievietes ģimenes ienākumi var būt pārāk nelieli, un tas mudina sievieti vai nu atrast darbu, lai papildinātu ienākumus, vai meklēt iespēju pašrealizācijai darbā. Šādos bezdarba gadījumos sievietes var izvēlēties atlikt bērna dzemdēšanu, līdz uzkrāts lielāks kapitāls vai ir nostabilizējies karjera. Latvijā sieviešu līdzdalība darba tirgū ir augsta un ir lielāka varbūtība, ka sieviete strādās, nevis paliks mājās. No šī viedokļa otrais efekts ir ticamāks.

SOCIĀLAIS KAPITĀLS Pārejas perioda dinamika apgrūtina un pasliktina valsts un citu saistīto institūciju spējas efektīvi nodrošināt palīdzību cilvēkiem, kam tā nepieciešama. Indivīdi tad lielākā mērā paļaujas uz papildu atbalstu, ko var sniegt radnieki, draugi, kaimiņi vai kolēģi. Šis atbalsts ir sociālā tīklā balstīts sociālais kapitāls. Tas tiek definēts kā resursu pieejamība indivīda sociālajā vidē. Jo vairāk resursu iespējams piesaistīt, jo lielāks atbalsts un tādējādi labāka indivīda ekonomiskā situācija. Sociālais kapitāls ir bezmaksas — parasti tas tiek nodrošināts palīdzības formā no apkārtējiem. Šī palīdzība var būt dažādās formās — naudas aizdevums, darbs, bērnu piešķiršana, informācijas nodrošināšana, loģistika, izmitināšana u. c.

Sociālais kapitāls ir cieši saistīts ar savstarpējo sadarbību un uzticēšanos. Kopumā sociālais kapitāls spēj atvieglot ekonomisko situāciju un samazināt nedrošību, bet tā ietekme izpaužas caur savstarpējām sociālām attiecībām nevis caur ekonomisku darbību, tāpēc arī tā ietekme uz dzimstību ir grūti novērtējama. Problēma pastāv arī apstākļi, ka sociālo kapitālu ir salīdzinoši grūti izmērīt. Šo teorētisko specifikāciju vispirms izstrādājuši Filīpovs un Škoļņikovs (Philipov & Shkolnikov, 2001). Filīpovs (Philipov, 2003) savā darbā apskata sociālā kapitāla ietekmi uz reprodiktīvajiem nodomiem Bulgārijā un Krievijā. Savukārt Būlers un Filīpovs (Buehler & Philipov, 2005) sniedz precīzu teorētisku diskusiju. Sociālā kapitāla tēma reprodiktīvo lēmumu pieņemšanas pētījumos nav jauns temats. Teorētiskajā struktūrā, ko piedāvājis Šons ar kolēģiem (Schoen et al., 1997), sociālā kapitāla palielināšanās saistāma ar motivāciju kļūt par vecākiem. Autori novērtējuši, ka bērnu radišanas nolūki ASV bija izteiktāki tiem cilvēkiem, kas uzskatīja, ka

viņu sociālais kapitāls pēc bērnu dzimšanas pieaug. Detalizētu teorētisku pamatojumu šim mehānismam sniedz Estouns (Astone et al., 1999). Vienlaicīgi reālais saņemtais sociālā kapitāla atbalsts jeb tā izmantošana var nebūt liela, bet nozīmīga ir individa apziņa, ka pieejams atbalsts, ja tāds būs nepieciešams. Ja vecāki jūtas drošāki par atbalstu, tie drīzāk vēlēšies radīt pēcnācējus, pat ja atbalsts netiek izmantots. Abi uzskati nav pretrunā, tie drīzāk viens otru papildina (Philipov, 2006).

IDEOLOĢISKAS PĀRMAIŅAS Saskaņā ar otrās demogrāfiskās pārejas (*Second Demographic Transition*) teoriju ideoloģiskās pārmaiņas ir galvenais dzinējspēks, kas nosaka demogrāfiskās tendences visās attīstītajās valstīs. Šo teoriju 1986. gadā formulēja Rons Lestidžs un Dirks van de Ka, norādot uz pārmaiņām sabiedrības seksuālajā un reprodūktīvajā uzvedībā laika posmā jau kopš 1963. gada. Lai arī teorija tikusi kritizēta kā nepastāvīga tendence, ka tā nav «pāreja» klasiskā demogrāfiskā izpratnē, vai vispār kā neatbilstoša demogrāfijas disciplīnai, jo tā runā par vērtībām, šobrīd par tās ietekmi pētnieki ir vienojušies — Rietumu sabiedrībā ir notikušas fundamentālas vērtību sistēmas izmaiņas, kas ietekmējušas reprodūktīvo uzvedību. Lestidžs un Sarkins (Lesthaeghe & Surkyn, 2002) apraksta šīs izmaiņas vērtību sistēmā par labu postmodernām vērtībām ar trīs komponentiem: 1) uzsvars uz individuālu autonomiju, 2) institucionālas autoritātes un kontroles noraidīšana, 3) tādu vērtību pieaugums, kas saistīts ar pašrealizāciju un savas personības prioritizēšanu (Philipov et al., 2005). Individualitāte, personiskās intereses un labsajūta kļūst daudz svarīgākas par ģimeni, un šis process kopā ar visām pārējām izmaiņām rada pārmaiņas procesā, kā tiek veidota ģimene.

Līdz ar totalitāro režīmu sabrukumu šīs vērtības ienākušas arī CAE valstu sabiedrībās. Tās atspoguļo arī pāreju uz modernu demokrātisku sabiedrību. Tādu postmoderno vērtību pieaugumu, kas orientētas uz sevi, papildina relatīvs ar ģimeni saistīto vērtību samazinājums. Šie jautājumi CAE valstu kontekstā tiek apspriesti, piemēram, Kotovksa un Jozvjaka (Kotowska & Jozwiak, 2003) darbā (par Poliju) un ANO publikācijā (Lesthaeghe & Surkyn, 2002) (CAE valstis, ieskaitot Baltiju). Līdz ar to jaunās vērtības novedušas pie dzimstības samazināšanās un tās atlikšanas, kāda ir notikusi arī Rietumu valstīs, tikai CAE tas noticis daudz straujāk.

Vairākas no pazīmēm, kas tiek saistītas ar otro demogrāfisko pāreju, varēja novērot jau pēdējos Latvijas un citu republiku padomju okupācijas gados. Pirmkārt, salīdzinoši liela sieviešu autonomija — sieviešu nodarbinātība bija liela, un alga bija nozīmīga ģimenes budžeta sastāvdaļa. Otrā pazīme ir sekularizācija, kas sākās jau 20. gados un padomju periodā absolūti saskaņēja ar valsts ideoloģiju. Turpretī citi faktori kļuva iespējami tikai pēc PSRS sabrukuma — normu un kontroles izaicināšana un pašrealizācija pēc neatkarības atjaunošanas kļuva izplatītākas.

Tādējādi otrā demogrāfiskā pāreja Latvijā var izskaidrot lielu daļu pārmaiņu reprodūktīvajā uzvedībā, bet ne visas (Magun & Rudnev, 2010, citēts pēc Isupova, 2015).

SOCIĀLĀ ANOMIJA Anomijas klātbūtnē lēmumu pieņemšana kļūst neskaidra un apgrūtināta. Tā lēmumu pieņemšanu fundamentālos jautājumos pārvērš no racionālas neracionālā un spontānā, arī automātiskā. Tā veicina, piemēram, arī izvēli par labu neregistrētai kopdzīvei laulības vietā, jo pirmajā variantā tā vienkārši «notiek», nepieņemot striktu lēmumu, salīdzinājumā ar laulību, kas ir tišs, apzināts solis (Stanley et al., 2006). Tādējādi neregistrēta kopdzīve kļūst izplatītāka neskaidros vai pārejas laikos (Isupova, 2015). Saskaņā ar Ešvina (Ashvin, 2006) pētījumu tas bijis būtisks iemesls neregistrētas kopdzīves izplatībai gan sievietēm, gan vīriešiem Krievijā pēdējās divās desmitgadēs.

Var sagaidīt, ka šādā anomiskā situācijā arī tāds svarīgs dzīves notikums kā bērna piedzimšana tiks atlikts vai vispār netiks īstenots. Uzskatāma anomijas ietekmes pazīme redzama jau Sroles (Srole, 1956) pieejā anomijas mērīšanai — viens no jautājumiem precīzi attiecas uz reprodūkciju: «Vai jūs piekristat apgalvojumam: spriežot pēc tā, kāda izskatās nākotne, nav prātīgi šobrīd radīt bērnus?» (oriģinālā: «*Do you agree with the statement: It is hardly fair to bring children into this world with the way things look for the future?*»). Tātad jau pašos pamatos L. Sroles izstrādātā skala saista anomiju ar vēlmi (nevēlēšanos) radīt bērnus. Tomēr tas neizskaidro un neatbild, vai dzimstības samazināšanās, kas seko politiskām un sociālām transformācijām, nozīmē tikai islaicīgu bērnu radišanas atlikšanu vai pilnīgu atteikšanos — tie tikai skaidro, ka anomiskā sabiedrības stāvokli cilvēki atturēsies no bērnu radišanas.

Var uzskatīt, ka periodam, kas sākās 1990. gadā, raksturīga normu neesamība jeb anomija. Sabiedrības pārmaiņas radija fundamentālas transformācijas visā institucionālajā, politiskajā, ekonomiskajā, sociālajā un kultūras vidē. Totalitārā režīma nomaīņa ar demokrātisku valsts modeli ienesa nepieciešamību mainīt institūcijas un pieņemt jaunu likumdošanu, kuras ieviešana prasīja vairākus gadus. Vienlaicīgi šī transformācija ietvēra arī pēkšņu veco normu un vērtību sabrukumu un jaunu rašanos. Bet jaunās vērtību sistēmas pieņemšanai un stabilizācijai vajadzīgs laiks.

Ļevina, Mārtinsone un Kline (2017) sniedz izsmeļošu diskusiju par situāciju un attiecībām starp anomiju un vērtībām Baltijas valstu iedzīvotājiem. Arī citās CAE valstīs anomija tikusi analizēta vairākos pētījumos. Piemēram, Dženovs (Genov, 1998) pētījis anomijas ietekmi uz dzīves kvalitāti Bulgārijā. Filipovs, Speders un Billari (Philipov, Speder, & Billari, 2006) studējuši anomijas un sociālā kapitāla ietekmi uz dzimstību Bulgārijā un Rumānijā, aprēķinot, ka anomijas klātesamība sabiedrībā samazina dzimstību. Līdzīgs

pētījums veikts par Krieviju (Isupova, 2015) un Ukrainu (Perelli-Harris, 2008). Tomēr mehānisms, kādā veidā anomija ietekmē ar reproduktivitāti saistītus lēmumus, detalizēti nav pētīts, lai arī Filipovs (Philipov, 2003) rakstījis par tās nozīmību CAE valstīs. Visi minētie pētījumi secina, ka anomija ir viens no faktoriem, kas ietekmē reprodutīvo uzvedību, un dzimstības samazināšanās būtu jāanalizē anomijas kontekstā.

ĢIMENES/DEMOGRĀFISKĀ POLITIKA Demogrāfiskā politika kā dzimstību ietekmējošs faktors šajā diskusijā ar nodomu apskatīts pēdējais, jo pētījumu rezultāti nesniedz viennozīmīgu atbildi, vai šim faktoram pašam par sevi vispār ir statistiski nozīmīga ietekme uz dzimstību. Ar ģimenes vai demogrāfisko politiku var saprast visdažādāko valsts atbalstu bērniem dažādās formās — gan tieši finansiālu: piedzimšanas, vecāku, maternitātes u. tml. pabalstus, gan netieši: nodokļu atvieglojumus par apgādājamajiem un nekustamajiem īpašumiem, finansējumu bērnu piešķatīšanai, bērnudārziem, gan arī nemateriālu atbalstu: papildu atvaļinājumu, attieksmi, priekšroku dažādās situācijās u. tml.

Katrā valstī ir izveidojusies atbalsta sistēma, kas satur vairākus šos elementus visdažādākajās kombinācijās un apjomos. Attiecīgā politika var būt mērķtiecīgi un detalizēti izstrādāta vai arī veidojusies vēsturiski no elementiem, kas tur ilgi bijuši, un papildināta pēc dažādām iniciatīvām. Tā kā ģimenes/demogrāfiskā politika ietver tik daudz elementu, tās ietekmi ir ļoti grūti izmērīt vai precīzi plānot. Piemēram, bērna kopšanas atvaļinājuma ilgumam, domājams, ir pozitīva ietekme uz vēlmi radīt bērnus, un šāds apsvēruma ir loģisks un likumsakarīgs. Bet ir grūti izmērāms, tieši cik lielā mērā, ja vispār, tas ietekmē reprodutīvo uzvedību katrā sociālā vai ekonomiskā situācijā.

Latvijas kontekstā ir veikti pētījumi un analizētas demogrāfiskās politikas (skat., piemēram, Āboliņa, 2016). Visbiežāk šie apskati atrod korelāciju starp pabalstu lielumu un dzimstību Latvijā, taču tie neapskata cēloņseku principu un citus saistītos ietekmes faktoros, piemēram, ekonomikas attīstību; tādējādi cēlonība netiek pierādīta. Šo novērojumu pastiprina dati salīdzinošā kontekstā — neskatoties uz biežu kritiku, Latvijā atbalstu ģimenēm var uzskatīt par dāsnu. Ģimenes pabalsti nav augsti, un Latvijā ģimenēm ar bērniem atbalstam tiek atvēlēti 1,2% no IKP (skat. Eurostat datubāzi), bet Igaunijai, piemēram, šis rādītājs ir 2,5%, Rietumeiropas valstīm — vidēji 1,7% no IKP. Vienlaicīgi Latvijā ir vieni no garākajiem apmaksātajiem vecāku atvaļinājumiem Eiropā, nemaz nerunājot par pasauli — ja vērtē apmaksāto bērnu kopšanas atvaļinājumu pilna laika ekvivalentos, kas pieejams mātei (atvaļinājuma garums, kas būtu noseigts, ja maksātu 100% no personas vidējiem ienākumiem), Latvijā tas ir 53 nedēļas (Igaunijā — 85, Lietuvā — 62, ASV — 0, Lielbritānijā — 12, Šveicē — 8, Īrijā — 9 nedēļas). Starp atbalstu finansiālā izteiksmē, nemateriālā izteiksmē vai atvaļinājuma garumu, no vienas puses,

un dzimstību, no otras puses, nepastāv korelācija. Tātad apgalvojumam — liels pabalsts palielinās dzimstību Latvijā — nav pamata. Tam nav pierādījumu arī pētījumos par demogrāfiju, kur pabalstu paaugstināšana parāda tikai marginālu ne-negatīvu ietekmi uz dzimstības rādītājiem. Kopumā jāsecina, ka pieejamie politikas instrumenti dzimstības ietekmēšanai ir neefektīvi.

Secinājumi

Ļoti zemā dzimstība Latvijā pārejas periodā (apmēram 1990.–2000. gads) (sum-

mārais dzimstības koeficients 1,1–1,3), kas turpinājās ekonomikas stabilizācijas gados (no 2000. gada) (summārais dzimstības koeficients 1,8 2016. gadā) un joprojām nesasniedz nosacīto tautas atražošanas koeficientu (2,1), ir kompleks process un tam nav viena unikāla izskaidrojuma. Sociālās un ekonomiskās pārmaiņas ir mainījušas reprodutīvo lēmumu pieņemšanu, bet jaunie paradumi joprojām nav labi izpētīti.

Demogrāfiskā literatūra piedāvā trīs svarīgākos teorētiskos izskaidrojumus, kāpēc CAE valstīs, tai skaitā Latvijā, kopš neatkarības atjaunošanas samazinājusies dzimstība, tie ir — ekonomiskā nedrošība, otrā demogrāfiskā pāreja un sabiedrības anomija. Tomēr visiem šiem skaidrojumiem trūkst mikrolīmeņa empirisku pierādījumu pētījumos. Nevienā no apskatītajiem pētījumiem, piemēram, nav konstatēta tieša saistība starp indivīda bērnu skaitu un tā ekonomisko stāvokli, bezdarbu vai ienākumiem. Tāpat maz pētīta ir sakarība starp vērtību sistēmas izmaiņām un dzimstību. Vēl mazāk demogrāfiskajos empiriskajos pētījumos ietverta anomija, kas savukārt no teorijas viedokļa parādās kā nozīmīgs faktors. Tādēļ to nepieciešams pētīt. Lai labāk izprastu likumsakarības, nepieciešama detalizēta pieeja un mikrolīmeņa modelēšana, kas iekļautu visus iepriekš apskatītos faktoros, tai skaitā anomiju, kā arī visu faktoru savstarpējo ietekmi, jo atsevišķiem faktoriem ir pierādīta mikstinoša ietekme uz individuālo anomiju. Piemēram, Perelli-Hariss (Perelli-Harris, 2006) norāda, ka individuālās anomijas stāvokli pēcpadomju Krievijā samazināja labklājības līmenis un neoficiālā nodarbinātība, kas kopumā atstāja pozitīvu iespaidu uz dzimstību. Savukārt citi faktori — stress, alkoholisms, sliktas partnerattiecības — anomijas atstāto negatīvo iespaidu uz reprodukciju tikai pastiprina. Saistība starp mirstības un saslimstības pieaugumu un dzimstības samazināšanos prasa papildu pētījumus, jo ir iespējams, ka abas ietekmes rodas no vienas un tās pašas destruktīvās uzvedības un galu galā no sociālās anomijas.

Visbeidzot, ģimenes politika var ietekmēt reprodutīvo lēmumu pieņemšanu, tomēr politikas ietekmes apjoms un ietekmes mehānismi ir ļoti kompleksi un tiem nebūs rezultātu, ja netiks pievērsta uzmanība un novērsts galvenais cēlonis, kas saskaņā ar iepriekš analizētajiem pētījumiem varētu būt anomija.

Anomija Latvijas svētku un piemiņas dienu kalendārā un praksē

Vita Zelče

Izmantojot Emila Dirkema anomijas koncepciju, nodaļā sniegts Latvijas svētku, atceres un atzīmējamo dienu valsts kalendāra, svētku svinēšanas un komemoratīvo prakšu iztirzājums. Tas ir balstīts uz LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pasūtīto socioloģisko aptauju rezultātu un svētku un piemiņas dienu rituālu analīzi. Aplūkotas četras svētku, atceres un atzīmējamo dienu grupas: 1) valsts un patriotiskie svētki, 2) komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienas, 3) no padomju režīma mantotie svētki, 4) spriedzes menedžmenta svētki. Secināts, ka atsevišķās Latvijas svētku, atceres un atzīmējamo dienu kultūras jomās ir vērojama anomija, kas vēsta par pretrunām starp pastāvošo dzīveskārtību un sociālo grupu un individu identitātēm un vērtībām.

Mūsdienu Latvijas svētku un piemiņas dienu kalendāra un prakses sākotne meklējama 20. gs. 80. gadu otrajā pusē — Trešās atmodas laikā —, kad anomijas situācija bija izveidojusies lielas sabiedrības daļas attiecībās ar tolaik reāli funkcionējošo Padomju Savienības svētku dienu kalendāru. Sociologa Emila Dirkema piedāvātais anomijas koncepts izmantojams, lai raksturotu sabiedrībā pastāvošu denotatīvu strukturālu pretrunu, kad publiski proponētās pamatvērtvērtības un normas neatbilst reāli funkcionējošai sociālajai situācijai. Šī neatbilstība lielā daļā sabiedrības rada atsvešinātību no valdošās sociālās kārtības, piešķir tās eksistencei bezjēdzīgumu, kā arī rada identitātes krīzi. Anomijas situāciju parasti atrisina pārmaiņas, kurās top sociālajai realitātei atbilstīgas jaunas identitātes, vērtību sistēmas un normas. Šis process mazina un/vai novērš pastāvošās dzīveskārtības, sabiedrības un individu pretrunas un rada nozīmi viņu esībai (Greenfeld, 2006, p. 212).

Svētku svinēšana un piemiņas dienu atzīmēšanas pētniecība balstās uz citu E. Dirkema pieeju, kas svētkus un rituālus aplūko kā svarīgu sociālās kārtības daļu, ar kuras starpniecību sociālās grupas periodiski no jauna apliecina, apstiprina savu esību un stiprina sabiedrības solidaritāti. Viņš uzsver, ka «nav tādas sabiedrības, kas nejestu nepieciešamību ik pēc regulāra intervāla apliecināt un atkal no jauna apstiprināt kolektīvos uzskatus un kolektīvās idejas, kas veido tās vienotību un tās individualitāti» (Durkheim, 2001, p. 322). Svētki un rituāli ir ne tikai prakšu, bet arī ideju sistēma, kas atspoguļo pastāvošo pasauli. Svētki apstādina ikdienu un uz laiku pārtrauc tās rutīnu. Tajos klātienē un neklātienē pulcējas ļaudis, lai kopā svinētu savas saiknes, attiecības, ideālus un morālos principus, baidītu pašreizējo sociālo kārtību un ar savstarpējās solidaritātes apliecinājumu piešķirtu tai jaunu spēku un likumību. Parasti rituāli vienlaikus gan atspoguļo, gan veido realitātes definējumu un vērtējumu, kā arī to dalībnieku vidū rada emocionālas saites ar pozitīvām jūtām, savīļojumu un sentimentu (Rothenbuhler, 1998, pp. 41–42). Rituāli un svētki allaž iekļaujas

konkrētā telpā un laikā. Tie tiek pastāvīgi «izgudroti» un atkal no jauna «re-izgudroti», lai nodrošinātu sociālo kohēziju, iedibinātu un leģitimētu varas institūcijas, autoritātes, nostiprinātu sociālo kārtību, kā arī veiktu vērtību sistēmas un uzvedības konvencijas audzināšanu (Hobsbawm, 1983, p. 9). Rituāliem piemīt dinamiskums. Transformējoties sabiedrībai, mainās arī tie. Vieni tiek noliegti, refraktē, izirst, nonāk aizmirstībā, to vietā nāk citi. Svētki un rituāli ne tikai vieno cilvēkus, bet bieži ir arī daudzu konfliktu iemesls un atspulgs. Turklāt arī pašu konfliktu ietvaros tiek radīti un īstenoti rituāli (Kertzer, 1988, pp. 62–63; Grimes, 2011, pp. 22–24).

Šis nodaļas uzdevums ir, izmantojot anomijas koncepciju, vērtēt Latvijas svētku un atceres dienu kalendāra un to atzīmēšanas prakses galvenos aspektus. Pētījumā izmantoti LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījuma institūta valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» projekta «Latvijas sociālā atmiņa un identitāte» (2010–2014) un SUSTINNO projekta «Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās» (2014–2018) pasūtīto socioloģisko aptauju dati. Aptauju anketas izstrādātas un papildinātas šo projektu ietvaros.

Latvijas svētku un piemiņas dienu kalendārs

Latvijas svētku un piemiņas dienu kalendārs sāka veidoties Trešās atmodas laikā 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē. Vis-

pirms tas tapa realitātē — protestu praksē, kad Padomju Savienībā īstenotās pārbūves atklātības kurss publiskajā telpā iniciēja staļinisko noziegumu atmaskojumu un nosodījumu. Arī Latvijas PSR sabiedrības dzīves un mediju dienaskārtībā nonāca jautājums par padomju varas īstenotajām masu izsūtīšanām un represijām pēc šīs zemes okupācijas un valstiskuma likvidācijas (Smith, 1996; Sherlock, 2007; Aron, 2012). Pirmais deportāciju upuriem veltītais piemiņas pasākums — grupas «Helsinki 86» rīkotā ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa — notika 1987. gada 14. jūnijā, neraugoties uz varas iestāžu pretestību un šā pasākuma nomelnošanas kampaņu plašsaziņas līdzekļos. Šim notikumam sekoja nākamie. Tajos ne tikai tika pieminēti staļinisma upuri un nosodīti tā noziegumi, bet arī tika pausts protests pret Padomju Savienības īstenoto Baltijas valstu okupāciju, padomju režīmu un tā politiku Latvijā. Izmantojot milicijas un Valsts drošības komitejas spēkus, varas iestādes centās nepieļaut lielu cilvēku masu pieplūdumu un kavēja atceres dienu norises, tādējādi radot konflikta situācijas. Brīvības pieminekļa apkaimi apjoza miliču ķēdes, potenciālos pasākuma organizatorus un dalībniekus apcietināja vai turēja mājās arestā, tika izsacīti draudi, pausts nosodījums plašsaziņas līdzekļos. Līdzīgi varas iestādes reaģēja arī uz nākamajiem padomju režīmu nosodošajiem publiskajiem masu pasākumiem. Tomēr jau 1988. gada 25. martā tika atļauta radošo savienību organizētā ziedu nolikšana

Brāļu kapos, pieminot masu deportāciju upurus, lai gan todien vienlaikus milicija un citu drošības struktūru vienības kavēja ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa. Šie notikumi ir iemantojuši nosaukumu «kalendāru nemieri», kas patapināts no 16. gadsimtā Rīgā notikušajiem protestiem pret Gregora kalendāru (Zile, 1998, 94.–121. lpp.; Blūzma, 2008, 290.–292. lpp.; Vārpa, 2012, 124.–138. lpp.).

20. gs. 80. gadu otrajā pusē juridiski spēkā bija Padomju Savienībā funkcionējošais kalendārs, kura pamati veidoti staļinisma periodā 20. gs. 30. gados un kurā iekļauto svētku svinēšana bija būtiska valsts pārvaldes sastāvdaļa, iedzīvotāju lojalitātes kontroles instruments un varas leģitimitātes publiskā demonstrācija (skat. Lane, 1981; Gill, 2011; Rolf, 2013). Padomju Savienībā svētku organizēšana un svinēšana bija labi institucionalizēta, mēdžēta, finansēta un kontrolēta. Tiem tika nodrošināts visplašākais mediju atbalsts. Preses, televīzijas un radio dienaskārtība bija pilnībā pakļauta valsts galvenajiem svētkiem. Šī sistēma darbojās arī Latvijas PSR. Svētku ideoloģiskā pārraudzība atradās Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas pārziņā, bet praktiskā un metodiskā vadība — Kultūras ministrijas un tās pakļautībā esošā Tautas mākslas centra ziņā. Visās rūpniecās, kolhozos, skolās, iestādēs un citās institūcijās bija par svētku norisi un cilvēku iesaisti atbildīgas personas, svētku scenāriju un noformējumu veidoja un svētkos iekļautajos māksliniecišķajos priekšnesumos piedalījās augsta līmeņa profesionāļi (Uzule & Zelče, 2014, 123.–125. lpp.).

Latvijā valsts nozīmes svētku dienu kalendāra transformāciju aizsāka 1988. gada 15. aprīlī ar Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidija pieņemto lēmumu par Līgo svētku svinēšanu un 24. jūnija noteikšanu par atstrādājamo brīvdienu. 1989. gada 10. novembrī Latvijas PSR Augstākā padome pieņēma «Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas likumu par svētku un atceres dienām», kurā bija iekļautas trīs jaunas svētku brīvdienas — Vasaras saulgrieži jeb Līgo diena 24. jūnijā, Ziemassvētki 25. decembrī un Latvijas Republikas proklamēšanas diena 18. novembrī. Vienlaikus šis likums saglabāja arī visas Padomju Savienības svētku brīvdienas. 1988. un 1989. gadā Latvijā tika atzīmēti visi padomju svētki, notika jau gadu desmitiem ierastās darbaļaužu demonstrācijas. Šī laika valsts svētku un rituālu prakse raksturojama kā anomija. No vienas puses, jau ar lielu idejisko un morālo pārliecību tika atzīmēta padomju režīma upuru piemiņa un nosodīti noziegumi, bet, no otras puses, joprojām tika kultivēti padomju režīmu cildinošie rituāli, piemēram, Rīgā Komjaunatnes krastmalā (tagad — 11. novembra krastmalā) notika Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai un darbaļaužu solidaritātei veltītas demonstrācijas, tika svinēta Padomju Latvijas dibināšanas gadadiena. Nereti vieni un tie paši cilvēki piedalījās jēgas, satura un vērtību ziņā pretējos pasākumos (skat. Gailiņš, 1988, 1. lpp.; Gefters u. c., 1988, 1.–3. lpp.; Gefters u. c., 1989, 1.–2. lpp.).

Anomijas situāciju likumdošanas un prakses pamatlīmenī atrisināja 1990. gada 3. oktobrī Latvijas Republikas Augstākās padomes pieņemtais likums «Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām». Tajā vairs nebija padomju svētku dienu. Svētku brīvdienas tika paredzētas Ziemassvētkos, Lieldienās, Ligo dienā, 31. decembrī un 1. janvārī, kā arī 18. novembrī. Komemoratīvo dienu statuss tika piešķirts 25. martam — Komunistiskā terora upuru piemiņas dienai, 4. maijam — Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas dienai, 9. maijam — Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienai, 14. jūnijam — Komunistiskā terora upuru piemiņas dienai, 4. jūlijam — Ebreju tautas genocīda piemiņas dienai un 11. novembrim — Lāčplēša dienai (Augstākā Padome, 1990).

Latvijas svētku un atceres dienu likumā ir veikti vairāki grozījumi. 1995. gada 6. aprīļa grozījumi paredzēja, ka no komemoratīvo dienu saraksta izslēgts 9. maijs, savukārt 8. maijs tika pasludināts par «Nacisma sagrāves dienu un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu». Ar šo lēmumu Latvija formāli iekļāvās Eiropas Otrā pasaules kara piemiņas telpā. Nākamajos gados veiktie likuma grozījumi atceres un atzīmējamo dienu sarakstu bagātināja ar daudziem jauniem datumiem. 1995. gadā tajā tika iekļautas Latvijas valsts politiskajā un militārajā vēsturē svarīgu notikumu piemiņas dienas, piemēram, 26. janvāris — Latvijas Republikas starptautiskās (*de iure*) atzīšanas diena, 22. jūnijs — Varoņu piemiņas diena (Cēsu kaujas atceres diena) un 11. augusts — Latvijas brīvības cīnītāju piemiņas diena. Saeimas 1998. gada 17. jūnijā pieņemtais lēmums valsts atceres dienu kalendārā ietvēra 16. martu — Latviešu karavīru atceres dienu. Jau 2000. gada 17. februārī Saeima 16. martu izslēdza no atceres dienu kalendāra, jo latviešu leģionāriem — karavīriem, kuri Otrajā pasaules karā karoja nacistiskās Vācijas pusē, — veltītas komemoratīvas dienas atrašanos valsts atzītu atceres dienu sarakstā nosodīja vairākas ietekmīgas starptautiskās un vietējās organizācijas un tās oficiāla atzīmēšana bija pretrunā Eiropas vēstures politikai. Tika papildināts arī padomju totalitārā režīma veikto noziegumu atceres un to upuru piemiņas dienu saraksts. 1998. gadā pēc Austrumu Latviešu biedrības iniciatīvas decembra pirmā svētdiena ieguva pret latviešu tautu vērsta totalitārā komunistiskā režīma genocīda upuru piemiņas dienas statusu, kad tika pieminēti Padomju Savienībā staļiniskajās represijās 1937.–1938. gadā nogalinātie. 2000. gadā pieņemtie grozījumi paredzēja 17. jūnija — Latvijas Republikas okupācijas dienas — atceri, 2009. gada likuma labojumi 23. augustu pasludināja par staļinisma un nacisma upuru atceres dienu. 20. gs. beigās aizsākās Latvijas nesenās vēstures notikumiem — Trešajai atmodai un valstiskuma atjaunošanai — veltīto dienu fiksācija likumā «Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām». 1997. un 2002. gadā pieņemtie grozījumi atceres un atzīmējamo dienu klāstā iekļāva 20. janvāri — 1991. gada barikāžu aizstāvju atceres dienu — un 21. augustu — konstitucionālā likuma «Par Latvijas Republikas valstisko

statusu» pieņemšanas un Latvijas Republikas faktiskās neatkarības atjaunošanas dienu. Savukārt 4. maijs — Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas diena — kļuva par valsts svētkiem un brīvdienu.

21. gadsimta pirmās desmitgades otrajā pusē risinājās rosīga ģimenei un profesijām veltītu atzīmējamo dienu iekļaušana atceres un atzīmējamo dienu sarakstā. Tāpat tajā tika integrētas arī starptautiski svinētas dienas. 2018. gada sākumā spēkā esošais likums «Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām» paredz, ka Latvijā ir 12 svētku dienas (dažas no tām atzīmējamās vairākas dienas) un 27 atceres un atzīmējamās dienas (Augstākā Padome, 1990; Skangale, 2008). Tomēr tajā fiksētais svētku un piemiņas dienu kalendārs nekādā ziņā nav uzskatāms par konstantu. Visai bieži izskan piedāvājumi to papildināt. Piemēram, 2018. gada 15. martā Saeimas atbalstu guva priekšlikums svētku dienas statusu piešķirt Lāčplēša dienai, pamatojot, ka 11. novembris kā oficiāla brīvdiena «būtu cieņpilns žests un saliedējoša iniciatīva gan Latvijas simtgadē, gan sagaidot Bermontiādes simtgadi» (Žukova, 2018b), bet tika noraidīti Nacionālās apvienības «Visu Latvijai!» — «Tēvzemei un Brīvībai/LNNK» jau vairākas reizes piedāvātie grozījumi par atceres un atzīmējamās dienas statusa piešķiršanu 16. martam (Žukova, 2018a). Savukārt 20. martā valdība atbalstīja Satiksmes ministrijas un Aizsardzības ministrijas ierosmi veikt grozījumus likumā «Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām» un tajā iekļaut Aviācijas darbinieku dienu 6. jūlijā, Autotransporta darbinieku dienu septembra trešajā svētdienā un Latvijas karavīru dienu 10. jūlijā (Žukova, 2018c).

Reālā svētku svinēšanas prakse pilnībā nesakrīt ar likumā «Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām» fiksēto valsts svētku kalendāru. Piemēram, jau ilgstoši nacionālā mērogā tiek atzīmēta Latviešu leģionāru piemiņas diena 16. martā un Padomju Savienības uzvara Lielajā Tēvijas karā 9. maijā. Šī situācija liecina par anomiju Latvijas sabiedrībā, jo valsts un tās institūciju piedāvātās pamatvērtības un normas acīm redzami nav pieņemamas noteiktai sabiedrības daļai, kas veido savu atzīmējamo dienu kalendāru.

Jāatgādina, ka Latvijas svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārs tapa pārejas laikā uz demokrātisku un neatkarīgu valsti, kā arī pēc padomju valsts un sabiedrības esības formā, kas tā saturā un vērtībās radījis būtisku nospiedumu. Vēsturiskā un vispārcilvēciskā taisnīguma atjaunošana bija galvenais daudzo totalitārisma upuru piemiņas un nosodījuma dienu iekļaušanas kalendārā iemesls. Nākamo svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendāra veidošanas ietvaru radīja Latvijas tapšana par salīdzinoši labklājīgu, uz patērnieciskām vērtībām orientētu rietumniecisku valsti. Tas nozīmēja nepieciešamību pēc priecīgi un jautri svinamiem svētkiem, kas raisa pozitīvas emocijas. Dažādiem svētkiem ir atšķirīgas lomas sabiedrībā, tomēr to pamatuzdevums ir socializācija, sabiedrības integrācija, kopīgu vērtību akceptēšana. Daļā svētku tajos iemiesotais naratīvs un rituāli tiešā veidā stiprina solidaritāti, savukārt citos svētkos šis uzdevums tiek veikts netiešā

vai pastarpinātā veidā, nodrošinot ikdienā uzkrātās spriedzes mazināšanos, atbrīvošanos no tās, atpūtu. Šos svētkus arī dēvē par «spriedzes menedžmenta svētkiem». Tādi ir visās sabiedrībās un to kalendāros, piemēram, Vecgada/Jaungada vakars, *Mardi Gras* (Treknā otrdiena), Purims, Oktoberfests (Oktobra svētki). Tiem piemīt indulgences daba, sabiedrību vieno uzvedība, kas citās dzīves situācijās tiktu atzīta par asociālu, divainu un nepieņemamu. Šie svētki ačgārnī nostiprina sabiedrības vienotību, pārliecību un mazina distanci starp svešiniekiem. Vienlaikus ne visi svētki un ne vienmēr pilda sabiedrības vienošanas lomu. Rituāli, kā arī tajos ietvertu vērtību atzīšana šķēļ sabiedrību, veido robežas un sekmē konfrontāciju starp tās grupām (Etzioni, 2001, pp. 118–122). Latvijas svētku praksē ir gan sabiedrības solidaritāti formējošie, gan to ārdošie rituāli, kā arī gan anomijas situācijas veidojošie, gan risinošie svētki un atceres dienas. Turklāt svinēšana ir dažādojusies un diferencējusies sociālo grupu, paaudžu un reģionu līmenī.

Svētku prakses

Jauno svētku un to svinēšanas rituālu iedzīvināšana vērtējama kā visai sarežģīts

process. Padomju Savienības pastāvēšanas beigu gados un atjaunotās valsts pastāvēšanas pirmajos gados svētku svinēšana balstījās uz sabiedrības daļas entuziasmu un sajūsmu par padomju okupācijas beigām, taču jau 20. gs. 90. gadu vidū aizrautība bija noplakusi. Dzīves līmeņa kritums, sociālā nestabilitāte, materiālās problēmas, inflācija, kriminalitātes pieaugums ekonomiskās un politiskās sistēmas transformācijas un turbulences daļā sabiedrības radīja vilšanos un pasivitāti. Šīs norises arī lielā daļā sabiedrības radīja valstiskās un nacionālās identitātes problēmas (Zepa & Kļave, 2011), kas atspoguļojās arī valsts svētku svinēšanas praksēs. 20. gs. 90. gadu un tūkstošgades sākuma svētku svinēšanas kultūra ir visai maz izzināta. Ir dati par situāciju 21. gs. pirmās desmitgades vidū un otrajā pusē. Piemēram, 2005. gadā gandrīz divas trešdaļas aptaujāto atzina, ka nesvin Lāčplēša dienu, un ap 40% aptaujāto atzina, ka viņiem Latvijas proklamēšanas diena 18. novembris ir parasta brīvdiena un viņi šos svētkus īpaši nesvin. Arī nākamajā gadā situācija bija visai līdzīga (Kantar TNS, 2005a, 2005b, 2006a, 2006b). Vienlaikus aptaujas liecināja, ka Latvijas iedzīvotāji labprāt svin t. s. spriedzes mazināšanas svētkus. 95–96% no aptaujātajiem atzina, ka atzīmē Ziemassvētkus, Jāņus un Līgo svētkus, un 88% norādīja, ka viņiem svētku diena ir arī 8. marts (Kantar TNS, 2006c, 2006d, 2006e).

Nozīmīgs ir Baltijas Sociālo zinātņu institūta 2007. gadā veiktais socioloģiskais pētījums par Latvijas oficiālajiem svētkiem, kas atklāja neiepriecinošu ainu gan to organizēšanas, gan svinēšanas, gan to jēgas izpratnes ziņā. Tika konstatēts, ka pat svētku organizatoriem ir problēmas ar valsts nozīmes pasākumu mērķu formulēšanu. Pētījums liecināja, ka Latvijas sabiedrībā pastāv atšķirīgas izpratnes par valstij svarīgiem vēstures notikumiem un

ka nav izveidoti visus valsts iedzīvotājus vienojoši valsts svētku vēstījumi, kas kalpotu par Latvijas Republikas izveidošanas un šā notikuma nozīmes naratīvu (at)ražošanas un uzturēšanas instrumentu un konkrētajiem valsts svētkiem piešķirtu individuālu seju. Savukārt iedzīvotāji no svētkiem gaidīja ne tikai emocionāli piesātinātu solidaritātes un patriotisma jūtu uzبانگوjumu, bet arī iespēju izklaidēties un atpūsties (Zepa, 2008). Šajā situācijā ir vērojamas spilgtas anomijas pazīmes, kas raksturoja tālaika valstiskās identitātes krīzes situāciju.

2007. gada pētījuma atziņas tika ņemtas vērā, veidojot turpmāko Latvijas svētku politiku, piešķirot tai mērķtiecīgumu, izdalot finansējumu, radot to idejiskās un organizatoriskās koncepcijas. Šī politika rezultējās Latvijas Republikas 90. gadadienas svinībās, kuras koordinēja Aizsardzības ministrija un kuras organizatoriskās rīcības komisijas sastāvu veidoja nozīmīgas valsts amatpersonas. Valsts svētkiem bija vienojoša patriotiska devīze «Iededzies par Latviju!», logotips, videoklipi, suvenīri, mājaslapa *www.lv90.lv*, mediju atbalsts. Valsts 90. gadadienas svinībām tika piešķirti 1,95 miljoni latu, to pasākumu kalendārs sākās maijā un noslēdzās īsi pirms Ziemassvētkiem. Programmas nozīmīgākās sastāvdaļas veidoja bērniem adresētie pasākumi, akcija «Gaismas tilti», Lielā talka, skrējieni «Skrien par Latviju», Klubu nakts «Atver svētkus!», filmas «Vienīgā fotogrāfija» izrādes. Tajā bija arī neiztrūkstošie oficiālie rituāli ar valsts augstāko amatpersonu, ārvalstu viesu un diplomātu piedalīšanos — ekumeniskais dievkalpojums Doma baznīcā, ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa, Valsts prezidenta runa, svinīgais koncerts Nacionālajā teātrī, svētku salūts (*www.lv90.lv*; Vose, 2009). 2008. gada novembra sākumā veiktā iedzīvotāju socioloģiskā aptauja vēstīja, ka 46% respondentu Latvijas valsts proklamēšanas svētkus atzina par nozīmīgiem un vienmēr vai gandrīz vienmēr svinēja, 34% — par maznozīmīgiem, ko dažreiz atzīmēja, 13% — par nepavisam ne nozīmīgiem un nesvinamiem, bet 7% aptaujāto nebija viedokļa. Aptaujas dati liecināja, ka Latvijas iedzīvotāji visbiežāk 18. novembri atzīmē, klātienē apmeklējot svētku pasākumus (56%) vai vērojot tiem veltītos raidījumus televīzijā (35%). Aptaujā arī tika konstatēts, ka salīdzinoši biežāk Latvijas valsts dibināšanas svētkus nesvin iedzīvotāji vecumā no 21 līdz 30 gadiem, cittautieši, nepilsoņi, cilvēki ar sākumskolas, pamata vai vidējo speciālo izglītību, kā arī iedzīvotāji, kuri dzīvo vieni paši (Kantar TNS, 2008). Kopumā valsts 90. gadadienas svinības, to intensitāte un klātesamība Latvijas pilsētvidēs, kultūrā, skolās un medijos, kā arī rituālu daudzveidība ļauj šos svētkus vērtēt kā nozīmīgu valstiskās identitātes un piederības veidotāju, kas būtiski mazināja anomiju un iezīmēja jaunu pavērsienu valsts svētku svinēšanas politikā un praksē. Svētkus vienojošs elements bija arī tā logotipa ar pieaugoša salūta motīvu plašā, daudzveidīgā lietošana, ko reglamentēja arī noteikumi. Vienlaikus jāteic, ka 21. gadsimta pirmās desmitgades beigās svētku svinēšanas ainā vērojamas arī jaunas

anomijas situācijas, ko radīja atšķirīgās identitātes un pagātnes interpretācijā balstītās Otrā pasaules kara piemiņas dienu atzīmēšanas prakses.

Nodaļas turpinājumā sniegts pārskats par Latvijas nozīmīgāko svētku, atceres un atzīmējamo dienu svinēšanu 21. gs. otrajā desmitgadē, tos iedalot četrās grupās: 1) valsts un patriotiskie svētki, 2) komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienas, 3) no padomju režīma mantotie svētki, 4) spriedzes menedžmenta svētki. Galvenā uzmanība veltīta pirmajām trim svētku grupām.

Valsts un patriotiskie svētki

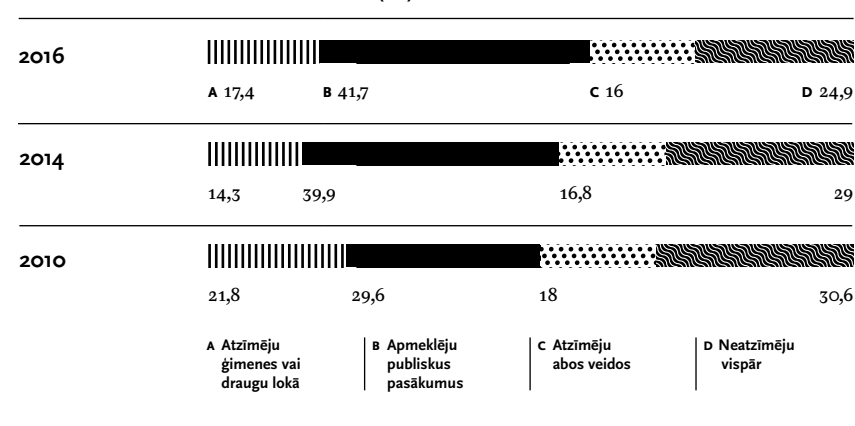
Latvijas nozīmīgākie valsts un patriotiskie svētki ir veltīti Latvijas valsts dzimšanas dienai, Brīvības cīņām (1918–1920), valstiskuma veidošanai un neatkarības atjaunošanai.

Šiem notikumiem valsts svētku kalendārā veltīti deviņi svētki, no tiem brīvdiena ir paredzēta četros — Latvijas Republikas pasludināšanas dienā 18. novembrī, Satversmes sapulces sasaukšanas dienā 1. maijā un Neatkarības deklarācijas pieņemšanas dienā 4. maijā, kopš 2018. gada — Lāčplēša dienā 11. novembrī.

Valsts galvenie svētki ir LATVIJAS REPUBLIKAS PASLUDINĀŠANAS DIENA 18. NOVEMBRI. To svinēšanu nākas salāgot ar dabas apstākļiem — vēso laiku, nereti ar lietu vai sniegu, īso dienu. Aptauijumu dati liecina, ka valsts uzsāktā šo svētku menedžēšana un ieguldītās finanses nes rezultātus. Pieaug aktīvo svinētāju skaits — 2016. gadā svētkus atzīmēja jau trīs ceturtdaļas valsts iedzīvotāju —, palielinās interese par piedāvātajiem publiskajiem pasākumiem, it īpaši līdzdalības pasākumiem, piemēram, ikgadējo (kopš 2008. gada) gaismas festivālu «Staro Rīga», lāpu gājienu, kopīgo valsts himnas dziedāšanu, svētku salūtu. Savas svētku programmas tiek veidotas arī reģionos. Būtiska loma ir sabiedriskajiem medijiem, kas piedāvā svarīgāko notikumu translācijas, Latvijas filmu izrādes, populārās mūzikas koncertus. Svētkiem veltīti raidījumi tiek iekļauti arī komercmediju programmās.

Socioloģisko aptauju datu analīze vēsta, ka svētku atzīmēšanā kopumā piedalās visas sociālās, etniskās, profesiju un vecuma grupas. Tomēr šajā nozīmīgajā rituālā ir vairāki līdzdalības disbalansa rādītāji. Latviešu tautības svinētāju proporcija 2016. gadā sasniedza gandrīz 81%, krievu tautības — vien 62%. Sievietes par 10% vairāk nekā vīrieši iesaistījās svētku norisēs. Cilvēki ar zemu izglītības līmeni reti piedalījās 18. novembra svētkos: vien 36,4% aptaujāto ar sākumskolas izglītību vai nepabeigtu pamatizglītību atzīmēja Latvijas valsts dibināšanu. Savukārt gandrīz 90% no visiem bakalaura un maģistra grāda ieguvējiem iesaistījās svētku pasākumos. Raugoties pēc pamatnodarbošanās, 18. novembra svinētāju vidū salīdzinoši mazāk bija zemnieku (60%), pašnodarbināto un individuālo komersantu (53% no visiem), ilgstoši slimojošo un cilvēku ar īpašām vajadzībām (48%). Vērojams, ka iedzīvotāji, kļūstot

1. attēls. Latvijas valsts proklamēšanas dienas atzīmēšana 18. novembrī (%)

(Nacionālā identitāte, 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

gados vecāki, aizvien retāk atzīmē valsts dzimšanas dienu. Vecuma grupā 18–24 gadi svinētāji veidoja 86%, 25–34 gadi — gandrīz 80%, 35–44 gadi — 76%, 45–54 gadi — 71,5%, 55–64 gadi — 71% un 64–74 gadi — 67,7%. Šī lejupejošā likne skaidrojama ar galveno svētku notikumu norises formātu — tie ir publiskie pasākumi, kas norisinās pilsētvidē. Gados vecākiem cilvēkiem tos apmeklēt tumšā un aukstā laikā nereti liedz veselības stāvoklis. Turklāt svētku organizatoriskā līmenī tiek akcentēta gados jaunākās paaudzes iesaiste. Piemēram, tiek veidoti riki, lai dalībnieki savu klātbūtni svētkos iespējami ērti varētu atainot sociālajos tīklos, darbojas arī speciāli tēmturi. Tādējādi ar šo aktivitāti ir iespējams operatīvi apliecināt savas identitātes vērtības un veidot paštēlu sociālo tīklu lietotāju auditorijā un ar to interaktīvajiem rīkiem (piemēram, dalīšanos, *Like* zīmi) gūt identitātes apstiprinājumu sociālo tīklu draugu un sekotāju auditorijā. Šis paradums arī daudz vairāk izplatīts gados jaunāko cilvēku un mobilo ierīču lietotāju vidū nekā gados vecākajā paaudzē. Citi svētku neatzīmētāju grupas raksturlielumi ir visai tuvi sociāli atstumto cilvēku grupas rādītājiem. Cilvēki, kuri dzīvē ir guvuši labākus panākumus, arī jūtas piederīgāki svētkiem un līdz ar to valstij, kā arī to publiski apliecina, iesaistoties Latvijas valsts proklamēšanas dienas svinībās (SUSTINNO, 2016).

2017. gada 18. novembra svētku priekšvakarā veiktā 18–60 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju aptauja liecināja, ka 39% jeb gandrīz pusmiljons iedzīvotāju valsts neatkarības proklamēšanas dienā parasti apmeklē kādu svētku pasākumu — karaspēka parādi, salūtu vai ko citu. Ceturtā daļa (25%) respondentu šos svētkus svin mājās radu un draugu lokā, un 23% iedzīvotāju 18. novembra svētku norises vēro televīzijas raidījumos (23%). Trešajai daļai (34%) aptaujāto

1. Latvijas Republikas 90. gadadienas svinību vides dekoratīvais stends pie Brīvības pieminekļa. 2008. gada 17. novembris.

2. Latvijas Republikas 90. gadadienas svinību gaismas vides instalācija pie Ministru kabineta. 2008. gada 17. novembris.

3. Latvijas Republikas 90. gadadienas svinību gaismas dekors uz Rīgas dzelzceļa pasažieru stacijas ēkas sienas. 2008. gada 10. novembris.

4. Latvijas Republikas 100. gadadienas svinību LCD ekrānu vides instalācija pie Ministru kabineta. 2018. gada 25. februāris.

iedzīvotāju 18. novembris ir parasta brīvdiena. Latvijas valsts proklamēšanas svētkus biežāk svin ģimenēs, kurās runā latviešu valodā. Savukārt ģimenēs, kuru saziņas valoda nav latviešu valoda, 18. novembrī izbauda kā parastu brīvdienu un to īpaši nesvin (Kantar TNS, 2017g).

Būtiska nozīme Latvijas valsts svētku iesakņošanā ir to svinēšanas kontinuitātei, ko nodrošina valsts dalība svinību menedžmentā un finansējumā, kā arī Latvijas valsts 100. gada dienas svinību nozīmes uzsvērums publiskajā telpā kopš valsts 90. dzimšanas dienas atzīmēšanas. Jau 2014. gada beigās Latvijas valsts simtgades norišu organizācija nonāca Kultūras ministrijas pārziņā un tika uzsākta simtgades programmas mērķu un pamatprincipu, programmu un komunikācijas vadlīniju izstrāde. Simtgades svētku pasākumi iecerēti laikposmā no 2017. līdz 2021. gadam, ir uzsākta programmas istenošana, darbojas Latvijas valsts simtgades birojs un informācijas centrs, izveidota un tiek plaši lietota Latvijas valsts simtgades svinību piederības zīme, funkcionē arī platforma *lv100.lv*, izveidota Simtgades loterija, notiek daudzi pasākumi un līdzdarbošanās akcijas, simtgades vārds intensīvi tiek skandēts publiskajā telpā.

Svētku budžets pieciem gadiem plānots 59 miljonu eiro apjomā, no tiem 32 miljonus eiro veido valsts finansējums, un 27 miljoni eiro nāk no citiem avotiem (*lv100.lv*). Publiskajā telpā ir izskanējušas diskusijas par šā finansējuma lielumu, norādot, ka kaimiņvalstīs simtgades svētku izmaksas ir mazākas (piemēram, Igaunijas simtgades svētku budžets ir 24 miljoni eiro un Somijas – 19 miljoni eiro). Vairāki kultūras darbinieki ir arī norādījuši, ka šis bagātīgais finansējums un valsts pasūtījumi nogalina svētku rikošanas un svinēšanas brīvprātības un solidaritātes ideju (Lūsiņa, 2016; Langa, 2017; Karlsona, 2017).

2017. gada 29. novembrī portālā *manabalss.lv* pēc Alvila Puriča Aurela ierosmes ir izveidota iniciatīva «Simgades svinību naudas novirzīšana vēža ārstēšanai!», kas tiks iesniegta Saeimā. Tajā norādīts:

Vai tiešām ir nepieciešamas tik dārgas svinības? [...] Nozīmīgas problēmas onkoloģijā ir efektīvāku zāļu kompensēšana iedzīvotājiem, kā arī finansējums operācijām un ķīmijterapijai. Vismaz pusei vēža pacientu pēc operācijas ir nepieciešama ķīmijterapija vai staru terapija. Līdzekļu trūkuma dēļ vēža pacientiem, ar retiem izņēmumiem, netiekot kompensēta mērķterapija, kas iznīcina vēža šūnas, bloķējot to augšanu. Šādi tiek kavēta iespēja apturēt vēža attīstību (*manabalss.lv*, 2018).¹

Krūts vēža pacientu atbalsta biedrības «Vita» 2017. gadā veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka 76% respondentu vēlētos, lai daļa no simtgadei

1 Līdz 2018. gada 27. februārim šo iniciatīvu bija parakstījuši 7425 cilvēki (*manabalss.lv*, 2018). Publiskajā telpā diskusiju par līdzekļu izlietojumu Latvijas simtgades svinībām un onkoloģisko pacientu vajadzībām saasināja populārā dziedātāja un televīzijas raidījumu vadītāja Valtera Fridenberga saslimšana un ziedošanu vākšana 2017. gada novembrī viņa ārstēšanai Vācijā (Delfi, 2017c).

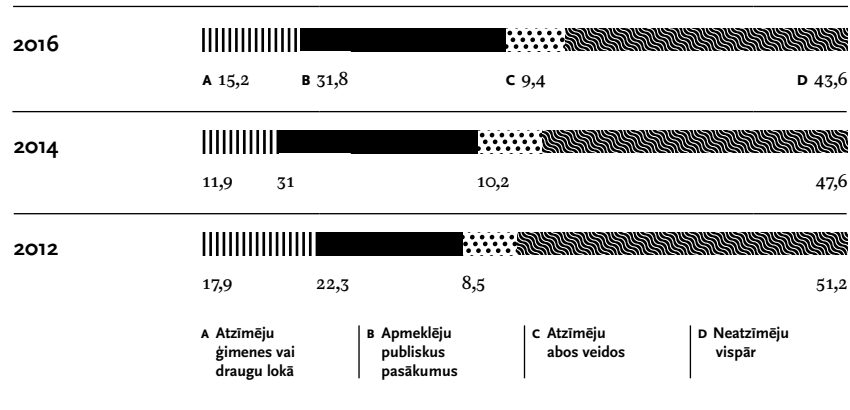
paredzētajiem naudas līdzekļiem tiktu novirzīta vēža pacientu ārstēšanai, savukārt 15% šī doma drīzāk šķiet pareiza nekā nepareiza (Biedriba «Vita», 2017). Jautājums: vai Latvijas simtgadei atvēlētie līdzekļi tiek tērēti lietderīgi un godīgi – publiskajā telpā tiek uzdots nemitīgi (Gabre, 2018). 2018. gada janvārī mediju uzmanības centrā nonāca 247 000 eiro vērtā mākslas objekta «Goda vārti» uzstādīšana un tās paātrināta konkursa norise, kas sēj šaubas par atsevišķu amatpersonu godprātīgu attieksmi pret saviem pienākumiem (TVNET, 2018).

2018. gada sākumā veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka valsts 100. dzimšanas dienas gada ieskaņā iedzīvotāju attieksme pret to nav viennozīmīga. Atbildot uz jautājumu – vai valsts simtgades gads jums ir personīgi nozīmīgs –, gandrīz puse jeb 46% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju vecumā no 18 līdz 60 gadiem atzina, ka šis gads viņiem ir personīgi nozīmīgs. Tomēr tikpat daudziem iedzīvotājiem (46%) simtgades gads nav personīgi nozīmīgs. 8% respondentu nebija viedokļa par savu attieksmi pret šo gadu. Atbildot uz jautājumu par pasākumiem, kurus tiek plānots apmeklēt, 19% aptaujāto norādīja, ka dosies uz Vislatvijas koprades gaismas projektu «Staro» un gaismas uzvedumu 11. novembra krastmalā. 15% iedzīvotāju plāno apmeklēt XXVI Vispārējos latviešu dziesmu un XVI deju svētkus. Savukārt 21% respondentu norādīja, ka viņi neplāno apmeklēt nevienu no Latvijas simtgadei veltītajiem pasākumiem. 24% iedzīvotāju atzina, ka šobrīd viņiem ir «grūti pateikt», uz kādiem simtgades pasākumiem viņi varētu doties. Svētku programmā aktīvi iesaistīties (proti, apmeklēt visus pasākumus) gatavi ir 13% aptaujāto cilvēku (Kantar TNS, 2018).

Latvijas simtgades svētku organizācijas formāts ir līdz šim vērienīgākais un ar vizizteiktāko profesionālu menedžeru, sabiedrisko attiecību speciālistu un citu jomu darbinieku iesaisti kopš valstiskuma atgūšanas 1991. gadā. Šo svētku svinību pieredzes izvērtējums katrā ziņā ļaus izdarīt secinājumus par svētku, rituālu, simbolisku darbību jēgu un nozīmi valsts un iedzīvotāju attiecībās, kā arī valsts menedžmenta efektivitāti un jēgu svētku svinēšanā. Valsts simtgades svinību iespēja ir stiprināt Latvijas iedzīvotāju nacionālo un politisko identitāti. Vienlaikus tām ir arī potenciāls padziļināt anomijas situāciju tajās sociālajās grupās, kuras sajūtīs atstumtību un kuras svētku norises un tajās ieguldīto līdzekļu tērēšanu definēs kā negodīgu un/vai netaisnīgu.

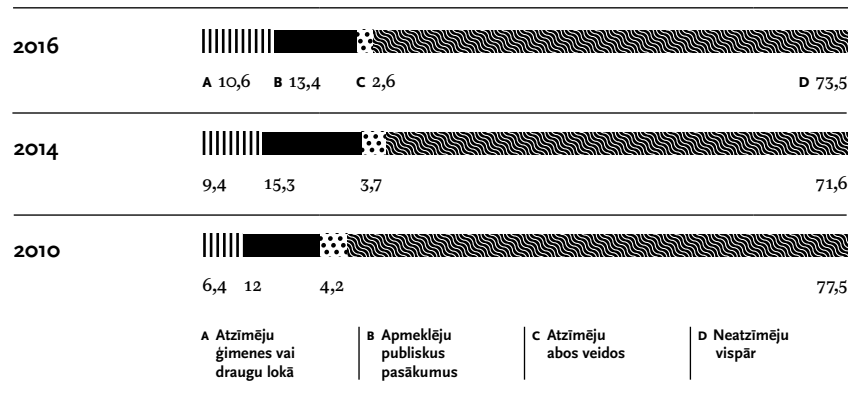
Popularitātes ziņā nākamie visvairāk svinētie svētki aiz Latvijas valsts dibināšanas dienas 18. novembrī ir LĀČPLĒŠA DIENA 11. NOVEMBRI, kas tiek atzīmēti gan kā patstāvīgi svētki, gan valsts dibināšanas svētku nedēļas ievads. Lāčplēša diena veltīta Latvijas armijas uzvarai pār Bermonta kara spēku 1919. gadā Rīgā; šis kaujas iznākums bija izšķirošais Brīvības cīņu gaitā. Lāčplēša dienas rituālos iekļaujas piemiņas dievkalpojumi Latvijas baznīcās, ziedu nolikšanas ceremonija Rīgas Brāļu kapos ar augstu amatpersonu

2. attēls. Lāčplēša dienas atzīmēšana 11. novembrī (%)

(Nacionālā identitāte 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

3. attēls. Neatkarības deklarācijas pieņemšanas dienas atzīmēšana 4. maijā (%)

(Nacionālā identitāte 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

piepalīšanos, militārā parāde pie Brīvības pieminekļa, Valsts prezidenta svinīgā uzruna, lāpu gājiens no Brāļu kapiem līdz Brīvības piemineklim. Svētku kulmināciju veido sveču sienas veidošana pie Rīgas pils mūra, kas ir spilgtākā cilvēku līdzdalības darbība šajos svētkos. Arī citās Latvijas pilsētās un novados šī diena tiek svinēta un notiek kolektīvi un individuāli sveču un ugunsgrūtu dedzināšanas pasākumi.

Socioloģisko aptauju datu analīze liecina, ka 11. novembra svinētāju kopportrets ir līdzīgs 18. novembra atzīmētāju raksturojumam. Arī Lāčplēša dienas norisēs salīdzinoši daudz vairāk iesaistās jaunākā paaudze. Piemēram, 2016. gadā vecumgrupā 18–24 gadi šos svētkus svin 68% respondentu, bet vecumgrupā 64–74 gadi — 42,3%. Vērojama arī etniskā šķirtnes attieksmē pret Lāčplēša dienu. To atzīmē 64,5% aptaujāto latviešu un 31,2% krievu. Svinībās vairāk piedalās cilvēki ar salīdzinoši augstāku izglītības līmeni un sekundārām darba gaitām (SUSTINNO, 2016).

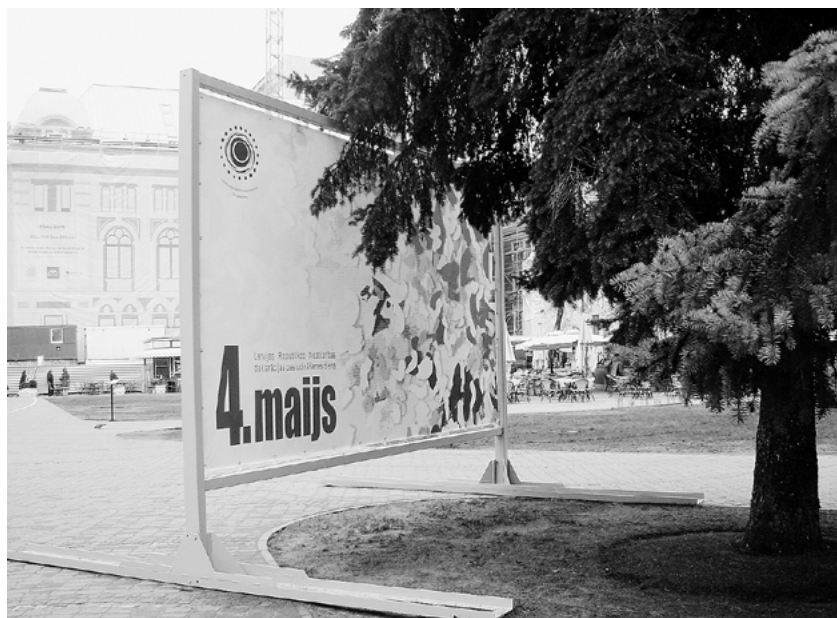
2017. gada rudenī veiktās aptaujas rezultāti vēsta, ka togad Lāčplēša dienu plānoja atzīmēt 51% Latvijas iedzīvotāju vecumā no 18 līdz 55 gadiem. 24% respondentu to svinēs mājās tuvinieku un draugu lokā, 16% piedalīsies kādā 11. novembra Latvijas varoņu piemiņas pasākumā, 10% iedzīvotāju dosies nolikt svecītes pie Rīgas pils mūra, 7% aptaujāto plāno piedalīties kādā Lāčplēša dienai veltītā koncertā vai dosies uz militāro parādi, un 1% iedzīvotāju dosies uz īpašo dievkalpojumu baznīcā (Kantar TNS, 2017f). Lāčplēša dienas popularitāti un tās nozīmes apjēgsmi veicināja vēsturiskā filma «Rīgas sargi» (2007, rež. Aigars Grauba), kas ataino 1919. gada novembra notikumus un ir iemantojusi lielu skatītāju auditoriju un atzinību.

Svētku brīvdiena ir NEATKARĪBAS DEKLARĀCIJAS PIEŅEMŠANAS DIENA 4. MAIJĀ. Tās oficiālo pamatrituālu veido Saeimas svinīgā sēde un ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa. 2016. gadā pēc Latvijas valsts simtgades biroja aicinājuma tika dibināta jauna tradīcija — Baltā galdauta svētki. To ideja ir kopā pulcēt cilvēkus uz svētku maltīti kopienas, ģimenes, pagalma, draugu un darba kolēģu lokā, tādējādi veicinot kopības un piederības valstij sajūtu. Latvijas valsts simtgades birojs ne tikai plaši popularizē Baltā galdauta svētkus, bet arī piedāvā Baltā galdauta svētku svinēšanas rekomendācijas. Tajās īpaši uzsvērts, ka ar balti klātu svētku galdu Latvijas Neatkarības atjaunošanas svētkus var atzīmēt jebkurā pasaules malā, tā arī svētku norisē iesaistot diasporu, uz īsāku vai ilgāku laiku no Latvijas izbraukušos cilvēkus un tās draugus citās valstīs. 2016. gadā šo svētku svinēšanā iesaistījās 93 000 cilvēku (lv100.lv). 4. maijā norit arī daudzi citi svētku pasākumi. Par noturīgu tradīciju veidojas floristikas objekta «Ziedu Latvija» veidošana un pūtēju orķestru defilē pie Brīvības pieminekļa, Latvijas filmu maratons kinoteātri *Splendid Palace*. Notiek arī svētku koncerti, vakara lielkoncerts 11. novembra krastmalā, svētku salūts. 2017. gadā kā veltījums Latvijas valsts simtgadei pierobežā notika ozolu stādīšanas akcija «Apskauj Latviju» (Krauze, 2017). Arī šiem svētkiem ir pakārtota sabiedrisko mediju dienaskārtība.

Aptauju rezultātu analīze vēsta, ka arī 4. maija svinētāju loks kopumā ir tāds pats kā jau aplūkotajiem svētkiem 11. novembrī un 18. novembrī, tomēr dati liecina, ka šo svētku pasākumos iesaistās mazāk cilvēku. Baltā galdauta svētku tradīcijas izveides nolūks ir Neatkarības deklarācijas pieņemšanas dienas iesakņošana svinēšanas praksē. 4. maijs kā svētki ir jauna

5. Latvijas Republikas Neatkarības pasludināšanas dienai veltītais vides plakāts uz Latvijas Okupācijas muzeja ēkas sienas. 2007. gada 3. maijs.

6. Latvijas Republikas Neatkarības pasludināšanas dienai veltītais vides stends Līvu laukumā. 2010. gada 29. aprīlis.

7. Latvijas Republikas Neatkarības pasludināšanas dienai veltītais floristikas objekts «Ziedu Latvija» pie Brīvības pieminekļa. 2011. gada 4. maijs.

8. Ielas plakāts ar aicinājumu Latvijas simtgades naudu novirzīt vēža ārstēšanai. 2018. gada 2. maijs

parādība — atšķirībā no Lāčplēša dienas un Latvijas valsts proklamēšanas dienas, kas tika svinētas arī 20. gs. 20. un 30. gados, savukārt padomju okupācijas periodā to atcerēšanās vai klusa atzīmēšana kalpoja kā opozīcijas apliecinājums pastāvošajam režīmam. Prognozējams, ka, pateicoties valsts un pašvaldību institūciju menedžmentam un finansiālajam atbalstam, Neatkarības deklarācijas pieņemšanas dienas svinēšanas prakse pakāpeniski vērsīsies plašumā. 4. maija pārtapšanu par plaši svinētiem svētkiem veicina arī šo svētku vieta gada kalendārā, kad jau iestājies pavasaris un pārsvarā silts, dažkārt pat saulains laiks, kas ļaudis mudina atrasties ārpus telpām un priecāties par ziedoņa atnākšanu.

Latvijas valsts svētku kalendārā brīvdienas statuss ir arī SATVERSMES SAPULCES SASAUKŠANAS DIENAI 1. MAIJĀ. Tās misija ir akcentēt valsts pamatlikuma — Satversmes — un tajā iekļauto demokrātisko vērtību nozīmi. Šās svētku dienas atzīmēšanai nav iedibināti noturīgi oficiālie rituāli. Vairākkārt Satversmes sapulces sasaukšanas dienā valsts amatpersonas ir nolikušas ziedus pie pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes pieminekļa un atdusas vietas Meža kapos. Pēdējos gados tiek izplatīts Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa īpašs apsveikums Satversmes sapulces sasaukšanas dienā. 2016. gadā veiktajā aptaujā nepilni 9% respondentu atzina, ka atzīmē šos svētkus. Jāpiebilst, ka Latvijas valsts svētku kalendārā 1. maijā tiek atzīmēti divi svētki — Satversmes sapulces diena un DARBA SVĒTKI, kuru uzdevums ir atgādināt par strādājošo tiesībām un kurus atzīmē ļoti daudzās pasaules valstīs. Latvijā šo svētku galvenie organizatori ir Latvijas Sociālistiskā partija (LSP), Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP), partija «Saskaņa» un arodbiedrības. Viņu rīkoti publiskie pasākumi nepiesaista plašu svinētāju loku, tomēr ir vērojama tendence iedibināt jaunus pievilcīgus rituālus, kas, piemēram, aizstātu vai sekmīgi konkurētu ar jau ilglaicīgi LSP rīkoto mītiņu Grīziņkalnā vai LSDSP pasākumiem pie Raiņa pieminekļa Esplanādē. 2017. gadā arodbiedrība LABA saviem biedriem un viņu ģimenes locekļiem rīkoja gājienu, grupas «Vintāža» koncertu un siltas pusdienas. Pasākuma dalībniekus arī vienoja koši sarkanās krāsas jakas, cepurītes, arodbiedrības karogi un baloni, viņus apsveica ne vien organizācijas vadītāji, bet arī Rīgas pilsētas mērs Nils Ušakovs (LABA, 2017). Pēc 2016. gada aptaujas datiem, Darba svētkus Latvijā svin nepilns 21% respondentu. Lielākā daļa valsts iedzīvotāju 1. maiju izmanto kā parastu brīvdienu.

Valsts atzīmējamo dienu kalendārā iekļauto Latvijas Republikas valstiskuma veidošanai un Brīvības cīņu notikumiem veltīto dienu sarakstā ir arī 26. janvāris — Latvijas Republikas starptautiskā atzīšana —, 22. jūnijs — Cēsu kaujas — un 11. augusts — Brīvības cīņu noslēgums. 26. JANVĀRA ATCERES PASĀKUMUS rīko Ārlietu ministrija. Šā valstiski nozīmīgā notikuma atzīmēšanas ikgadējie rituāli ir ārvalstu diplomātu svinīgā pieņemšana, ārlietu ministra runa, Latvijas ārpolitikas sasniegumiem un/vai to vēsturei veltītu

grāmatu un/vai izstāžu prezentācija, ziedu nolikšana Meža kapos pie mūžībā aizgājušo izcilo diplomātu kapavietām. Atsevišķi pasākumi tiek rīkoti arī Latvijas diplomātiskajās pārstāvniecībās vai citās ārvalstu institūcijās (piemēram, skat. Ārlietu ministrija, 2015, 2017, 2018a, 2018b). Latvijas Republikas starptautiskās atzīšanas dienas atceres pasākumi arī nokļūst mediju dienaskārtībā, galvenokārt pateicoties augstu valsts amatpersonu klātbūtnei.

CĒSU KAUVU ATCERES PASĀKUMI 22. JŪNIJĀ galvenokārt norisinās Vidzemē, protams, to kulminācijas vieta — Cēsis, kur pēdējos gados tiek piedāvāta svētku programma visas dienas ilgmā. Tajā iekļauta ne vien kritušo karavīru godināšana, augstu Latvijas un Igaunijas amatpersonu, Nacionālo bruņoto spēku komandieru runas, bet arī patriotiskas noskaņas izklaides pasākumi — Cēsu kauju rekonstrukcija (kopš 2015. gada), orientēšanās spēles, koncerti, zaļumballe. Svētku pasākumu galvenais menedžments un satura veidošana atrodas Cēsu novada pašvaldības un Cēsu Vēstures un mākslas muzeja ziņā (Cēsu novada pašvaldība, 2017). Būtiska nozīme ir arī vietējo cilvēku iniciatīvai un ieinteresētībai. Cēsu kauju rekonstrukcijas ideja un īstenošanas ierosme pieder uzņēmējam Renāram Sproģim un viņa domubiedriem. «Manuprāt, kauju rekonstrukcija, kas faktiski ir šovs ar iespēju robežās pietuvinātu režiju reālajiem notikumiem, ir labs veids, kā ieinteresēt cilvēkus, likt aizdomāties par Latviju un to, cik smagas ir bijušas mūsu valstiskās brīvības cīņas,» intervijā atzīst R. Sproģis. Viņš arī norāda, ka Cēsu kauju atceres diena «uzņem arvien lielākus apgriezienus» un vērienīga kauju rekonstrukcija tiek plānota šā Brīvības cīņu nozīmīgā notikuma simtgadē 2019. gadā (Jasinska, 2017). Izklaidējošās pagātnes performances un līdzdalības pasākumu iekļaušana Cēsu kauju atceres dienu ir pārvērtusi par apmeklētiem svētkiem, kuru dalībnieku vidū ir aizvien vairāk jauniešu (Asare, 2017).

BRĪVĪBAS CĪŅU NOSLĒGUMA 11. AUGUSTĀ atceres dienai nav izveidotas stabilas atzīmēšanas prakses. Šim notikumiem par godu ir tikuši rīkoti atsevišķi pasākumi ar valsts amatpersonu un akadēmisko aprindu pārstāvju piedalīšanos, tajos nereti galvenā uzmanība tiek veltīta Latvijas un Krievijas miera līguma noslēgšanai 1920. gada 11. augustā, tā nozīmes un pildīšanas izvērtējumam.

Pēdējā laikā izskan iniciatīvas papildināt valsts un patriotisko svētku klāstu. Piemēram, valdības atbalstu guvis jau minētais Aizsardzības ministrijas ierosinājums 10. jūliju pasludināt par Karavīru dienu. 1919. gada 10. jūlijā, apvienojot pulkveža Jāņa Baloža Dienvidlatvijas atsevišķo brigādi un pulkveža Jorģa Zemitāna Ziemeļlatvijas brigādi, tika izveidota vienota Latvijas armija, tālab šis datums tiek uzskatīts par Latvijas armijas dzimšanas dienu. 10. jūlijā jau kopš 2010. gada risinās iniciatīva «Pasveicini karavīru», proti, klātienē vai sociālajos tīklos tiek sveikti karavīri un zemessargi un pateikts paldies par viņu dienestu. Savukārt zemessargi 10. jūlijā darbavietā ierodas

(ja vien iespējams) lauka formas tērpos, tā demonstrējot, cik daudz Latvijā ir zemessargu (sargs.lv, 2017).

Latvijas nozīmīgāko valsts un patriotisko svētku klāstā līdzās aplūkotojajiem valsts izveides vēsturei veltītajiem svētkiem iekļaujama arī 9. MAIJĀ atzīmējamā EIROPAS DIENA, kurā tiek cildināta Eiropas Savienības izveide. Šās dienas interaktīvais rituāls ir valsts pārvaldes un likumdošanas institūciju, kā arī ārvalstu vēstniecību «atvērto durvju» dienas. Svētku aktivitātes ir vērstas uz zināšanu par ES izplatīšanu gan skolēnu, gan citās auditorijās (ES māja, 2017). 2016. gada aptaujas dati liecina, ka Eiropas dienu atzīmēja 8,7% respondentu. Tomēr šiem svētkiem ir liels attīstības potenciāls. Domājams, ka to nozīme svinību praksē pieaugs, ja mazināsies citu 9. maijā atzīmēto svētku — Padomju Savienības uzvaras Lielajā Tēvijas karā — svinēšanas vēriens.

Pēdējo desmit gadu laikā Latvijā ir izveidojusies un joprojām turpina veidoties labi organizēta, finansēta, jēgpilna un gan uz masām, gan noteiktām mērķgrupām orientēta valsts un patriotisko svētku svinēšanas prakse, kurā liela loma ir kultūras norisēm, performatīvajām un līdzdalības formām. Tā arī novērš anomijas situācijas veidošanās cēloņus un stiprina iedzīvotāju valstisko identitāti.

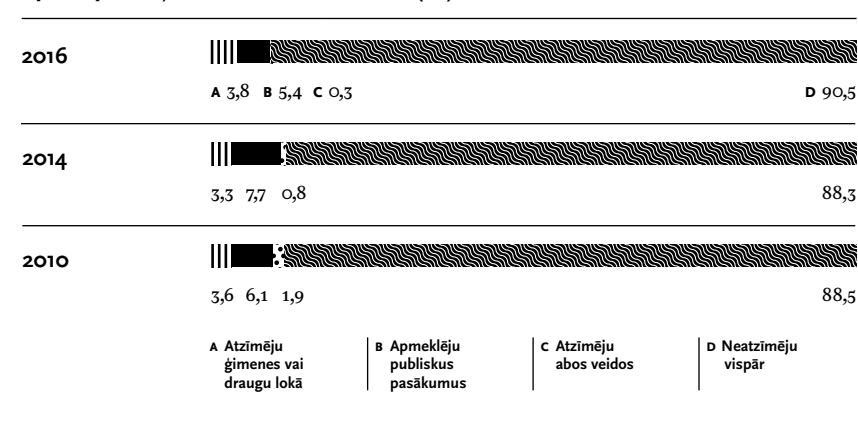
Komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienas

Komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienu atzīmēšanai bija īpaša nozīme, mobilizējot cilvēkus Latvijas valstiskuma atgūšanas atbalstam.

Dalība tajās bija protests pret šo režīmu nodarīto netaisnību un tieši ne-represēto, tostarp arī ar šiem režīmiem aktīvi kolaborējušo, simboliska parāda atmaksāšana cietušajiem. Pēdējā desmitgadē komunistiskā režīma upuru dienas atceres galvenie pasākumi notiek ik gadus, lai gan nepulcina plašu dalībnieku loku. Nevienai no šīm dienām nav piešķirts brīvdienas statuss.

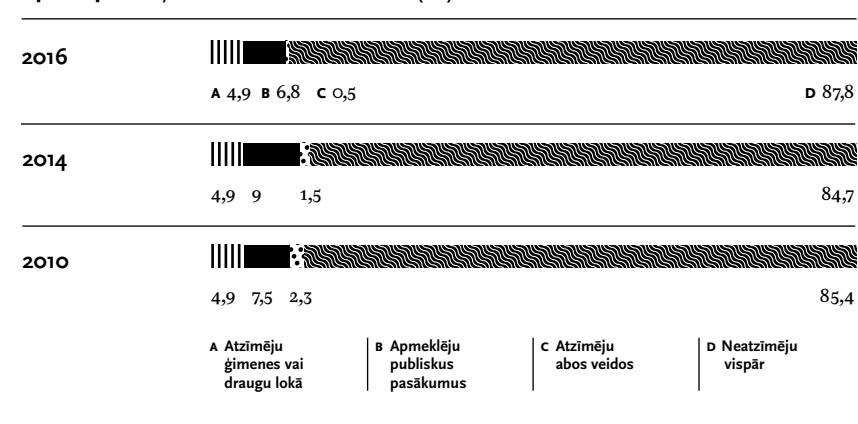
14. JŪNIJA UN 25. MARTA PADOMJU MASU DEPORTĀCIJU PIEMIŅAS DIENU pasākumu galvenais rīkotājs ir Latvijas politiski represēto apvienība, iesaistās arī citas kultūras un sabiedriskās institūcijas. Piemēram, 2017. gadā Rīgā to vidū bija fonds «Sibīrijas bērni», Kultūras un tautas mākslas centrs «Mazā ģilde», Sv. Pētera baznīcas pārvalde, Kara muzejs, Rīgas Latviešu biedrība un orķestris «Rīga», pasākumi notika ar Rīgas pilsētas domes atbalstu. Galvaspilsētas centrālais publiskais pasākums ir gājiens no Okupācijas muzeja Rātslaukumā līdz Brīvības piemineklim, kura dalībnieki galvenokārt ir represētie un viņu ģimeņu locekļi, arī ziedu nolikšanas ceremonija ar valsts augstāko amatpersonu un ārvalstu diplomātiskā korpusa piedalīšanos un svinīgā goda sardzes maiņa. Pēdējos gados šis pasākums kopā pulcē vairākus simtus dalībnieku. Piemiņas pasākumi noris arī

4. attēls. 1941. gada 14. jūnija masu deportāciju upuru piemiņas dienas atzīmēšana (%)

(Nacionālā identitāte 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

5. attēls. 1949. gada 25. marta masu deportāciju upuru piemiņas dienas atzīmēšana (%)

(Nacionālā identitāte 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

pie komunistiskā terora upuriem veltītajiem pieminētiem Torņakalnā un Šķīrotavā. Atceres pasākumam veltītie koncerti galvenokārt notiek telpās ar 200–400 apmeklētājiem un piedāvā kvalitatīvu un nopietnu repertuāru. Masu deportāciju piemiņas dienas tiek atzīmētas ļoti daudzās Latvijas vietās, to piemiņas pasākumu rīkošanas iniciatīvas pieder Latvijas Politiski represēto apvienības struktūrvienībām un vietējām pašvaldībām. Nereti šī

9. Latviešu leģionāru piemiņas dienas pasākuma karogu aleja pie Brīvības pieminekļa. 2009. gada 16. marts.

10. Latviešu leģionāru piemiņas dienas pasākums Lestenes brāļu kapos. 2015. gada 16. marts.

11. Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienai 25. martā veltīto pasākumu afiša Krišjāņa Valdemāra ielā. 2014. gada 14. aprīlis.

12. Rumbulas akcijā nogalināto ebreju piemiņai iedegtās svecītes pie Brīvības pieminekļa. 2016. gada 30. novembris.

atcere savā vērīenā ir pavisam neliela, tomēr tās galvenā nozīme ir solidaritātes uzturēšana represēto vidū un ar konkrēto lokālo kopienu un vietu. Visu šo pasākumu pamatrituāls ir atceres pasākums represiju upuru piemiņas vietā un ziedu nolikšana (Delfi, 2017).

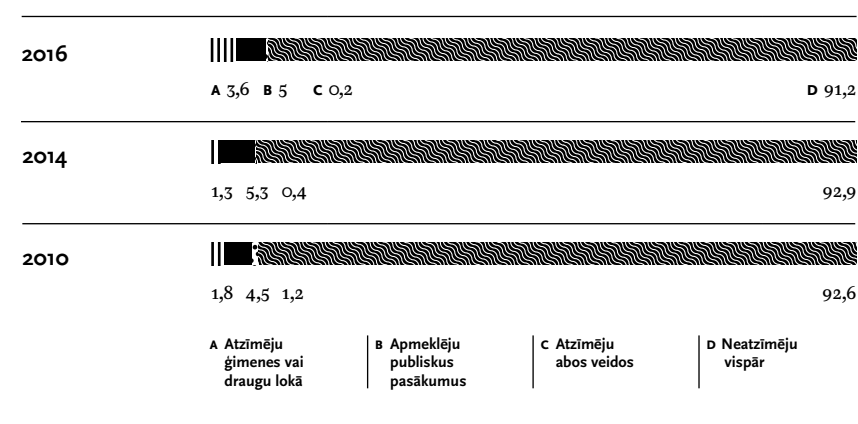
Socioloģisko aptauju dati liecina, ka pēdējos gados padomju masu deportāciju upuru atceres dienu atzīmē samērā nemainīgs skaits cilvēku. Pārsvārā tie ir gados vecāki ļaudis, latvieši. 2016. gadā veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka vecumgrupā 65–74 gadi 25. marta atceres norisēs piedalās vairāk nekā 21% aptaujāto, kamēr vecumgrupā 18–34 gadi šo piemiņas dienu atzīmē 8–11% respondentu un grupā 35–64 gadi — ap 14%. Izteikta ir arī šā atceres pasākuma dalībnieku etniskā piederība — padomju deportāciju upurus piemin vairāk nekā 15% aptaujāto latviešu un mazāk nekā 5% krievu. Ir vērojama arī reģionāla atšķirība, proporcionāli visvairāk cilvēku 25. marta atceres norisēs iesaistās Vidzemē (ap 20%), vismazāk — Zemgalē (8,5%), pārējos reģionos — ap 12–14%. Raugoties no izglītības viedokļa, šī atceres diena ir nozīmīgāka cilvēkiem ar augstāko un vidējo izglītību, savukārt to neatzīmē ļaudis ar sākumskolas izglītību vai nepabeigtu pamatizglītību. 25. martu piemin 35% aptaujāto zemnieku, 29% ilgstoši slimojošo un darba nespējīgo invalīdu, 18% uzņēmēju, 16% pensionāru, citās nodarbinātības grupās atzīmētāju skaits ir mazāks. Aptaujā iegūtie rezultāti par 14. jūnija padomju masu deportācijas dienas atceres dalībniekiem ir stipri līdzīgi.

Komunistiskā režīma noziegumi tiek nosodīti arī 23. AUGUSTĀ — MOLOTOVA–RIBENTROPA PAKTA NOSLĒGŠANAS DIENĀ. Šajā dienā tiek atzīmēta arī 1989. gadā notikušās akcijas «Baltijas ceļš» gadadiena. 2014. gadā ar daudziem pasākumiem — velobraucieni, Facebook šķirkļa izveidi, konferenci, lekciju ciklu, piemiņas zīmi, grāmatas izdošanu, koncertu, speciāliem televīzijas un radio raidījumiem u. c. — tika svinēta «Baltijas ceļa» 25. gadadiena. Šo pasākumu rīkošanai bija piešķirts 280 000 eiro atbalsts (LETA, 2014). 23. augusta atcerei ir mainīgi rituāli, no tiem izteiksmīgākie un noturīgākie ir ugunsrituāli — sveču un ugunsroku dedzināšana. Notiek arī pasākumi ar «Baltijas ceļa» vārdu, vairākus gadus norisinās draudzības skrējiens «Baltijas ceļš», kura maršruts ved cauri visām trim Baltijas valstīm.

Veikto aptauju dati liecina, ka šīs atceres dienu atzīmētāju vidū ir dažādu paaudžu cilvēki, galvenokārt — latvieši. 2016. gadā 23. augustu pieminēja 11,1% izvaicāto latviešu un 2,8% krievu. Vislielākais pasākumu dalībnieku skaits bija Vidzemē (19,4%) un Rīgā (12,5%), vismazākais Latgalē — 2,6%.

Pēdējos gados netiek rīkoti publiski izteiksmīgi komunistiskā režīma noziegumu un upuru piemiņas pasākumi LATVIJAS OKUPĀCIJAS ATCERES DIENĀ 17. JŪNIJĀ UN PRET LATVIEŠU TAUTU VĒRSTĀ TOTALITĀRĀ KOMUNISTISKĀ REŽĪMA GENOCĪDA UPURU PIEMIŅAS DIENĀ DECEMBRA PIRMAJĀ SVĒTDIENĀ. Neraugoties uz to, valsts karogu izkārsana pie mājām un šo noziegumu pieminējums medijos kalpo kā šo dienu atceres atgādinājums.

5. attēls. Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas dienas un «Baltijas ceļa» atceres atzīmēšana 23. augustā (%)

(Nacionālā identitāte 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

Piemiņas pasākumu trūkums daļēji skaidrojams ar to, ka nav šādu pasākumu rīkošanas iniciatīvas grupu, kurām būtu mērķis ar šo atceres dienu pasākumiem proponēt totalitārisma nosodījumu. Pret latviešu tautu vērstā totalitārā komunistiskā režīma genocīda upuru piemiņas diena, kā jau minēts, valsts svētku un atceres dienu kalendārā tika iekļauta pēc Austrumu Latviešu biedrības ierosmes. Pašreiz Latvijas publiskajā telpā nav vērojama tā dēvēto Krievijas latviešu nevalstisko organizāciju darbība, tostarp 20. gs. 30. gados staļiniskajā terorā nogalināto latviešu piemiņas kopšana.

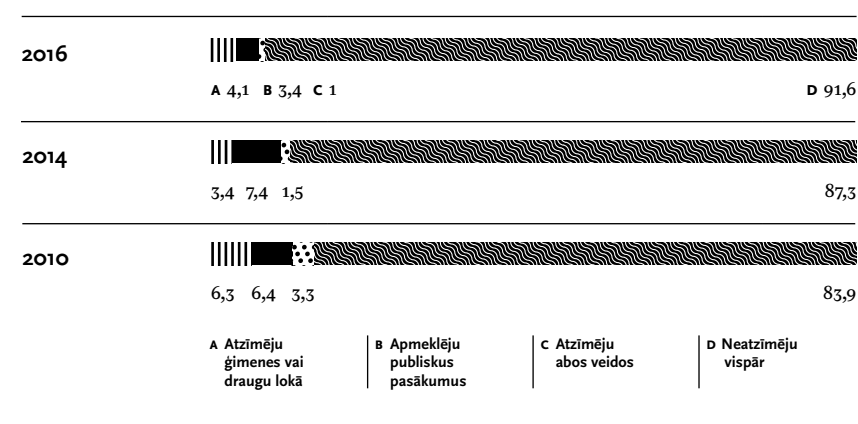
4. JŪLIJĀ — EBREJU TAUTAS GENOCĪDA UPURU PIEMIŅAS DIENĀ — Latvijā tiek pieminēti holokausta upuri. Šās dienas galvenais atceres rituāls notiek Rīgā pie memoriāla ebreju genocīda upuriem Gogoļa ielā 25. Tajā piedalās valsts augstākās amatpersonas, ārvalstu diplomātiskā korpusa pārstāvji, ebreju nevalstiskās un reliģiskās organizācijas. Piemiņas pasākumi un ziedu nolikšana notiek arī citās holokausta upuru piemiņas vietās Rīgā un ārpus tās, tajos piedalās daži simti cilvēku. Biedrība *Shamir* kopš 2010. gada holokausta upuru piemiņai 4. jūlijā (vai kādā citā dienā, kas tuva šai atcerei) rīko «Dzīvo gājieni» galvenajās bijušā Rīgas geto ielās, tā dalībniekus vieno sarkanās šalles, gājiena laikā tiek dziedātas dziesmas un aizdedzinātas svečītes. Tajā regulāri piedalās ap 150 cilvēku. Ik gadus holokausta upuru atcere notiek arī dienās, kas nav oficiālajā valsts svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārā. To vidū nozīmīgs ir 1941. gada 30. novembra un 8. decembra Rumbulas akcijā nogalināto ebreju piemiņas pasākums ar valsts augstāko amatpersonu dalību. 2016. gada 30. novembra vakarā pēc Žaņa Lipkes memoriāla direktores Lolitas Tomsones un vēsturnieka Kaspara Zeļļa ierosmes pie

Brīvības pieminekļa notika svečīšu nolikšana, godinot holokausta upurus. Tajā piedalījās ap 300 cilvēku (LETA, 2017). Pasākuma dalībnieku pulcēšanā īpaša loma bija sociālajiem tīkliem. Šis notikums ir zīmīgs ne tikai ar pilsonisko iniciatīvu un jauna atceres rituāla pieteikumu, bet arī ar holokausta upuru piemiņas telpas paplašinājumu no holokausta memoriālajām vietām līdz nacionāli visnozīmīgākajai simboliskajai vietai — Brīvības pieminekļa pakājei — un jaunu, līdz šim ar ebreju kopienai, holokausta piemiņas kopšanu nesaistītu dalībnieku ietveršanu.

Komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienām piederīgas ir arī Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas. Latvijas valsts svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārā ir iekļauts 8. MAIJS, kurā vairumā Eiropas valstu tiek atzīmēta NACISMA SAGRĀVE UN PIEMIŅĒTI KARĀ BOJĀGĀJUŠIE. Oficiālo pamatrituālu veido svinīgais pasākums, kas notiek Rīgas Brāļu kapos. Tajos, tāpat kā citos valstiski nozīmīgos pasākumos, piedalās valsts un Rīgas pilsētas domes augstākās amatpersonas, ārvalstu diplomāti, Nacionālo bruņoto spēku vienības, kā arī nevalstiskās organizācijas, kuru darbības lokā ir Otrā pasaules kara upuru piemiņa. Būtiski ir tas, ka šajā pasākumā kopš 2012. gada kopā ir cilvēki (vai viņu pārstāvji), kuri kara laikā atradās frontes pretējās pusēs.² Svinīgajā pasākumā regulāri iesaistās aprūpes biedrības «Daugavas Vanagi», 130. latviešu strēlnieku korpusa un partizāņu biedrības, Latviešu virsnieku apvienības, Latviešu Nacionālo karavīru biedrības un Latvijas ebreju kopienas pārstāvji. Tā rituālā īpaši svarīga ir valsts augstāko amatpersonu sasveicināšanās un rokasspiedienu karavīru dalībniekiem un viņus pārstāvošo organizāciju biedriem. 8. maija rituāls ietver arī ekumenisko dievkalpojumu Rīgas Doma baznīcā, kā arī pasākumus ar amatpersonu klātbūtni Salaspils memoriālā un Lestenes brāļu kapos, atcere norisinās arī reģionos. 8. maijā atzīmētajai Nacisma sagrauves dienai un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas rituālam piemīt integritātes raksturs, galveno vērību pievēršot totalitāro iekārtu nodarītajam ļaunumam, netaisnīgumam pret tālaika sabiedrību, līdzjūtībai pret visām nelaikā zaudētajām dzīvībām, nešķirojot bojāgājušos pēc politiskās, etniskās, pilsoniskās vai reliģiskās piederības. Tāpat šiem svētkiem un valsts nostājai tajos ir svarīga politiskā nozīme pašreizējā situācijā, kad Krievijas polittehnologi velta lielus pūliņus Latvijas (tāpat kā vairāku citu pēckomunistisko valstu) diskreditācijai, pozicionējot to kā valsti, kurā atdzimst nacisms/fašisms. 2016. gadā veiktās aptaujas dati rāda, ka Nacisma sagrauves

² 2012. gada 3. maijā Valsts prezidents Andris Bērziņš aicināja visus Latvijas kara veterānus kopīgi pieminēt Otrā pasaules kara upurus 8. maijā Rīgas Brāļu kapos. Viņš šo aicinājumu izplatīja 130. latviešu strēlnieku korpusa veterānu biedrībai, Latvijas Nacionālo karavīru apvienībai, Latviešu strēlnieku apvienībai, «Daugavas Vanagiem» u. c. kara veterānu un nevalstiskajām organizācijām. Aicinājumā uzsvērts — lai «8. maijs, kas Eiropā un ASV jau kopš 1945. gada tiek atzīmēts kā Sabiedroto uzvaras pār nacionālsociālistisko Vāciju atceres diena, Latvijā netiktu izmantots sabiedrības grupu konfrontēšanai, bet gan veicinātu izlīgumu starp dažādās pusēs karojošajiem un visiem, kam šīs dienas pieminēšana ir nozīmīga un svēta». Līdz tam Latvijas valsts augstākās amatpersonas un ārvalstu diplomāti Otrā pasaules kara upuru piemiņu godināja bez kara veterānu klātbūtnes (BNS, 2012).

6. attēls. Nacisma sagrauves dienas un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas atzīmēšana 8. maijā (%)

(Nacionālā identitāte 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

dienu un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu atzīmē 8,4% aptaujāto. Šis rādītājs ir visai tuvs citu komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienu aktīvo dalībnieku skaitam. Tomēr, iespējams, ka šajā rādītājā daļēji iekļaujas arī tie Latvijas iedzīvotāji, kuri svin PSRS Uzvaras dienu. Politiskās partijas «Saskaņa» satelītoorganizācijas «9may.lv» rīkotās Uzvaras dienas svinības jau vairākus gadus ilgst divas dienas — 8. un 9. maijā —, tādējādi arī tiecoties mazināt Nacisma sagrauves dienu un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas integratīvo un vēsturiskos pāridarījumus izlīdzinošo raksturu, kā arī relativizējot un attaisnojot Padomju Savienības totalitārā režīma noziegumus.

Totalitāro režīmu nosodījums izskan arī valsts svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārā neiekļautajā LATVIEŠU LEĢIONĀRU PIEMIŅAS DIENĀ 16. MARTĀ (skat. Zelče, 2011; Rozenšteine u. c., 2011). Rīgā šīs dienas pasākumu rituālu veido piemiņas dievkalpojums, kas pēdējos gados notiek Sv. Jāņa baznīcā, gājiens no baznīcas līdz Brīvības piemineklim un ziedu nolikšana. Šā publiskā rituāla konsolidējošo un emocionālāko stīgu veido karogu ielejas izveidošana pie Brīvības pieminekļa, tā simboliski ietver un sargā gājiena dalībniekus. Pēc Valsts policijas datiem, pēdējos gados Leģionāru piemiņas dienas gājienā piedalās 1000–2000 cilvēku. Vienlaikus gājiena maršruta ielas Vecrīgā un Brīvības pieminekļa laukums pārvēršas par konfrontācijas vietu, jo 16. martā notiek arī pret Latviešu leģionāru piemiņas dienu vērsti pasākumi, kuros tiek akcentēta latviešu leģionāru piederība vācu SS karaspēkam, latviešu iesaiste nacistiskā režīma noziegumos un propagandētā tēze par nacisma/fašisma atdzimšanu Latvijā. Tos riko

13. Otrā pasaules kara veterāni Nacisma sagrāves dienas un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas pasākumā Rīgas Brāļu kapos. 2014. gada 8. maijs.

14. Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdētāja Ināra Mūrniece, Latvijas Valsts prezidents Raimonds Vējonis, Latvijas Ministru prezidents Māris Kučinskis Nacisma sagrāves dienas un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas pasākumā Rīgas Brāļu kapos. 2016. gada 8. maijs.

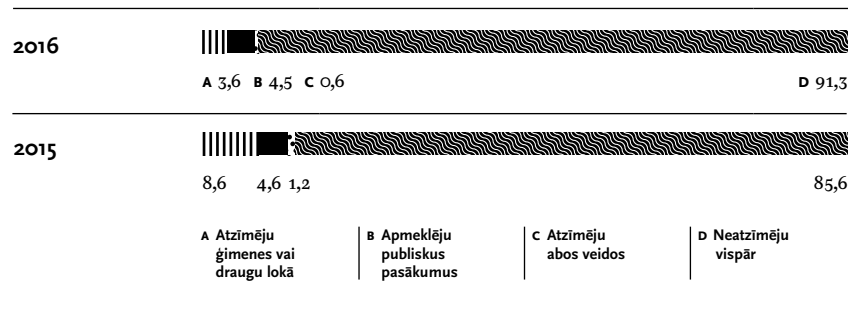
15. Padomju Savienības uzvarai Otrajā pasaules karā veltītais floristiskais objekts pie Uzvaras pieminekļa. 2013. gada 9. maijs.

16. Padomju Savienības uzvaras Otrajā pasaules karā svinības pie Uzvaras pieminekļa. 2017. gada 9. maijs.

7. attēls. Latviešu leģionāru piemiņas dienas atzīmēšana 16. martā (%)

(SUSTINNO, 2015, 2016)

vietējās prokrieviskās organizācijas, kuru uzdevums, kā liecina žurnālistu pētījumi un Drošības policijas sniegtā informācija, ir šķelt Latvijas sabiedrību, diskreditēt valsti, uzturot jau minēto Krievijas mītu par fašisma atdzimšanu, un tās saņemt finansējumu no Krievijas. Šo protestētāju uzdevums ir arī provocēt un pazemot gājiena dalībniekus, izjaukt svinīguma un piemiņas atmosfēru, radīt agresīvu un konfrontāciju raisošu gaisotni. Vairākkārt tas arī ir izdevies. Piemēram, 2013. gadā to panāca ar skaņu tehniku, 2015. gadā par pasākuma efektīvāko notikumu kļuva t. s. antifāšistu veiktā performatīvā «brūnā mēra» dezinfekcijas akcija pie Brīvības pieminekļa. 16. martā Rīgā tiek īpaši domāts par drošību un konfrontāciju nepieļaušanu, par šīs dienas vizuālo simbolu pārtapusi arī lielā policijas koncentrācija pilsētas centrā, policistu ķēdes un nožogojuma barjeras. Valsts augstākās amatpersonas norobežojas no Leģionāru piemiņas dienas, tās pasākumos nepiedalās arī valdības locekļi. Ja kāds no viņiem to dara, tad — ministra amats jāatstāj (Gailāne u. c., 2017). Piemēram, 2014. gadā par piedalīšanos 16. marta gājienā pie Brīvības pieminekļa vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministra amatu zaudēja Einārs Cilinskis (VL-TB/LNNK) (Delfi, 2014).

Latviešu leģionāru piemiņas diena tiek atzīmēta arī ārpus Rīgas. Īpaša simboliskā loma ir pasākumam Lestenes brāļu kapos, kur joprojām tiek gulditas latviešu leģionāru atrastās mirstīgās atliekas. Kapsētā notiek svētki, ar runām uzstājas politiķi, galvenokārt Nacionālās apvienības «Visu Latvijai! — Tēvzemei un Brīvībai/LNNK» un leģionārus pārstāvošo nevalstisko organizāciju līderi, tiek nolikti ziedi. Katru gadu Lestenes pulcējas ap 1000 cilvēku. Leģionāru piemiņas dienas pasākumi turpinās Lestenes tautas namā. Savukārt Rīgā 2017. gadā Rīgas Latviešu biedrība piedāvāja koncertu.

Aptauju dati liecina, ka šo dienu atzīmē apmēram 10% Latvijas iedzīvotāju, kara noslēguma «apaļās» jubilejas 2015. gadā nedaudz vairāk — nepilni 15%. 2016. gada aptaujas datu analīze par Latviešu leģionāru piemiņas dienas atzīmētājiem rāda, ka dati ir samērā viendabīgi. Piemēram, viņu vidū nav būtisku vecumgrupu atšķirību — visās 7–10%. Izņēmums ir vecumgrupa 65–74 gadi — tajā no aptaujātajiem šajā atceres dienā iesaistās 14,8%. Tāpat nav izteiktas izglītības un nodarbošanās diferences. Reģionālā griezumā — Leģionāru piemiņas dienu vairāk atzīmē Rīgā un Vidzemē. Izteiktākās ir šā atceres pasākuma dalībnieku sastāva etniskās atšķirības. Atceres norisēs piedalās 11,1% aptaujāto latviešu un 3,6% krievu tautības respondentu. Šī piemiņas diena galvenokārt nozīmīga ir bijušajiem leģionāriem, viņu ģimenēm un draugu lokam.

Komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienu galvenie pasākumi publiskajā telpā tiek atspoguļoti plašsaziņas līdzekļos, galvenokārt sabiedriskajos un reģionālajos medijos, portālos un drukātajos laikrakstos, kas mēdz pirmās lapas titulbildēs atainot atceres pasākumu un/vai tā simbolus. Informācija par piemiņas dienām tiek iekļauta ziņu raidījumos, akcentējot amatpersonu piedalīšanos. Portāls *delfi.lv* 16. martā piedāvā Rīgas notikumu teksta un video tiešraidi, visos lielākajos portālos tiek publicētas piemiņas pasākumu fotogrāfiju galerijas. Salīdzinoši lielāka vērība no visām komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienām masu medijos veltīta padomju masu deportāciju atcerē. Latvijas Televīzijas programmās un Latvijas Radio ir speciālas pārraides, pēdējos gados šajās dienās LTV regulāri demonstrē režisores Dzintras Gekas dokumentālās filmas, kas veltītas represēto cilvēku un viņu bērnu likteņiem. Latviešu leģionāru piemiņas diena jau ilglaicīgi Latviju diskreditējošā formātā tiek prezentēta Krievijas plašsaziņas līdzekļos.

Lielākoties komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienas atzīmē ap 10% vai mazāk Latvijas iedzīvotāju, tikai 25. marta atcerē iesaistās mazliet vairāk cilvēku. Vērojama arī tendence, ka šo piemiņas dienu atzīmētāju skaits nedaudz sarūk. Vairumā atceres pasākumu dominē izteikti standartizēti rituāli — mitiņš, runas, ziedu nolikšana, dažreiz — gājieni, tādējādi šie atceres notikumi iemantojuši rutinas dabu. Tomēr to regulārā norise un atspoguļojums medijos kalpo kā atgādinājums par komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma noziegumiem, upuru piedzīvoto pāridarījumu un netaisnīgumu, kas uztur totalitārisma un noziegumu pret cilvēci nosodījuma diskursu.

**No padomju laika
mantotie svētki**

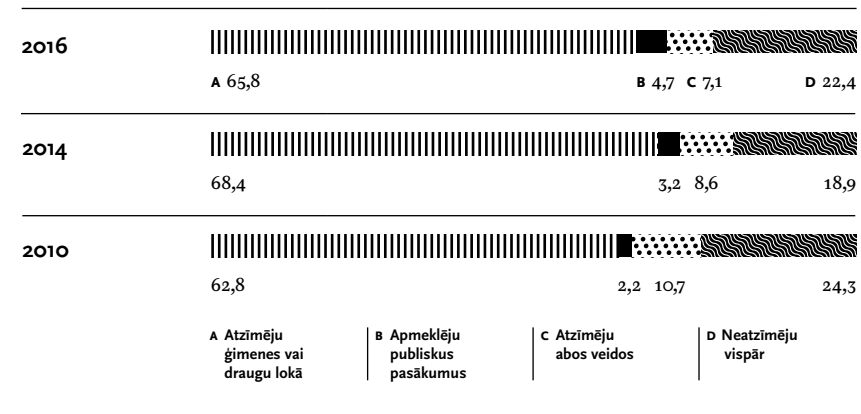
Latvija no padomju okupācijas perioda ir mantojusi divus svētkus — Starptautisko sieviešu dienu 8. martā un Padomju

Savienības Uzvaras dienu 9. maijā. Pirmā no tām kopš 2007. gada ir iekļauta arī Latvijas valsts svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārā.

Starptautiskā sieviešu diena bija vieni no vispopulārākajiem svētkiem vēlinajā Padomju Savienībā. Kopš 1965. gada, kad tie iemantoja brīvdienas statusu, mainījās arī svētku diskurss un svinēšanas prakses. Sieviešu līdztiesības problēmu vietā par dominējošo svētku vēstījumu kļuva sievietes lomas ģimenē un darba kolektīvā, sievietības, kā arī mātes un vecmāmiņas cildinājums. No politiskiem svētkiem tie pārtapa par privātiem svētkiem, kas tika svinēti ģimenēs, nelielos kolektīvos pie svētku galdiem un skolās un bērnudārzos sirsnīgu sarīkojumu veidā. Šajos svētkos sievietes arī tika dāsni apdāvinātas, to obligātais rituāls — ziedu pasniegšana. Publiskajā telpā apzīmējumu Starptautiskā sieviešu diena nereti aizstāja/papildināja svētku nosaukumi — Pavasara un darba svētki, Mātes diena, Ģimenes svētki, Visas tautas svētki u. c. (Chaterjee, 2002; Yarskaya-Smirnova & Karpova, 2003; Puzo, 2011). Padomju sieviešu diena klasificējama kā «spriedzes menedžmenta svētki», kuros risinājās karnevāla spēles — uz vienu dienu sieviete tika kronēta par sabiedrības/valsts karalieni, savukārt vīrietim piešķirta vasaļa loma. Neapšaubāmi, «sievietes nonākšana padomju 8. marta apvērstās pasaules centrā bija vienlaikus patiesās marginalizācijas zīme un arī marginalizēšanas līdzeklis» (Bula, 2008, 39.–40. lpp.). Totalitārā iekārtā nebija iespējams mainīt valsti pastāvošo sociālo kārtību, kurā oficiālā limenī tika deklarēts, ka pastāv dzimumu līdztiesība, bet reālajā praksē šāda vienlīdzība neeksistēja nevienā dzīves jomā. Šī situācija arī lielā mērā iniciēja 8. marta dzimumu lomu maiņas spēles un svinēšanas prieku un daudzveidīgos karnevāliskos formātus, kas arī sieviešu dienu darīja par īpašiem padomju sabiedrības svētkiem, kuros galvenais bija dzimumu attiecības, ģimene un atpūta.

Lai arī pēc Latvijas neatkarības atgūšanas sieviešu diena vairs nebija valsts svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārā, to daudzi turpināja svinēt. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta un portāla *delfi.lv* 2017. gadā veiktā aptauja liecina, ka vien ap 10% respondentu pēc PSRS sabrukuma neatgriezeniski pārtrauca svinēt 8. martu, bet 55% to turpināja svinēt, neraugoties uz brīvdienas un svētku statusa neesamību (Bula, 2017). Sieviešu diena bija/ir īpaši populāra Latvijas krievvalodīgajā sabiedrības daļā. Svinēšanas praksi palīdzēja uzturēt un attīstīt Krievijas mediju, it īpaši televīzijas, lietojums, jo šajā valstī sieviešu dienai joprojām bija svētku, turklāt ļoti svinētu svētku statuss (Chaterjee, 2013). Turklāt svētku dienaskārtību papildināja populārās kultūras un komercializācijas intensīvā klātbūtne. Jāteic, ka Latvijas sociālajā kārtībā turpināja/turpina pastāvēt pietiekami augsts dzimumu nelīdztiesības limenis, kas arī saglabāja šo svētku svinēšanas iekšējo ideoloģiju. Folkloriste Dace Bula norāda, ka 8. marta atgriešanos Latvijas valsts svētku kalendārā iespējams saistīt ar pielaidīgākas attieksmes pret padomju laiku diskursa veidošanos, kā arī tā vēsta par tradīciju noturīgumu

8. attēls. Starptautiskās sieviešu dienas atzīmēšana 8. martā (%)

(Nacionālā identitāte 2010, 2014; SUSTINNO, 2016)

un ilgtspēju. «Pusgadsimtu ilgā svinēšanas pieredze ir izrādījusies pārāka par svētku simbolisko un ideoloģisko saturu. Lai arī 8. marta semantika lielai daļai cilvēku mūsdienā Latvijā ir nepieņemama kā feministiskajā, tā padomiskajā versijā, tomēr notiek ļaušanās svētku priekam,» atzīst D. Bula (2008, 27.–28. lpp.). Sieviešu dienas svinēšanas likumību pēdējos gados īpaši akcentē pilsētvides noformējums ar apsveikumiem 8. martā un informāciju par svētkiem veltītajiem pasākumiem, preču un pakalpojumu reklāma ar atsaucēm uz sieviešu dienu, komercakcijas, kā arī šiem svētkiem veltītu raidījumu un publikāciju iekļaušana nozīmīgākajos plašsaziņas līdzekļos. 8. martā ir arī nostiprinājusies jauna, atraktīva izklaidējošā tradīcija — Sieviešu dienas rallijs, 2017. gadā risinājās jau devītais rallijs. Vairākās pilsētās tiek rīkoti arī Sieviešu skrējieni.

Socioloģisko aptauju datu rezultāti vēsta, ka sieviešu dienu Latvijā atzīmē ap 80% aptaujāto, dominējošais formāts — svētki ģimenes un/vai draugu lokā. Tā tos svin ap 65% respondentu. 8. martu atzīmē abi dzimumi — 2016. gadā 78,3% no aptaujātajām sievietēm un 76,7% no vīriešiem. Tāpat šos svētkus par svinamu dienu atzīst visas vecumgrupas, lai gan visvairāk svinētāju ir vecumgrupā no 25 līdz 54 gadiem — ap 80–81% respondentu. Šajā vecumgrupā arī pamatā ietilpst aktīvi nodarbinātie cilvēki un ģimenes, kas audzina bērnus. Sieviešu dienas svētku modelis arī ir visatbilstīgākais ģimenes un darbavietu svētku rituāliem. Nedaudz mazāk šie svētki tiek atzīmēti vecumgrupās 18–24 gadi un 55–64 gadi — 75%. Savukārt vecumgrupā 6–74 gadi — 70,1%. Aplūkojot sieviešu dienas svinēšanu Latvijas reģionos, jāteic, ka tā vispopulārākā ir tieši Zemgalē un Latgalē, kur to atzīmē ap 88% no visiem respondentiem, savukārt Vidzemē to svin tikai 62,8%.

Atšķirības vērojamas arī iedzīvotāju etniskā sastāva griezumā: sievietes dienas svētkos iesaistās 71,7% aptaujāto latviešu un 91,7% krievu. Raugoties no iegūtās izglītības līmeņa, salīdzinoši vairāk šo dienu atzīmē aptaujātie cilvēki ar bakalaura grādu (88%) un ar sākumskolas izglītību vai nepabeigtu pamatizglītību (81,8%), bet vismazāk — ar pamatizglītību (61%) un doktora grādu (60%). Savukārt, vērtējot no pamatnodarbošanās, sievietes dienu vismazāk svin neestrādājošie un darbu aktīvi nemeklējošie (59,1%), skolēni un studenti (65,2%) un pensionāri (68,4%). Aptauju dati apstiprina, ka sievietes diena padomju periodā iedibinātajā modeli ir populāri un plaši svinēti svētki, tajos svarīgs ir dzimumu atšķirības uzsvērumš, attiecību ģimenē un darba kolektīvā stiprināšana. Sievietes dienas rituāli pārsvarā konsolidē sabiedrību un arī leģitimizē dzimumu nelīdztiesību kā sociālās kārtības daļu. Savukārt sievietes diskriminācijas problēma tiek aktualizēta citos pasākumos, piemēram, 21. janvārī notikušajā starptautiskajā akcijā — Sievietes solidaritātes gājienā.

Pilnībā Latvijā nav izzudusi arī padomju perioda t. s. VĪRIEŠU DIENAS atzīmēšana.³ Pēdējās Padomju Savienības pastāvēšanas desmitgadēs iedibinājas tradīcija 23. februārī — Padomju Armijas un Jūras Kara flotes dienā — darbvietās, izglītības iestādēs, ģimenēs u. c. sveikt vīriešus un rīkot viņiem veltītus sarīkojumus.⁴ «Vīriešu diena» bija sava veida sievietes dienas klons, kas iemiesoja tās ikdienas svētku praksē iedibinātos rituālus, tikai uzmanības centrā liekot vīriešus. Lai arī Latvijas medijos ir izskanējuši šīs dienas svinēšanas nosodījumi un skaidrojumi, ka 23. februāris ir Sarkanās armijas, kas īstenoja Latvijas okupāciju, svētku diena, joprojām tas tiek atzīmēts atsevišķos uzņēmumos un iestādēs (piemēram, ar svētku galdu), tirdzniecības un pakalpojumu iestādēs šo «Vīriešu dienu» izmanto reklāmā, piedāvā īpašas atlaides un izstrādājumus (NRA, 2016; Antonevičs, 2018). Piemēram, 2016. gada 23. februārī Jēkabpils Gaļas nams pircējiem piedāvāja īpaši dekorētas tortes ar uzrakstiem latviešu un krievu valodā: «Manam vīrietim», «23. februāris», «Sveicam!» (kopā ar trim sarkanām zvaigznēm (Jēkabpils Gaļas nams, 2016)). Savukārt dziedātāja Samanta Tina šajā dienā 2018. gadā ar sociālo tīklu starpniecību aicināja sveikt visus Latvijas vīriešus «Vīriešu dienā» (skaties.lv, 2018).

PADOMJU SAVIENĪBAS UZVARAS SVĒTKU SVINĪBAS 9. MAIJĀ un to vēsture padomju un pēcpadomju periodā ir aplūkotas vairākos pētījumos (piemēram, skat. Zelče, 2011; Ločmele u. c., 2011; Cheskin, 2012; Zelče, 2018). Pašreizējās 9. maija svinēšanas prakses sākumi datējami ar 2008. gadu, kad darbību sāka politisko partiju apvienības «Saskaņas Centrs» (kopš 2010. gada — partija «Saskaņa») satelītoorganizācija «9may.lv». Tās uzdevums bija Uzvaras svētku organizācija atbilstoši šīs partijas interesēm. Vērtējot «9may.lv» darbību vairāku gadu ilgumā, jāsecina — tās uzdevums bija mazināt šo svētku pret

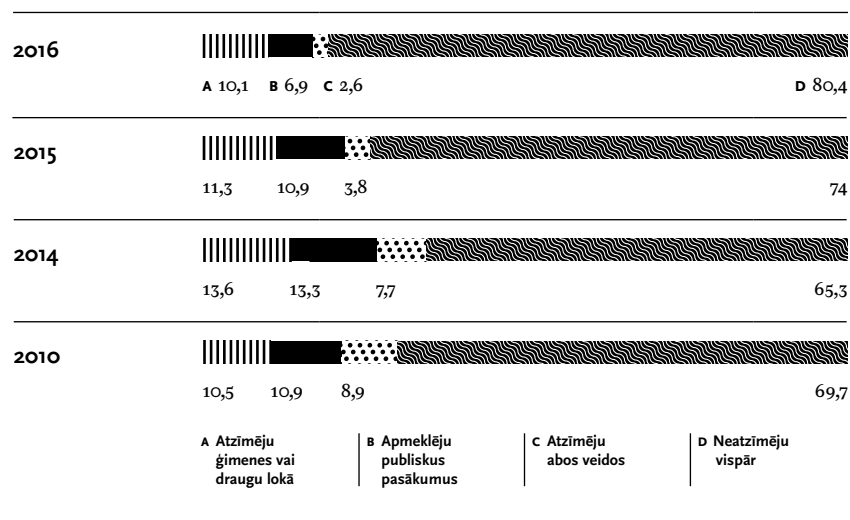
3 Starptautiskā vīriešu diena daudzās pasaules valstīs tiek atzīmēta 19. novembrī. Pirmo reizi to svinēja 1999. gadā Trinidādā un Tobago.

4 Krievijas Federācijā kopš 1993. gada 23. februāris ir Tēvzemes aizstāvju diena. 2002. gadā Valsts dome pieņēma lēmumu, ka 23. februāris ir svētku brīvdiena.

Latviju tieši vērsto ideoloģiju, izkopt pasākumu izklaidējošo dimensiju un iekļaut 9. maiju Latvijas politiskajā un kultūras telpā. To noteica «Saskaņas Centra» (vēlāk «Saskaņas») stratēģiskie mērķi iegūt pie varas esošas politiskās partijas pozīcijas pašvaldību un parlamenta līmenī, nevis atrasties opozīcijā, kā līdz šim bija darbojušās partijas, kas balstījās uz lielākā vai mazākā opozīcijā esošā krievvalodīgo elektorāta balsīm. «9may.lv» aktivitātes ietvēra arī ziedojumu vākšanu kara veterānu atbalstam visa gada ilgumā, talkas padomju brāļu kapos, veterānu apsveikšanu, informācijas par Otro pasaules karu izplatīšanu, Georga lentišu dalīšanu (līdz 2013. gadam), kā arī 9. maija svinību praktisko organizēšanu un norises nodrošināšanu. Baltijas Pirmais televīzijas (PBK) kanāls informatīvi atbalstīja/atbalsta «9may.lv» darbību, to dara arī citi Latvijas krievvalodīgo auditorijai adresētie mediji. Pirms Uzvaras dienas PBK nodrošina vērienīgu pasākuma reklāmu, kā arī Padomju Savienības/Krievijas uzvaras diženuma cildinājuma diskursa propagandu un tā ietvaros «Saskaņas Centra» politiķu veikuma un kopības ar saviem vēlētājiem propagandu. Būtiska nozīme svētku atmosfēras un Padomju Savienības/Krievijas uzvaras cildinājumā ir Latvijā skatāmajiem Krievijas televīzijas kanāliem, kuru dienaskārtību 9. maijā un tam tuvējās dienās pilnībā veido Uzvaras diena. Rīgā «9.may.lv» praktiskās darbības rezultāti bija vērojami jau 2009. gadā. Rīgas galvenajā svētku laukumā — Uzvaras pieminekļa tuvumā — tika izveidota jauna moderna skatuve, novietots liels ekrāns, piedāvāta Maskavas svarīgāko svētku notikumu translācija, izveidota bagātīga un daudzveidīga koncerta programma, nodrošināta apsardze. Memoriāla karogkātos parādījās uzvilkti Latvijas karogi. Izmaiņas svētku rituālā radīja arī Krievijas agresija. 2014. un 2015. gadā 9. maija rītā uz lielajiem ekrāniem vairs netranslēja Maskavā notiekošo militāro parādi, «9may.lv» paziņoja, ka svētku vietās netiks dalītas Georga lentītes. Šie lēmumi Latvijā svinētos svētkus ārēji attālināja no Krievijā notiekošā Uzvaras dienas rituāla (sk. Zelče, 2018).

Uzvaras dienas Latvijā koncepcija tika formulēta Rīgas mēra Nila Ušakova runās. Kopš 2010. gada tajās tika veidots diskurss, ka bez Padomju Savienības uzvaras Otrajā pasaules karā nebūtu mūsdienu neatkarīgās Latvijas valsts (Orlov, 2010; Gertners, 2010). 2015. gada runā mērs uzsvēra, ka Uzvaras diena Latvijā ir «tautas svētki», jo tos nerīko valsts, bet gan «tauta», un ka šī uzvara ir «ģimeņu atmiņas» daļa, ko nekad un nekādos apstākļos nedrīkst nodot» (MIX TV, 2015). Šis diskurss tika attīstīts arī 2016. un 2017. gada runās, kas jau pamīšus izskanēja krievu un latviešu valodā (Ušakovs, 2016, 2017). Uzvaras diena ir arī nozīmīgs Krievijas politiskās ietekmes instruments. Pēdējos divos gados Latvijas publiskajā telpā parādās Drošības policijas un žurnālistu pētījumos iegūtā informācija par Krievijas naudas ieplūšanu Uzvaras svētku un citu pasākumu organizācijā (Jemberga u. c., 2015; Drošības policija, 2016, 2017). Kopš 2015. gada Latvijā notiek Krievijā iedibinātais 9. maija rituāls «Nemirstīgais pulks» (skat. polk.lv).

9. attēls. Padomju Savienības uzvaras Otrajā pasaules karā atzīmēšana 9. maijā (%)

(Nacionālā identitāte, 2010, 2014; SUSTINNO, 2015, 2016)

Kopumā Uzvaras svētkos dominē izklaide, priecāšanās un atpūta, sērošanai un komemorācijai faktiski tajos ir maza loma. Svētku būtiska sastāvdaļa ir pikniks brīvā dabā. Laukumā pie monumenta pārtikas pakalpojumu uzņēmumi piedāvā visplašāko ēdienu, bezalkoholisku dzērienu un dažādu gardumu klāstu. Svētku dalībniekus vieno arī ierašanās svētkos ar ziediem un Georga lentītes piesprašana pie apģērba. Ziedu nolikšana pie pieminekļa, zālienā vai pie kādiem citiem objektiem — ieročiem, stendiem — ir rituāla obligāta daļa. Dalībnieku apģērbā arī ir sastopama Krievijas simbolika, piemēram, Krievijas karoga krāsas jakas, sporta tērpi ar uzrakstu *Russia*, T krekli ar Krievijas un PSRS simboliem, tiek izmantoti arī Padomju armijas un Krievijas armijas militāro formu elementi — cepures, laiviņas, jostas, kreklī. Svētku laukumā pie pieminekļa iespējams ieraudzīt cilvēkus T kreklus ar Vladimira Putina attēlu. Paši pasākuma organizatori un brīvprātīgie ir tērpti spilgtos T kreklus ar uzrakstu «9may.lv». Svētku dalībnieku vidū ir sastopami arī cilvēki ar piespraustu Latvijas sarkanbaltsarkanā karoga lentīti (vai tās kombināciju ar Georga lenti), T kreklus ar uzrakstiem «Latvija» un «Rīga». «9may.lv» organizēto svinību iezīme ir arī vakara koncertu veidošana ar krievvalodīgajā auditorijā ļoti populāru mākslinieku uzstāšanos, pēdējos gados pie Uzvaras pieminekļa uzstājušās rokgrupas *Mashina vremeni*, *DDT*, *Chaif*, Diāna Arbeņina un grupa *Nochnye snajpery*, kā arī serbu mūziķis un filmu režisors Emirs

Kusturica. Populāro mūziķu priekšnesumu baudīšana klātesošajos rada saviņņojuma un kopības sajūtu, ko vēl vairāk pastiprina koncertam sekojošais grandiozais salūts un neformālais pasākuma dalībnieku gājiens no Uzvaras laukuma pēc salūta. Svētku laukumā valda labs noskaņojums, cilvēki ir priecīgi, smaida, sarunājas, dzied līdzī no skatuves skanošajām dziesmām, aplaudē. Uzvaras svētku svinēšanā Latvijā maz kas palicis no Padomju Latvijā kultivētajiem oficiālajiem rituāliem. Formā stingrā militārā un varas rituāla vietā stājies neformāls, komercializēts un populārās kultūras caurausts brīvdabas festivāls. Šajā formātā Uzvaras svētki perfekti pilda svētku svinētāju solidaritātes un kopīgu vērtību veidotāja rituāla un spriedzes menedžmenta svētku funkcijas.

Saskaņā ar socioloģisko aptauju rezultātiem 9. maija svētkus Latvijā atzīmē ap 20–26% visu respondentu, kā arī ir vērojama svinētāju skaita samazināšanās. Pēc «9may.lv» datiem, Rīgā pie Uzvaras pieminekļa 2015. gada 8. un 9. maijā pulcējās 220 000 cilvēku, 2016. gadā — 170 000, 2017. gadā — 120 000. Aptauju dati liecina, ka svētku svinētāju vidū vērojama izteikta etniskā šķirtnē. 9. maiju 2016. gadā atzīmēja 9,1% apjautāto latviešu un 40,7% krievu. Visvairāk bija pārstāvētas vecumgrupas 55–64 gadi (28,3% respondentu) un 65–74 gadi (26,1%), bet vismazāk 18–24 gadi (11,8%). Svinētāju vidū ir vērojams neliels sieviešu pārsvars — 18,9% apjautāto vīriešu un 20,1% sieviešu. Raugoties no izglītības viedokļa, svētku svinētāju vidū salīdzinoši vairāk ir pārstāvēti cilvēki ar sākumskolas izglītību vai nepabeigtu pamatizglītību (54,5% respondentu ar šādu izglītību), padomju laikā iegūtu augstāko izglītību (32,3%) un pamatizglītību (26%). Savukārt, aplūkojot 9. maija atzīmētāju nodarbošanos, nedaudz vairāk ir pārstāvēti nestrādājoši, tomēr darbu meklējoši ļaudis (31,7%), pensionāri (28,3%), ilgstoši slimojošie un darba nespējīgie invalīdi (23,8%), bet mazāk — skolēni un studenti (11,6%) un zemnieki (10%).

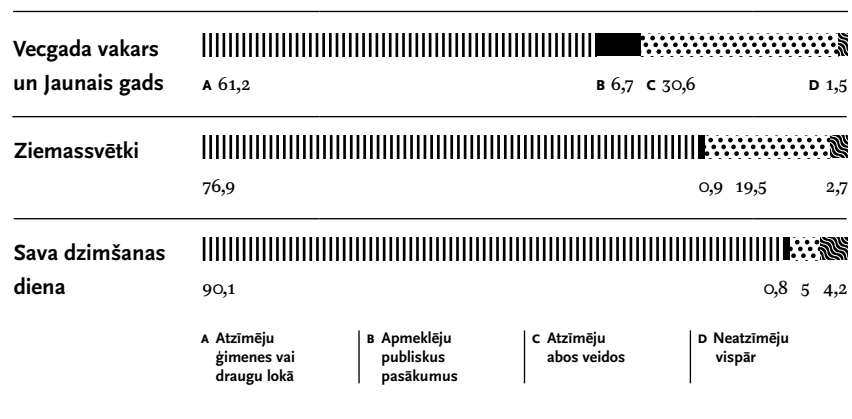
Abi no padomju laika mantotie svētki — Starptautiskā sieviešu diena un Uzvaras svētki — ir stabila Latvijas svētku prakses daļa. Lai gan šiem svētkiem ir arī kopīgas iezīmes, tomēr tie ir visai atšķirīgi. Jāteic, ka Uzvaras svētku Latvijā atzīmēšanas ideologi un rīkotāji tiecas to diskursā palielināt šīs dienas kā privāto svētku nozīmi, tādējādi vēl dziļāk iesakņojot 9. maiju to svinētāju ģimenes un identitātes vērtībās.

Spriedzes menedžmenta svētki

Spriedzes menedžmenta svētki piedāvā ar atpūtas, izklaides un prieka emociju starpniecību stiprināt solidaritāti, attiecības un piederību kopienai.

Latvijā daļai no šāda veidiem svētkiem ir brīvdienas statuss: Jaungada dienai 1. janvārī, Lieldienām, Līgo un Jāņu dienai 23.–24. jūnijā, Ziemassvētkiem 24.–26. decembrī un Vecgada dienai 31. decembrī. Atzīmējamo dienu sarakstā ir ģimenēm adresētā Mātes diena un Tēva diena,

10. attēls. Populārāko spriedzes menedžmenta svētku atzīmēšana 2016. gadā (%)

(SUSTINNO, 2016)

kā arī citi svētki. Tiek svinēti vēl daudzi citi spriedzes menedžmenta svētki, kas nav iekļauti valsts svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārā. Piemēram, pilsētu svētki, ielu un pagalmu svētki, sporta svētki, Muzeju nakts, Lielā talka, Helovins, Sv. Valentīna diena, arī dzimšanas un vārda dienas iekļaujas šajā svētku grupā. Aptauju dati liecina, ka šo svētku norisēs labprāt iesaistās ļoti daudzi cilvēki. 2017. gadā 51% respondentu apliecināja, ka ir ieinteresēti piedalīties kādos vasaras laikā notiekošajos pilsētas svētkos, 35% plānoja doties uz Muzeju nakts pasākumiem (Kantar TNS, 2017a, 2017b). Savukārt Mātes dienas svinībām gatavojās 63% aptaujāto un Tēva dienas — 29% (Kantar TNS, 2017c, 2017d).

2016. gadā veiktās socioloģiskās aptaujas rezultāti vēsta, ka gandrīz vai visi valsts iedzīvotāji atzīmē Vecgada vakaru un Jaunā gada iestāšanos, Ziemassvētkus un savu dzimšanas dienu. Tāpat populāro svētku kategorijā iekļaujami Līgo svētki un Jāņi, ko atzīmē 96% aptaujāto (Kantar TNS, 2017e). Visi šie svētki galvenokārt tiek svinēti ģimenes un draugu lokā, tādējādi stiprinot saites tuvāko cilvēku un kopienas vidū. Tiem ir nozīme ģimeņu un kopienu veidošanā, tādējādi, raugoties no sabiedrības integritātes skatpunkta, šiem svētkiem ir dihotomiska daba. No vienas puses, tie sekmē robežu uzturēšanu starp sociālajām, etniskajām, reliģiskajām u. c. kopienām un veicina to iekšējo solidaritāti. No otras puses, to svētku, kuriem ir starptautisks un/vai nacionāls mērogs, atzīmēšana ļauj veidot saikni un solidaritāti ar citām kopienām, valsti un pasauli, apzināties savu piederību lielākām kopienām un vērtību sistēmai. Šo procesu arī sekmē mediji ar savu svētku intensīvo dienaskārtību (it īpaši ar svētku notikumu translācijām), svētkiem

vēlīto publisko pasākumu atvērtību, kā arī svētku komercializācija, kuras ietvaros radītie vēstījumi tiecas uzrunāt visplašāko auditoriju un neievērot daudzās robežas.

Noslēgums: anomijas klātbūtne svētku un atceres dienu telpā

Latvijā svētku, atceres un atzīmējamo svētku kultūra ir intensīva un daudzveidīga. Tā ir atbilstīga valsts sabiedrību veidojošo locekļu identitātēm, kuras, kā

liecina nesenie pētījumi, raksturojamas kā daudzējādas, fragmentētas un bieži vien pretrunīgas. Tādējādi lielas daļas sabiedrības domāšana un dzīvesveids nav orientēts uz teritoriālo kopienu un tās vērtībām, kas arī ilustrē vājo proksimitāti valstij (Tabuns, 2014, 74. lpp.). Svētku svinēšana un kome-morācija ir dzīvesveida daļa, kas identitāti gan veido/neveido, gan atspogu-ļo. Dati par svētku un atceres dienu atzīmēšanu arī ļauj ieraudzīt Latvijas sabiedrības dezintegrācijas līnijas un diagnosticēt anomijas situācijas un/vai to aizmetņus.

SVĒTKU UN ATCERES DIENU ETNISKĀ UN VALODAS TELPĀ Salīdzinot socioloģisko aptauju rezultātus par svētku un atceres dienu kultūru latviešu un krievu valodas telpā, redzams, ka starp tām pastāv būtiska atšķirība. Jāteic, ka tai gan ir tendence pakāpeniski mazināties. Atšķirību grafiskais atai-nojums vēsta, ka abas līnijas satuvinās tradicionālo spriedzes menedžmenta svētku dienās, savukārt attālinās Latvijas valsts un patriotiskos svētkos, kā totalitāro režīmu upuru piemiņas un šo režīmu nosodījuma dienās. Vēl viena raksturiezīme: krievvalodīgajā telpā proporcionāli vairāk tiek svinēti tie svētki, kas veido mantojumu no padomju okupācijas laika un tiek vērienīgi svinēti mūsdienā Krievijā — Starptautiskā sieviešu diena un PSRS Uzvaras diena. Netieši šie dati brīdina, ka daļa Latvijas sabiedrības ar rituālu starpniecības vēlas uzturēt padomju un/vai Krievijas dzīves kārtību un vērtības. Tie arī liek ieraudzīt anomijas situāciju, ko raksturo krievu valodas telpā dzīvojošās sabiedrības daļas atsveinātība no Latvijā valdošās sociālās kārtības, vērtībām un tai piederīgo identitātes pretrunīgumu vai pat krīzi (skat. 11. attēlu).

VECUMGRUPU SVĒTKU TELPĀ Socioloģisko aptauju rezultātu salīdzinājuma grafiskajā atainojumā ir iekļautas trīs vecumgrupas: 18–24 gadi, 35–44 gadi un 65–74 gadi. Tas rāda, ka starp dažādām vecumgrupām piederīgo iesaisti svētkos un atceres dienu atzīmēšanā būtisku atšķirību nav. Tomēr vēribu pelna arī ne pārāk lielās diferences svarīgāko Latvijas valsts svētku atzīmēšanā starp gados jaunākajiem un vecākajiem ļaudīm. Jau tika minēts, ka šo svētku menedžmentu ir uzņēmušās valsts institūcijas, kas plāno un rīko publiskos pasākumus un tiecas nodrošināt līdzdalību svētkos,

11. attēls. Svētku svinēšana un atceres dienu atzīmēšana latviešu un krievu valodas telpā (%)

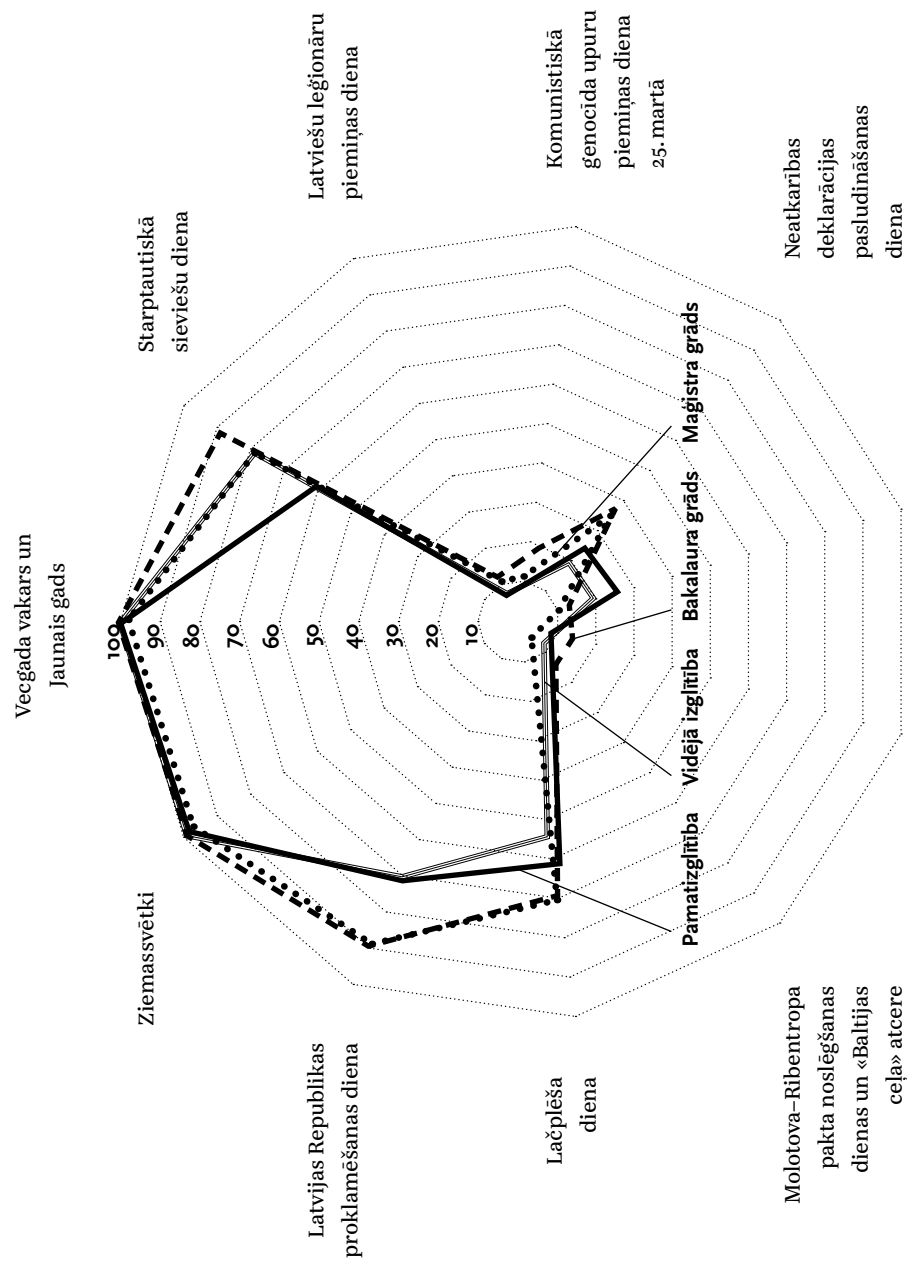
(SUSTINNO, 2016)

12. attēls. Svētku svinēšana un atceres dienu atzīmēšana vecumgrupu telpā (%)

(SUSTINNO, 2016)

13. attēls. Svētku svinēšana un atceres dienu atzīmēšana izglītības līmeņa telpās (%)

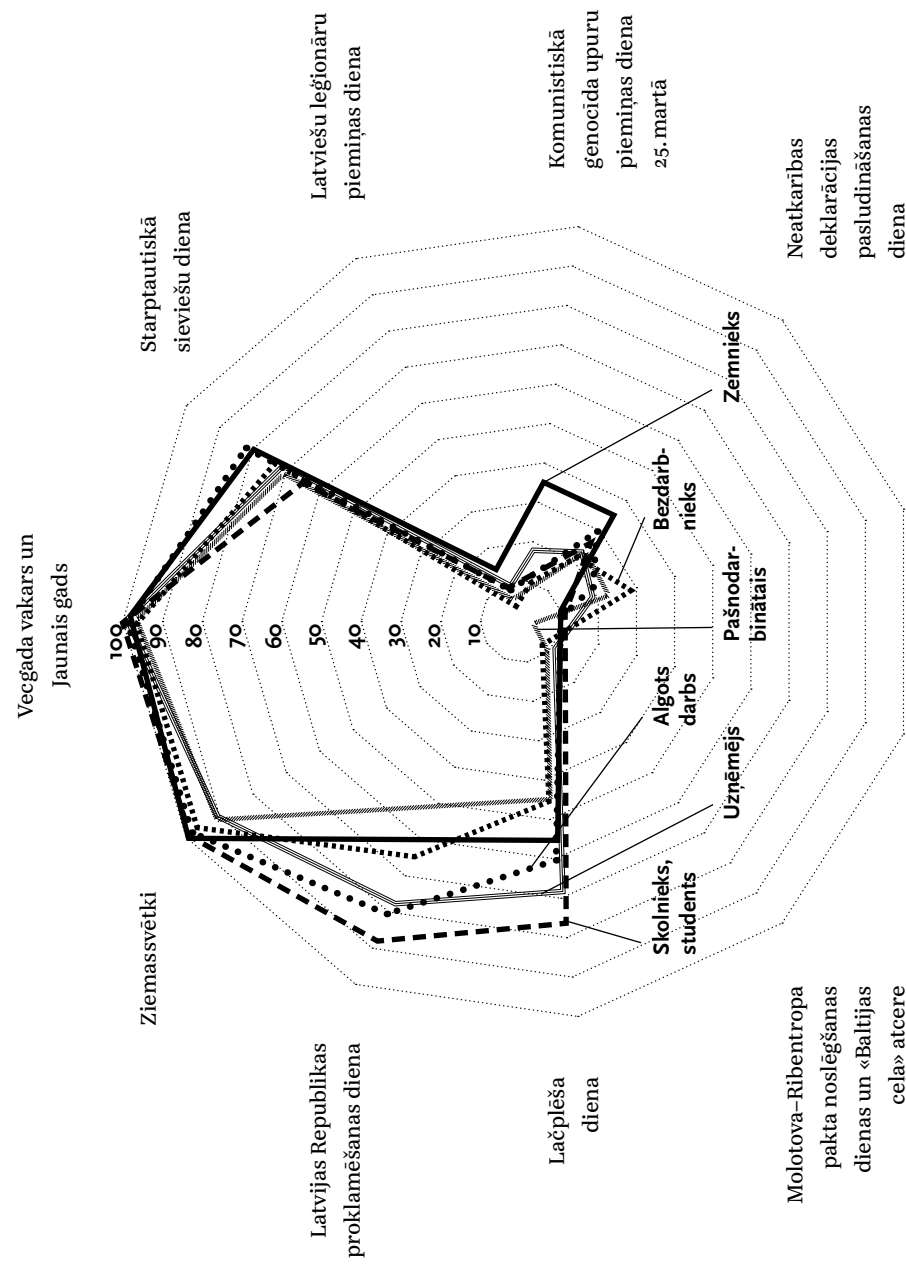
Komunistiskā ģenocīda upuru piemiņas diena 14. jūnijā

PSRS

Uzvaras diena

(SUSTINNO, 2016)

14. attēls. Svētku svinēšana un atceres dienu atzīmēšana nodarbošanās telpās (%)

Komunistiskā ģenocīda upuru piemiņas diena 14. jūnijā

PSRS

Uzvaras diena

(SUSTINNO, 2016)

izmantojot modernās tehnoloģijas un digitālo vidi. Par valsts svētku organizācijas prioritāti tiek izvirzīta jaunatnes iesaiste. Tam kalpo arī uz šo vecuma grupu orientētu izklaides un kultūras pasākumu rīkošana, bet tajos cilvēki, kuru vecums tuvojas 70 gadu sliekšnim vai to pārsniedz, neredz savu vietu. Šie dati liecina, ka iezīmējamās paaudzes atstumšana no valsts svētku svinēšanas, kas ietver arī anomijas riskus (skat. 12. attēlu).

IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA VEIDOTĀ SVĒTKU TELPA Izglītības līmeņa ietekmes uz cilvēku dalību svētkos un komemorāciju raksturojumam ir izvēlētas vairākas bieži sastopamas izglītības grupas: sākumskolas izglītība/nepabeigta pamatizglītība; pamatizglītība; vispārējā vidējā izglītība; profesionālais un akadēmiskais bakalaura grāds un profesionālais un akadēmiskais maģistra grāds. Socioloģisko aptauju datu grafiskais salīdzinājums rāda, ka visvairāk valsts svētku, atceres un atzīmējamu dienu norisēs iesaistās cilvēki ar bakalaura grādu. Vērojama arī atšķirība starp augstāko izglītību ieguvušo personu un cilvēku ar vidējo izglītību un pamatizglītību svinēšanas un komemorācijas praksēm. Tomēr īpaša uzmanība jāpievērš sociālajai grupai ar sākumskolas izglītību un nepabeigtu pamatizglītību. Aptauju dati vēsta, ka šās grupas respondenti vispār nepiedalās padomju masu deportāciju upuru piemiņai, Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas gadadienai un «Baltijas ceļa» atcerei, ka arī Latvijas neatkarības atjaunošanai veltītos pasākumos. Viņu iesaiste Lāčplēša dienas un Latvijas Republikas proklamācijas svētkos arī ir salīdzinoši maza. Savukārt tieši ļaudis ar sākumskolas izglītību un nepabeigtu pamatizglītību proporcionāli visvairāk iesaistās PSRS Uzvaras dienas svinībās 9. maijā. Šis sociālās grupas svētku svinēšanas un komemorācijas prakse demonstrē tās atsvešinātību no valsts (iespējams, pat klaju opozīciju un naidīgumu pret to), tās politisko un sociālo distancēšanos no valsts un tās kultūras un vērtību telpas. Dati vēsta, ka šie mazizglītotie cilvēki nejutās piederīgi Latvijas valstij. Novērojamo situāciju var apzīmēt kā anomiju (skat. 13. attēlu).

PAMATNODARBOŠANĀS VEIDOTĀ SVĒTKU TELPA Aplūkojot socioloģisko aptauju datus no pamatnodarbošanās aspekta, jāsecina, ka svinēšanas un komemoratīvās prakses visai maz atšķiras aktīvi nodarbināto grupu vidū. Problēmzonas iezīmējamās sociāli vājāko grupu – bezdarbnieku, ilgstoši slimojošo un darba nespējīgo invalidu, pensionāru – iesaistē svētku, atceres un atzīmējamu dienu norisēs. Spilgtas tās ir šīm grupām piederīgo attiecībās ar Latvijas valsts un patriotiskajiem svētkiem. Arī šī situācija ietver anomijas iezīmes (skat. 14. attēlu).

SVINĒŠANAS UN KOMEMORĀCIJAS KOPAINA Tai piemīt vairākas iezīmes. Pirmā – visplašāk svinētie valsts un patriotiskie svētki noris

galvenokārt valsts paspārnē. Speciālas svētku menedžmenta institūcijas piedāvā koncepciju, programmu, organizē dažāda veida pasākumus un nodrošina finansējumu. Tādējādi vērojams valsts paternālisms par šīm svētku dienām, to pasākumiem un svētkiem veltītajām kultūras norisēm un to veidotājiem. No vienas puses, tas garantē svētku norisi noteiktā kvalitātes līmenī, bet, no otras puses, bremzē valsts neatbalstīto cilvēku un projektu dalību valsts svētkos un pilsoniskās iniciatīvas. Latvijas simtgades svētku rīkošana piedāvā lieliskas iespējas šīs situācijas zinātniskam monitoringam, lai izdarītu secinājumus par anomijas esamību/neesamību valsts un patriotisko svētku svinēšanas praksē.

Anomijas situācija ir samērā izteikta komunistiskā un nacistiskā totalitārā režīma upuru piemiņas dienu kultūrā. Šo dienu atzīmēšanas norišu vērojums un sabiedrības iesaistes socioloģiskie mērījumi vēsta, ka šo režīmu nosodījumam un empātijai pret to upuriem nav liela nozīme mūsdienu sabiedrības lielas daļas locekļu identitātē. Tādējādi ir iespējams runāt par morālo vērtību krīzi un nepietiekamu demokrātiskas iekārtas priekšrocību izpratni, kas ietver risku, ka sabiedrība materiālās labklājības, patērniecības un bezproblēmu dzīves vārdā var akceptēt autoritāru sociālo kārtību. Šis anomijas esību apstiprina arī no padomju perioda mantoto svētku, tostarp arī Krievijas autoritārā režīma ideoloģijas cauraustā 9. maija, plašā atzīmēšana.

Svētku svinēšanas un komemorācijas praksēs salīdzinoši maz ir vērojama privātā vai nevalstisko organizāciju iniciatīva un kreatīvi risinājumi, kas nepieciešami svinēšanas un atceres norišu lielākas publiskas rezonances radīšanā un to morālo vēstījumu efektivitātes veicināšanā. Protams, ir izņēmumi un labi piemēri.

Latvijas svētku, atceres un atzīmējamo dienu kultūras atsevišķās jomās ir vērojama anomija, kas vēsta par pretrunām starp pastāvošo dzīveskārtību un sociālo grupu un individu identitātēm un vērtībām.

1 ANOMIJAS TĒMA UN TEORIJAS SOCIĀLAJĀS ZINĀTNĒS

- Alpert, H. (1939). *Emile Durkheim and His Sociology*. New York: Columbia University Press.
- Atteslander, P., Granshow, B., & Western, J. (Eds.) (1999). *Comparative Anomie Research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development*. Hantsfordshire: Asghate Publishing Ltd.
- Berger, P. (1967). *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York, London, Toronto e.a.: Anchor Press.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor.
- Besnard, P. (1982). L'anomie dans la bibliographie intellectuelle de Durkheim. *Sociologie et Sociétés*, 14, pp. 44–53.
- Dean, D. G. (1961). Alienation: Its Meaning and Measurement. *American Sociological Review*, 26, pp. 753–758.
- Durkheim, E. (1887) / Pickering, W. S. F. (1994). Review 'Guyau—L'Irréligion de l'avenir, étude de sociologie'. In W. S. F. Pickering (Ed.), *Durkheim on Religion*. Atlanta: Scholars Press.
- Galtung, J. (1999). On the Epistemology of Anomie Studies: Some Comments. In P. Atteslander, B. Granshow, & J. Western (Eds.), *Comparative Anomie Research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development*. Hantsfordshire: Asghate Publishing Ltd.
- Giddens, A. (1971). *Capitalism and Modern Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halberstadt, M. (1955). On Solon's 'Eunomia'. *The Classical Weekly*, 48(5), pp. 197–203.
- Horton, J. (1964). The Dehumanization of of Anomie and Alienation. *British Journal of Sociology*, 15, pp. 283–300.
- Levine, D. N. (1985). *The Flight from Ambiguity: Essays in Social and Cultural Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lukes, S. (1971). *Emile Durkheim: His Life and Work*. Harmondsworth: Penguin.
- Marks, S. R. (1974). Durkheim's Theorie of Anomie. *American Journal of Sociology*, 80, pp. 329–363.
- Mayo, E. (1933). *The Human Problems of an Industrial Civilization*. New York: Macmillan.
- McClosky, H., & Schaar, J. H. (1965). Psychological Dimensions of Anomy. *American Sociological Review*, 30 (1), pp. 14–40.
- Merton, R. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), pp. 672–682.
- Merton, R. (1964). Anomie, Anomia, and Social Interaction: Contexts of Deviant Behavior. In M. B. Clinard (Ed.), *Anomie and Deviant Behavior* (pp. 213–242). New York: Free Press.

- Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Olsen, M. (1965). Durkheim's Two Concepts of Anomie. *Sociological Quarterly*, 6, pp. 37–44.
- Orrù, M. (1987). *Anomie: History and Meanings*. Winchester, Mass.: Allen & Unwin.
- Ostwald, M. (1969). *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy*. Oxford: Clarendon.
- Parsons, T. (1937). *The Structure of Social Action*. New York: MmcGraw-Hill.
- Passas, N. (1995). Continuities in the Anomie Tradition. In F. Adler, & Laufer, W. (Eds.), *The Legacy of Anomie Theory: Advances in Criminological Theory*. Vol. 6. New Brunswick, N.J.: Transaction.
- Popper, K. (1998). *The Open Society*. Vol. 1. *The Spell of Plato*. Routledge.
- Schmitt, C. (1950). *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Seeman, M. (1959). On the Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 24(6), pp. 782–794.
- Srole, L. (1956). Social Intergration and Certain Corollaries: An Exploratory Study. *American Sociological Review*, 26, pp. 709–716.
- Srole, L. (1965). Comment on Anomy. *American Sociological Review*, 30(5), pp. 757–762.
- Teevan, J.J. (1975). On Measuring Anomia. *Pacific Sociological Review*, 18, pp. 159–170.
- Travis, R. (1993). The MOS Alienation Scale: an Alternative to Srole's Anomia Scale. *Social Indicator Research*, 28, pp. 71–91.

2 GLOBĀLO VĒRTĪBU ORIENTĀCIJA LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VIDŪ

- Antonsich, M. (2009). National identities in the Age of Globalisation: The Case of Western Europe. *National Identities*, 11(3), pp. 281–299.
- Appiah, K.A. (2006). *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York: W.W.Norton & Co.
- Ariely, G. (2016). *Globalization and Global Identification: a Comparative Multilevel Analysis*. National Identities. DOI:10.1080/14608944.2015.1136610.
- Arnett, J.J. (2002). The Psychology of Globalization. *American Psychologist*, 57(10), pp. 774–783.
- Beck, U. (2006). *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity.
- Brett, J., & Moran, A. (2011). Cosmopolitan Nationalism: Ordinary People Making Sense of Diversity. *Nations and Nationalism*, 17(1).
- Calhoun, C. (2007). *Nations Matter: Citizenship, Solidarity and the Cosmopolitan Dream*. London: Routledge.
- EC (2015). *Special Eurobarometer «Climate Change» No. 435*, May–June, 2015.
- Ehrlich, P.A., & Holdren, J.P. (1972). Closing Circle. *Environment*, 24, April.
- Eurobarometer (2015). EU Development Cooperation and Aid. *Special Eurobarometer*, 441, November–December.
- Gaskova, M. (2014). Values Consciousness of the Russian Populace After the Collapse of the Soviet Union. *Journal of Integral Theory and Practice*, 9(11), pp. 99–112.
- Globescan (2002). *International Environmental Monitor*, 44. Toronto: Environics International.
- Guibernau, M. (2001). Globalization and the Nation-State. In M. Guibernau, & J. Hutchinson (Eds.), *Understanding Nationalism* (pp. 242–268). Cambridge: Polity Press.
- Held, D. et al. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Hermans, H.J., & Dimaggio, G. (2007). Self, Identity, and Globalization in Times of Uncertainty: A Dialogical Analysis. *Review of General Psychology*, 11(1), pp. 31–61.
- Hobsbawm, E. (1992). *Nations and Nationalism since 1780*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (2008). Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31(1–2), January–March.
- Inglehart, R. et al. (2000). *World Values Surveys and European Values Surveys, 1981–1984, 1990–1993, and 1995–1997 data files*.
- ISSP Research Group (1998). International Social Survey Programme: National Identity I—ISSP 1995. GESIS Data Archive, Cologne. ZA2880 Data file version 1.0.0.
- ISSP Research Group (2012). International Social Survey Programme: National Identity II—ISSP 2003. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3910 Data file version 2.1.0.

- ISSP Research Group (2015). International Social Survey Programme: National Identity III – ISSP 2013. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5950 Data file Version 2.0.0.
- Jung, J. K. (2008). Growing Supranational Identities in a Globalising World? A Multilevel Analysis of the World Values Surveys. *European Journal of Political Research*, 47(5), pp. 578–609.
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security. *Political Psychology*, 25(5), pp. 741–767.
- Lakner, C., & Milanovic, B. (2013). *Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession*. World Bank Policy Research Working Papers. December. Retrieved 25.08.2017 from <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-6719>.
- Leiserowitz, R. et al. (2004). *Sustainability Values, Attitudes and Behaviors: A Review of Multi-national and Global Trends*. CID Working Paper No. 113, Cambridge, MA: Science, Environment and Development Group, Center for International Development, Harvard Universit. Retrieved 24.08.2017 from <http://www.cid.harvard.edu/cidwp/113.htm>.
- Mau, S., Mewes, J., & Zimmermann, A. (2008). Cosmopolitan Attitudes through Transnational Social Practices? *Global Networks*, 8(1), 1–24.
- Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping. Individuals, Consumerism, and Collective Action*. Palgrave Macmillan.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2009). *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalized World*. New York: Cambridge University Press.
- OECD (2003). *Public Opinion and the Fight Against Poverty*. Paris: OECD Development Centre.
- Organisation of Economic Cooperation and Development (OECD) (2005). Official Development Assistance Increases Further – But 2006 Targets Still a Challenge. Paris. Retrieved 20.08.2017 from http://www.oecd.org/document/3/0,2340,en_2649_34447_34700611_1_1_1_1,00.html.
- Pew Research Center for the People & the Press (2004). *The Pew Global Attitudes Project Dataset*. Washington, DC: The Pew Research Center for the People & the Press.
- Program on International Policy Attitudes (PIPA) (2001). *Americans on Foreign Aid and World Hunger: A Study of U. S. Public Attitudes*. Washington, DC: PIP. Retrieved 20.08.2017 from <http://www.pipa.org/OnlineReports/BFW>.
- Raskin, P. et al. (2002). *Great Transition: The Promise and Lure of the Times Ahead*. Boston: Stockholm Environment Institute.
- Schwartz, S. (2003). A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. Retrieved 01.08.2017 from http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS_core_questionnaire_human_values.pdf.
- Snider, J. S., Reysen, S., & Katzarska-Miller, I. (2013). How We Frame the message of Globalization Matters. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(8), pp. 1599–1607.

- SUSTINNO (2015). *Data file. Research Program «Social Value Orientations and Social Regeneration»*, Latvia.
- UNESCO (2014). *Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the 21st century*.
- U.S. National Research Council (1999). Policy Division, Board on Sustainable Development, *Our Common Journey: A Transition toward Sustainability*. Washington, DC: National Academy Press.
- World Values Survey (2003). The 1999–2002 Values Surveys Integrated Data file.

3 POLITISKĀ ATSVEŠINĀTĪBA UN NOMIJA MŪSDIENU LATVIJĀ

- Abbott, P., & Wallace, C. (2012). Satisfaction and Societal Quality in Kazakhstan. In H. Selin, & G. Davey (Eds.), *Happiness across Cultures: Views of Happiness and Quality of Life in Nonwestern Cultures* (pp. 107–120). Netherlands: Springer.
- Acevedo, G. A. (2005). Turning Anomie on its Head: Fatalism as Durkheim's Concealed and Multidimensional Alienation Theory. *Sociological Theory*, pp. 75–85.
- Almond, G., & Verba, S. (1989). *The Civic Culture Revisited: An Analytical Study*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- BISS (2005). *Pilsoniskās sabiedrības veidošanās Latvijas lielākajās pilsētās un etniski neviendabīgajos rajonos Latvijā*. Rīga: BISS.
- Bobbio, N., & Bellamy, R. (1987). *The Future of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Bowler, S., & Donovan, T. (2002). Democracy, Institutions and Attitudes about Citizen Influence on Government. *British Journal of Political Science*, 32(2), pp. 371–90.
- Brehm, J., & Rahn, W. (1997). Individual—Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science*, 41(3), pp. 999–1023.
- Buckley, C. (1997). Suicide in Post-Soviet Kazakhstan: Role Stress, Age, and Gender. *Central Asian Survey*, 16(1), pp. 45–52. DOI:10.1080/02634939708400968
- Bullen, P., & Onyx, J. (2000). Measuring Social Capital in Five Communities in NSW. *Journal of Applied Behavior Science*, 36(1), pp. 23–42.
- Campbell, A., Gurin, G., & Miller, W. E. (1971). *The Voter Decides*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Catterberg, G., & Moreno, A. (2006). The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18(1), pp. 31–48.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Dalton, R. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: the Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. New York, NY: Oxford University Press.
- Dean, D. G. (1961). Alienation: its Meaning and Measurement. *American Sociological Review*, pp. 753–758.
- DiRenzo, G. (1990). Socialization for Citizenship in Modern Democratic Society. In O. Ichilov (Ed.), *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy* (pp. 25–46). New York, NY: Teachers College Press.
- Durkheim, E. (1983). *Der Selbstmord*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Grootaert, C. (1998). *Social Capital: The Missing Link?* SCI Working Paper 3. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-03.pdf>

- Fox, J. (2006). Teacher's Corner: Structural Equation Modeling with the Sem Package in R. *Structural Equation Modeling*, 13(3), pp. 465–486.
- Franke, S. (2005). *Measurement of Social Capital: Reference Document for Public Policy Research, Development, and Evaluation*. Toronto: Policy Research Initiative. Retrieved from [http://policyresearch.gc.ca/doclib/Measurement E.pdf](http://policyresearch.gc.ca/doclib/Measurement%20E.pdf)
- Fukuyama, F. (1996). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York, NY: Free Press.
- Fukuyama, F. (2001). Social Capital, Civil Society and Development. *Third World Quarterly*, 22(1), pp. 7–20.
- Hamilton, K. (2006). *Where is the Wealth of Nations?: Measuring Capital for the 21st Century*. Washington, DC: The World Bank. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/INTEEI/214578-1110886258964/20748034/All.pdf>
- Henn, M., Weinstein, M. & Wring, D. (2002). A Generation Apart? Youth and Political Participation in Britain. *British Journal of Politics and International Relations*, 2(4), pp. 167–192.
- Horton, J. (1964). The Dehumanization of Anomie and Alienation: a Problem in the Ideology of Sociology. *The British Journal of Sociology*, 15(4), pp. 283–300.
- Howard, M. (2006). The Leninist Legacy Revisited. In S. Konioros (Ed.), *World Order after Leninism* (pp. 243–278). Seattle, WA: University of Washington Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1999). Postmodernization Erodes Respect for Authority, but Increases Support for Democracy. In P. Norris (Ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government* (pp. 236–256). New York, NY: Oxford University Press.
- Inglehart, R. (2006). East European Value Systems in Global Perspective. In H. Klingemann, D. Fuchs, & J. Zielonka (Eds.), *Democracy and Political Culture in Eastern Europe* (pp. 67–84). New York, NY: Routledge.
- Inglehart, R., & Flanagan, S. C. (1987). Value Change in Industrial Societies. *American Political Science Review*, 81(4), pp. 1289–1319.
- Ijabs, I. (2007). Pilsoniskā sabiedrība Latvijā: nākotnes perspektīvas. In Ozoliņa, Ž., & Ulcināne-Ozoliņa, I. (red.), *Latvija 2020. Nākotnes izaicinājumi sabiedrībai un valstij* (141–154. lpp.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Jennings, M. K. & Stoker, L. (2004). Social Trust and Civic Engagement Across Time and Generations. *Acta Politica*, (39)4, pp. 342–379.
- Jowitt, K. (1992). *New World Disorder: The Leninist Extinction*. Berkeley, CA: University of California Press.

- Kim, I. (2005). A Sense of Alienation towards Government – an Analytic Framework. *International Review of Public Administration*, 9(2), pp. 55–64.
- Knack, S. (2002). Social Capital and the Quality of Government: Evidence from the States. *American Journal of Political Science*, 46(4), pp. 772–85.
- Koroleva, I., & Rungule, R. (2006). Latvia: Democracy as an Abstract Value. In H. Klingemann, D. Fuchs, & J. Zielonka (Eds.), *Democracy and Political Culture in Eastern Europe* (pp. 25–66). New York, NY: Routledge.
- Korzeniowski, K. (1994). Political Alienation in Poland in Days of Systemic Transformation. *Polish Psychological Bulletin*, (25)3, pp. 187–200.
- Kovacheva, S. (2005). Will Youth Rejuvenate the Patterns of Political Participation? In J. Forbig (Ed.), *Revisiting Youth Political Participation* (pp. 19–28). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Krishna, A., & Uphoff, N. (1999). Mapping and Measuring Social Capital: A Conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan, India. *Social Capital Initiative Working Paper*, 13.
- Krivosheev, V. (2004). Osobennosti anomii v sovremennom rossiyskom obshchestve [Peculiarities of Anomie in the Contemporary Russian Society]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 3, s. 93–97 (in Russian).
- Lagerspetz, M. (2009). Still Citizen vs. State? Post-communist Prospects for Democracy in Europe. In A. Konttinen (Ed.), *Civic Mind and Good Citizenship* (pp. 147–68). Tampere: University of Tampere.
- Legge, S., Davidov, E., & Schmidt, P. (2008). Anomia: Empirical Analyses of the Level and Development of the Individual Experience of Anomie in the German Population. *International Journal on Conflict and Violence*, 2(2).
- Lytkina, E. I. (2015). Anomie and Alienation in the Post-communist Area: A Reapplication of the Middleton Scale in Russia and Kazakhstan. *Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP*, 32.
- MacIver, R. M. (1950). *The Ramparts We Guard*. Macmillan.
- Mc Dill, E. L., & Ridley, J. C. (1962). Status, Anomia, Political Alienation, and Political Participation. *American Journal of Sociology*, pp. 205–213.
- Mierina, I. (2014). Political Alienation and Government-Society Relations in Post-communist Countries. *Polish Sociological Review*, 185(1), pp. 3–24.
- Mierina, I. & Cers, E. (2015). Is Communism to Blame for Political Disenchantment in Post-Communist Countries? Cohort Analysis of Adults Political Attitudes. *Europe-Asia Studies*, 66(7), pp. 1031–1061.
- Nettler, G. (1957). A Measure of Alienation. *American Sociological Review*, 22(6), pp. 670–677.
- Onyx, J., & Bullen, P. (2001). The Different Faces of Social Capital in NSW Australia. *Social Capital and Participation in Everyday Life*, pp. 45–58.
- Paige, J. (1971). Political Orientation and Riot Participation. *American Sociological Review*, 36(5), pp. 810–820.

- Paldam, M., & Svendsen, G. T. (2000). An Essay on Social Capital: Looking for the Fire behind the Smoke. *European Journal of Political Economy*, 16(2), pp. 339–366.
- Pokrovski, N. (2008). *Universum Odinochestva [Universe of Loneliness]*. Moskva: Logos (in Russian).
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: Civic Disengagement in America*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Putnam, R., Leonardi, R., & Nanetti, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Roberts, B. R. (1987). A Confirmatory Factor-Analytic Model of Alienation. *Social Psychology Quarterly*, 50(4), pp. 346–351.
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), p. 11.
- Schyns, P., & Nuus, M. (2007). Political Cynicism and Social Cohesion in Europe and the United States. *Social Capital and Governance: Old and New Members of the EU in Comparison*, pp. 91–103.
- Seeman, M. (1959). On the Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 24(6), pp. 783–791.
- Skarżyńska, K. & Chmielewski, K. (1995). Young People in the World of Politics: Associated with the New System of Alienated from it? *Polish Psychological Bulletin*, 26(1), pp. 57–71.
- Srole, L. (1956). Anomie, Authoritarianism, and Prejudice. *American Journal of Sociology*, 62(1), pp. 63–67.
- Stolle, D. (2003). The Sources of Social Capital. In M. Hooghe, & D. Stolle (Eds.), *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective* (pp. 19–42). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Supule, I. (2005). *Active Civic Participation of Immigrants in Latvia*. Country Report Prepared for the European Research Project Politis. Riga: BISS. Retrieved from www.uni-oldenburg.de/politis-europe/country-reports
- Teevan Jr., J. J. (1975). On Measuring Anomia: Suggested Modification of the Srole Scale. *Pacific Sociological Review*, pp. 159–170.
- Vingender, I. (2001). Anomija i deviacija v vengerskom obshchestve. [*Anomie and the deviation in the Hungarian society*]. *Sotsiologicheskie Issledovaniya*, 3, s. 84–89 (in Russian).
- Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy. *The World Bank Research Observer*, 15(2), pp. 225–249.
- Zepa, B. (1999). *Conditions of Enhancement of Civic Participation*. Riga: Baltic Data House.

4 AR BALSĪ VIEN? MEDIJU PATĒRIŅĀ, VĒRTĪBORIENTĀCIJU UN VALDĪBAS DARBĪBAS VĒRTĒJUMA IETEKME UZ LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSMĒM PRET VALSTS DROŠĪBU

- Andersen, R. (2012). Support for Democracy in Cross-national Perspective: The Detrimental Effect of Economic Inequality. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30(4), pp. 389–402.
- Brewer, P.R., Graf, J., & Willnat, L. (2003). Priming or Framing: Media Influence on Attitudes toward Foreign Countries. *Gazette* (Leiden, Netherlands), 65(6), pp. 493–508.
- Clemons, R. S., Peterson, R. D., & Palmer, C. L. (2016). Priming Assad: An Experiment of Ethnic Priming and Attitudes Toward Military Action in Syria. *Foreign Policy Analysis*, 12(3), pp. 433–449.
- Durkheim, E. (1951). *Suicide: A Study in Sociology*. J. A. Spaulding, & G. Simpson (transl.). Glencoe, IL: Free Press. (Original work published 1897).
- The Economist* (2017). The Economist Intelligence Unit's Democracy Index. Retrieved 10.11.2017 from <https://infographics.economist.com/2018/DemocracyIndex/>
- Flaxman, S., Goel, S., & Rao, J. M. (2016). Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption. *Public Opinion Quarterly*, 80(S1), pp. 298–320.
- Freedom House* (2017). Freedom in the World. Retrieved 10.11.2017 from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/russia>
- Gelissen, J. (2007). Explaining Popular Support for Environmental Protection: A Multilevel Analysis of 50 Nations. *Environment and Behavior*, 39(3), pp. 392–415.
- Gilley, B. (2006). The Meaning and Measure of State Legitimacy: Results for 72 Countries. *European Journal of Political Research*, 45(3), pp. 499–525.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, MA, US: Harvard University Press.
- Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Hastie, R., & Park, B. (1986). The Relationship between Memory and Judgment Depends on whether the Judgment Task is Memory-based or On-line. *Psychological Review*, 93(3), p. 258.
- Henn, M., Oldfield, B., & Hart, J. (2017). Postmaterialism and Young People's Political Participation in a Time of Austerity. *The British Journal of Sociology*.
- Hudson, V. (2015). 'Forced to Friendship'? Russian (Mis-) Understandings of Soft Power and the Implications for Audience Attraction in Ukraine. *Politics*, 35(3–4), pp. 330–346.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Political Change Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.

- Inglehart, R. (2003). How Solid is Mass Support for Democracy—and How Can We Measure It? *PS: Political Science & Politics*, 36(1), pp. 51–57.
- Iyengar, S., & Kinder, D. R. (2010). *News that Matters: Television and American Opinion*. University of Chicago Press.
- Jacoby, W. G. (1991). Ideological Identification and Issue Attitudes. *American Journal of Political Science*, pp. 178–205.
- Kahneman, T. (1979). Prospect Theory: Analysis of Decision under Risk. *Econometrician*, 47, pp. 192–263.
- Kaprāns, M. (2014). Vecs vins vecā ādas maisā: Latvijas ierāmēšana Krievijas medijos. No Kudors, A. *Krievijas publiskā diplomātija Latvijā: mediji un nevalstiskais sektors*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 57.–75. lpp.
- Knutsen, O. (2012). 11 Party choice. *Society and Democracy in Europe*, p. 244.
- Kudors, A. (2014). *Krievijas publiskā diplomātija Latvijā: mediji un nevalstiskais sektors*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 221. lpp.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1944). *The People's Choice*. New York, NY: Columbia University Press.
- Levi, M., Sacks, A., & Tyler, T. (2009). Conceptualizing Legitimacy, Measuring Legitimizing Beliefs. *American Behavioral Scientist*, 53(3), pp. 354–375.
- Lipset, S. M. (1959). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, NY: Anchor Books.
- McCombs, M. E., & Shaw, D. L. (1972). The Agenda-setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), pp. 176–187.
- Muižnieks, N., & Zelče, V. (2011). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: LU SZF SPPI.
- Nielsen, K., & Paabo, H. (2015). How Russian Soft Power Fails in Estonia: Or, Why the Russophone Minorities Remain Quiescent. *Journal on Baltic Security*, 1(2), pp. 125–157.
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from you*. Penguin UK.
- Pharr, S. J., & Putnam, R. D. (Eds.) (2000). *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton University Press.
- Piurko, Y., Schwartz, S. H., & Davidov, E. (2011). Basic Personal Values and the Meaning of Left-right Political Orientations in 20 Countries. *Political Psychology*, 32(4), pp. 537–561.
- Rathbun, B. C., Kertzer, J. D., Reifler, J., Goren, P., & Scotto, T. J. (2016). Taking Foreign Policy Personally: Personal Values and Foreign Policy Attitudes. *International Studies Quarterly*, 60(1), pp. 124–137.
- Rico, G., & Anduiza, E. (2016). Economic Correlates of Populist Attitudes: an Analysis of Nine European Countries in the Aftermath of the Great Recession. *Acta Politica*, pp. 1–27.
- Rohrschneider, R. (1993). Environmental Belief Systems in Western Europe: A Hierarchical Model of Constraint. *Comparative Political Studies*, 26(1), pp. 3–29.

- Rosefield, S., & Hlouskova, R. (2007). Why Russia is not a Democracy. *Comparative Strategy*, 26(3), pp. 215–229.
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online readings in Psychology and Culture*, 2(1), p. 11.
- Schwartz, S. H., Caprara, G. V., Vecchione, M., Bain, P., Bianchi, G., Caprara, M. G., ... & Mamali, C. (2014). Basic Personal Values Underlie and Give Coherence to Political Values: A Cross National Study in 15 Countries. *Political Behavior*, 36(4), pp. 899–930.
- Sergunin, A., & Karabeshkin, L. (2015). Understanding Russia's Soft Power Strategy. *Politics*, 35(3–4), pp. 347–363.
- Simons, G. (2015). Taking the New Public Diplomacy Online: Russia and China. *Place Branding and Public Diplomacy*, 11(2), pp. 111–124.
- Skillen, D. (2016). *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*. Vol. 108. Taylor & Francis.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211(4481), pp. 453–458.
- Uhlener, L., & Thurik, R. (2007). Postmaterialism Influencing Total Entrepreneurial Activity across Nations. *Journal of Evolutionary Economics*, 17(2), p. 161–185.
- Vecchione, M., Schwartz, S. H., Caprara, G. V., Schoen, H., Cieciuch, J., Silvester, J., ... & Mamali, C. (2015). Personal Values and Political Activism: A Cross-national Study. *British Journal of Psychology*, 106(1), pp. 84–106.
- Warren, M. E. (Ed.) (1999). *Democracy and Trust*. Cambridge University Press.
- Weber, M. (1905). Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*, Bd. XX und XXI, 99, S. 8080.
- Willnat, L., Graf, J., & Brewer, P. R. (2000). Priming International Affairs: How the Media Influence Attitudes toward Foreign Countries. *Gazette*, 65(6), pp. 493–508.

5 ANOMIJA DEMOGRĀFIJAS KONTEKSTĀ. ANOMIJAS UN SOCIĀLO FAKTORU IETEKME UZ REPRODUKTĪVAJĒM NODOMIEM UN TO REALIZĀCIJU

- ACS. Retrieved from https://www.census.gov/newsroom/releases/archives/american_community_survey_acs/cb11-tps40.html
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), pp. 179–211.
- «Anomie». *Merriam-Webster*, 2017. Retrieved 18.07.2017 from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/anomie>
- Astone, N. M., Nathanson, C. A., Schoen, R., & Kim, Y. J. (1999). Family Demography, Social Theory, and Investment in Social Capital. *Population and Development Review*, 25(1), pp. 1–31.
- Bühler, C., & Philipov, D. (2005). Social Capital Related to Fertility: Theoretical Foundations and Empirical Evidence from Bulgaria. *Vienna Yearbook of Population Research*, pp. 53–81.
- Durkheim, E. (2014). *The Division of Labor in Society*. New York: Simon and Schuster.
- Genov, N. (1998). Transformation and Anomie: Problems of Quality of Life in Bulgaria. *Social Indicators Research*, 43(1), pp. 197–209.
- IZM (2001). *IZM pārskats par Latvijas augstskolu darbību 2001. gadā*.
- Kapitány, B., & Spéder, Z. (2012). Realization, Postponement or Abandonment of Childbearing Intentions in Four European Countries. *Population*, 67(4), pp. 599–629.
- Kotowska, I., & Józwiak, J. (Eds.) (2003). *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities. European Population Conference, Warsaw, 26–30 August 2003*.
- Legge, S., Davidov, E., & Schmidt, P. (2008). Social Structural Effects on the Level and Development of the Individual Experience of Anomie in the German Population. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 2(2), pp. 248–267.
- Lesthaeghe, R., & Surkyn, J. R. (2002). New Forms of Household Formation in Central and Eastern Europe. *Are they Related to Newly Emerging Value Orientations*, 1.
- Ļevina, J., Mārtinsons, K., & Kļince, K. (2016). *Relation between anomia and values of the inhabitants of the Baltic states*. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Vol. 1, May 27–28, pp. 431–446.
- Magun, V. S. (2010). Bazovye tsennosti rossijan v evropejskom kontekste [Basic Values of Russians in the European Context] (stat'ja pervaja). *Obshchestvennye nauki i sovremennost*, 3 (in Russian).
- Matsumoto, D. (2009). *The Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge University Press.

- OECD Family Database. Retrieved from <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>
- Perelli-Harris, B. (2005). The Path to Lowest-low Fertility in Ukraine. *Population Studies*, 59(1), pp. 55–70.
- Perelli-Harris, B. (2006). The Influence of Informal Work and Subjective Well-Being on Childbearing in Post-Soviet Russia. *Population and Development Review*, 32(4), pp. 729–753.
- Philipov, D. (2003). Fertility in Times of Discontinuous Societal Change. *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw, Statistical Publishing Establishment, pp. 665–690.
- Philipov, D., & Shkolnikov, V. (2001, March). Fertility Intentions and Coping Strategies: Results from the Russian Longitudinal Monitoring Survey. In *Annual Meeting of the Population Association of America*. Washington DC.
- Philipov, D., Spéder, Z., & Billari, F. C. (2006). Soon, Later, or Ever? The Impact of Anomie and Social Capital on Fertility Intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). *Population Studies*, 60(3), pp. 289–308.
- Quesnel-Vallée, A., & Morgan, S. P. (2003). Missing the Target? Correspondence of Fertility Intentions and Behavior in the US. *Population Research and Policy Review*, 22(5), pp. 497–525.
- Schoen, R., Kim, Y. J., Nathanson, C. A., Fields, J., & Astone, N. M. (1997). Why do Americans Want Children? *Population and Development Review*, pp. 333–358.
- Spéder, Z., & Kapitány, B. (2012). Realising Birth Intentions in European Comparison—Understanding the Post-communist Fertility Transition. *Working Papers on Population, Family and Welfare*, 15.
- Srole, L. (1956). Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study. *American Sociological Review*, 21(6), pp. 709–716.
- Surkyn, J., & Lesthaeghe, R. (2004). Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research*, 3, pp. 45–86.
- Teymoori, A., Jetten, J., Bastian, B., Ariyanto, A., Autin, F., Ayub, N., ... & Cui, L. (2016). Revisiting the Measurement of Anomie. *PloS one*, 11(7), e0158370.
- Walter, E. (Ed.) (2008). A State of no Moral or Social Principles in a Person or in Society. Ernst Klett Sprachen. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/anomie#translations>

6 ANOMIJA LATVIJAS SVĒTKU UN PIEMIŅAS DIENU KALENDĀRĀ UN PRAKSĒ

- Antonevičs, M. (2018, 23. febr.). Asiņainā «viriešu diena». *la.lv*. Izgūts no <http://www.la.lv/asinaina-viriesu-diena/>
- Aron, L. (2012). *Roads to the Temple. Truth, Memory, Ideas, and Ideals in the Making of Russian Revolution, 1987–1991*. New Haven, London: Yale University Press.
- Asare, I. (2017, 13. jūl.). Īstenots kultūras projekts Cēsu kauju dienu atcerei. *Vidzeme. Vidzemes plānošanas reģiona mājaslapa*. Izgūts no http://www.vidzeme.lv/lv/kulturas_jaunumi/41/131102/
- Augstākā Padome* (1990). Par svētku un atceres dienām. Pieņemts 03.10.1990. [ar vairākkārtīgiem grozījumiem]. Izgūts no <https://likumi.lv/doc.php?id=72608>
- Ārlietu ministrija* (2015, 28. janv.). Latvijas starptautiskās atzišanas de iure 90 gadi 26. janvārī. Izgūts no <http://www.mfa.gov.lv/ministrija/arlietu-dienestavesture/latvijas-starptautiska-atzisanade-iure-1921-gada-26-janvari/latvijas-starptautiskas-atzisanas-de-iure-90-gadi-26-janvari>
- Ārlietu ministrija* (2017, 26. janv.). Ārlietu ministrijā atzīmē Latvijas Republikas starptautiskās de iure atzišanas 96. gadadienu. *Jurista Vārds*. Izgūts no <http://www.juristavards.lv/zinas/270036-rlietu-ministrija-atzime-latvijas-republikas-starptautiskas-de-iure-atzisanas-96-gadadienu/>
- Ārlietu ministrija* (2018a, 26. janv.). Latvijas starptautiskās de iure atzišanas dienā pieminam bijušos diplomātus un Ārlietu ministrijas darbiniekus. Izgūts no <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/58967-latvijas-starptautiskas-de-iure-atzisanas-diena-pieminam-bijusos-diplomatus-un-arlietu-ministrijas-darbiniekus>
- Ārlietu ministrija* (2018b, 26. janv.). Ārlietu ministrijā atzīmē Latvijas Republikas starptautiskās de iure atzišanas 97. gadadienu. Izgūts no <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/58984-arlietu-ministrija-atzime-latvijas-republikas-starptautiskas-de-iure-atzisanas-97-gadadienu>
- Biedriba VITA* (2017, 31. maijs). Aptauja: tikai 1% Latvijas aptaujāto iedzīvotāju ir pārliecināti, ka viņiem nekad nebūs «vēzis». Izgūts no <http://biedribavita.lv/aptauja-tikai-1-latvijas-aptaujato-iedzivotaju-ir-parliecinati-ka-vingiem-nekad-nebus-vezis/>
- Blūzma, V. (2008). Atmodas laiks un nevardarbigā pretošanās (1986. g. — 1990. g. 4. maijs). No V. Blūzma, T. Jundzis, J. Riekstiņš, H. Strods, Dž. Šārps. *Nevardarbigā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš. 1945–1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 225.–376. lpp.
- BNS (2012, 3. maijs). Prezidents aicina veteranus kara upurus pieminēt 8. maijā. *tvnet.lv*. Izgūts no http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/420339-prezidents_aicina_veteranus_kara_upurus_pieminet_8maija
- Brēde, A. (sast.) (1979). *Svētku varavīksne. Palīgs tradīciju kopējiem*. Rīga: Liesma.

- Bula, D. (2008). Astotā marta atgriešanās: sievietības svinēšana postsociālismā. *Letonica*, 18, 27–51. lpp.
- Bula, D. (2017, 14. marts). Nesajaukt sievietes, kuras gaida apsveikumus, ar tām, kuras negaida. *Delfi.lv*. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/dace-bula-nesajaukt-sievietes-kuras-gaida-apsveikumus-ar-tam-kuras-negaida.d?id=48620147>
- Cēsu novada pašvaldība* (2017, 7. jūn.). Cēsu kaujām 98; cēsnieki aicināti nest ziedus, apmeklēt kauju rekonstrukciju. Izgūts no <http://www.cesis.lv/lv/sakums/aktualitates/pasakumi/cesu-kaujām-98--cesnieki-aicinati-dest-ziedus>
- Chaterjee, C. (2002). *Celebrating Women: Gender, Festival Culture, and Bolshevik Ideology, 1910–1939*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Chaterjee, C. (2013). From Public, to Private, to Public again: International Women Day in post-Soviet Russia. In J. Buckler, & E. D. Johnson (Eds.), *Rites of Place. Public Commemoration in Russia and Eastern Europe*. Evanston: Northwestern University Press. pp. 183–200.
- Cheskin, A. (2012). Exploring Russian-Speaking Identity from Below: The Case of Latvia. *Journal of Baltic Studies*, 44(3), pp. 287–312.
- Delfi* (2014, 14. marts). Cilinskis zaudē ministra krēslu. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/cilinskis-zaude-ministra-kreslu.d?id=44302719>
- Delfi* (2017a, 25. marts). Latvijā pieminēs 25. marta deportāciju upurus. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-piemines-25marta-deportaciju-upurus.d?id=44329599>
- Delfi* (2017b, 14. jūn.). Koncerti, atceres brīži un goda sardze: Latvijā piemin 14. jūnija deportācijas. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/koncerti-atceres-brizi-un-goda-sardze-latvija-piemini-14-junija-deportācijas.d?id=48950427>
- Delfi* (2017c, 21. nov.). Aicina ziedot Valtera Fridenbergā cīņai ar vēzi. Izgūts no <http://www.delfi.lv/izklaide/slavenibas/muziki/aicina-ziedot-valtera-fridenberga-cinai-ar-vezi.d?id=49469505>
- Drošības policija* (2016). *Publiskais pārskats par Drošības policijas darbību 2015. gadā*. Rīga: Drošības policija. Izgūts no <http://dp.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskati/>
- Drošības policija* (2017). *Publiskais pārskats par Drošības policijas darbību 2016. gadā*. Rīga: Drošības policija. Izgūts no <http://dp.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskati/>
- Durkheim, É. (1979). *Suicide. A Study in Sociology*. New York: The Free Press.
- Durkheim, É. (2001). *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press.
- ES māja* (2017, 2. maijs). Ko redzēt, dzirdēt un kur piedalīties, sagaidot Eiropas dienu 9. maijā. *Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā*. Izgūts no <http://esmaja.lv/eiropas-diena/ko-redzet-dzirdet-un-kur-piedalities-sagaidot-eiropas-dienu-9-maija>

- Etzioni, A. (2001). *The Monochrome Society*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Gabre, A. (2018). NRA analizē, kuri simtgades svinību tēriņi izskatās pēc bezjēdzīgas izšķērdības. Izgūts no <http://nra.lv/latvija/234021-nra-analize-kuri-simgades-svinibu-terini-izskatas-pec-bezjedzigas-izskerdibas.htm>
- Gailāne, G., Kuzņecova M., & Sildniks, J. (2017, 16. marts). Leģionāru piemiņas dienas gājiens beidzies bez starpgadījumiem. Teksta tiešraides arhīvs. *Delfi.lv*. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/legionaru-pieminas-dienas-gajiens-beidzies-bez-starpgadijumiem-teksta-tiesraides-arhivs.d?id=48628085>
- Gailiņš, V., Gefters, D., Kovaļenko, J., & Semjonovs, V. (1988, 22. jūl.). Padomju Latvija 21. jūlijā: atbalsts partijas kursam, pārbūvei un demokratizācijai. *Cīņa*, 1. lpp.
- Gefters, D., Grišina, G., Maņko, P., Petkeviča, B., Semjonovs, V., Teroganesovs, V., & Zariņš, E. (1989, 8. nov.). Rīgā, Komjaunatnes krastmalā. Karaspēka parāde un darbaļaužu demonstrācija. *Cīņa*, 1.–2. lpp.
- Gefters, D., Kovaļenko, J., Kučina, G., Sebjakins, B., & Švarca, L. (1988, 8. nov.). Rīgā, Komjaunatnes krastmalā. Karaspēka parāde un darbaļaužu demonstrācija. *Cīņa*, 1.–3. lpp.
- Gertners, E. (2010, 10. maijs). Godina savu vēsturisko pārliecību. *Neatkarīgā Rita Avīze Latvijai*, 5. lpp.
- Gill, G. (2011). *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenfeld, L. (2006). *Nationalism and the Mind: Essays on Modern Culture*. Oxford: Oneworld Publications.
- Grimes, R. L. (2011). Ritual, media, and conflict: An introduction. In R. L. Grimes, U. Hüsken, U. Simon, E. Venbrux (Eds.), *Ritual, Media, and Conflict*. Oxford: Oxford University Press, pp. 3–61.
- Hobsbawm, E. (1983). Introduction: Inventing traditions. In E. Hobsbawm, T. Ranger (Eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–14.
- Jasinska, M. (2017, 12. jūl.). Renārs Sproģis: Cēsu kaujām jāatdod pienācīgā cieņa. *Neatkarīgā Rita Avīze*. Izgūts no <http://nra.lv/latvija/215485-renars-sprogis-cesu-kaujām-jaatdod-pienaciga-ciena.htm>
- Jemerga, S., Salu, M., Čerņiauskas, Š., & Pancerozas, D. (2015, 27. aug.). Krievijas nauda Baltijā. Miljoni no Kremļa. *Re: Baltica*. Izgūts no <https://rebaltica.lv/2015/08/miljoni-no-kremļa/>
- Jēkabpils Gaļas nams* (2016, 23. febr.). Svētku tortes Viriešu dienā. Izgūts no <http://www.jekabpilsгалasnams.lv/raksti/jaunumi/svetku-tortes-viriesu-diena/>
- Kantar TNS* (2005a, 11. nov.). Latvijas iedzīvotāji maz zina par Lāčplēša dienas nozīmi. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2290>

- Kantar TNS* (2005b, 16. nov.). Lielai daļai Latvijas iedzīvotāju 18. novembris ir parasta brīvdiena. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2292>
- Kantar TNS* (2006a, 10. nov.). Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju nezin, kāpēc tiek svinēta Lāčplēša diena. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2501>
- Kantar TNS* (2006b, 16. nov.). Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju zina 18. novembra svētku nozīmi. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2506>
- Kantar TNS* (2006c, 8. marts). Vairākums Latvijas iedzīvotāju svin 8. martu. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2346>
- Kantar TNS* (2006d, 21. jūn.). Latviešiem raksturīgi Jāņus un Ligo pavadīt kopā ar draugiem. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2423>
- Kantar TNS* (2006e, 22. dec.). Latvijas iedzīvotāji Ziemassvētkos kā dāvanu vēlētos saņemt mobilo telefonu. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2534>
- Kantar TNS* (2008, 14. nov.). Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju zina 18. novembra svētku nozīmi. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2864>
- Kantar TNS* (2017a, 12. jūn.). 46% Latvijas iedzīvotāju plāno apmeklēt kādas pilsētas svētkus. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5148>
- Kantar TNS* (2017b, 19. maijs). 35% Latvijas iedzīvotāju šogad plāno apmeklēt kādu no Muzeju nakts pasākumiem. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5142>
- Kantar TNS* (2017c, 12. maijs). 63% Latvijas iedzīvotāju plāno atzīmēt Mātes dienu. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5137>
- Kantar TNS* (2017d, 8. sept.). Vairāk nekā ceturtā daļa iedzīvotāju plāno atzīmēt Tēva dienu. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5184>
- Kantar TNS* (2017e, 19. jūn.). Ligo svētku laikā vairākums iedzīvotāju cep šašliku vai kurina ugunsgrūdu. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5151>
- Kantar TNS* (2017f, 9. nov.). Puse Latvijas iedzīvotāju svinēs Lāčplēša dienu. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5204>
- Kantar TNS* (2017g, 17. nov.). 18. novembra pasākumus apmeklē pusmiljons iedzīvotāju. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5207>

- Kantar TNS* (2018, 17. janv.). Iedzīvotāji gatavojas apmeklēt Latvijas simtgades pasākumus. Izgūts no <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5231>
- Karlsona, L. (2017, 5. janv.). Latvijas valsts simtgadi svinēs piecus gadus — tas izmaksās gandrīz 60 miljonus eiro. *lsm.lv*. Izgūts no <http://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/latvijas-valsts-simgadi-svines-piecus-gadus--tas-izmaksas-gandriz-60-miljonus-eiro.a217793/>
- Kertzer, D. I. (1988). *Ritual, Politics, and Power*. New Haven, London: Yale University Press.
- Krauze, M. (2017, 4. maijs). Ozolu stādīšana, koncerti un balti klāts galds — 4. maija pasākumu kalendārs. *Delfi.lv*. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/ozolu-stadisana-koncerti-un-balti-klats-galds-4-maija-pasakumu-kalendars.d?id=48789791>
- LABA (2017, 9. maijs). Darbaļaudis spēks. *Arodbiedrība LABA*. Izgūts no <http://www.arodbiedriba.lv/new/435>
- Lane, Ch. (1981). *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society — the Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langa, L. (2017, 5. janv.). Miljonu tērēšana simtgadei ir noziegums pret nabagiem. *Latvijas Avīze*. Izgūts no <http://www.la.lv/vai-sadu-valsti-velamies/>
- Ločmele, K., Procevska, O., & Zelče, V. (2011). Uzvaras svētki padomju Latvijā. No N. Muižnieks, V. Zelče (red.), *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 236.–274. lpp.
- Lūsiņa, I. (2016, 24. dec.). Intervija ar komponistu Jāni Lūsēnu. Stop signāls. *Kultūras Diena*. Izgūts no <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-komponistu-jani-lusenu.-stop-signals-14162546>
- lv100.lv*. Latvijas valsts simtgades digitālā platforma.
- manabalss.lv* (2017, 29. nov.). Simtgades svinību naudas novirzīšana vēža ārstēšanai! Izgūts no <https://manabalss.lv/simgades-svinibu-naudas-novirzisana-veza-arstesanai/show>
- MIX TV (2015, 9. maijs). *9. maijs 2015. gada v. Rīga. Prazdnichnaya rech' mera goroda Nila Ushakova*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=zRyeZPENQeA>
- Nacionālā identitāte* (2010). *Latvijas iedzīvotāju aptauja*. Veikta pēc Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījuma institūta pasūtījuma valsts pētījuma programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros.
- Nacionālā identitāte* (2014). *Latvijas iedzīvotāju aptauja*. Veikta pēc Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījuma institūta pasūtījuma valsts pētījuma programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros.
- NRA (2016, 23. febr.). *Kas Latvijā svin 23. februāri kā viriešu dienu?* Izgūts no <http://nra.lv/latvija/164313-kas-latvija-svin-23-februari-ka-viriesu-dienu.htm>

- Orlov, E. (2010, 10. maij). Pobediteljam slava! *Chas*, s. 1–2.
- Puzo, K. (2011). *Sieviešu dienas reprezentācija laikraksta «Cīņa» publikācijās (1965–1991) (maģistra darbs)*. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa.
- Rolf, M. (2013). *Soviet Mass Festivals, 1917–1991*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Rothenhuhler, E. W. (1998). *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Rozenšteine, A., Saulitis, A., Siliņa, G., & Zelče, V. (2011). 16. marts — piemiņas un konfrontācijas diena. No N. Muižnieks, V. Zelče (red.), *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 145.–170. lpp.
- Sargs.lv* (2017, 10. aug.). Aizsardzības ministrija rosina 10. jūliju oficiāli noteikt par Latvijas karavīru dienu. Izgūts no <http://www.sargs.lv/Zinas/Latvija/2017/08/10-01.aspx#lastcomment>
- Sherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and the Post-Soviet Russia. Destroying the Settled past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan.
- Skangale, L. (2008). *Latvijas valsts svētku, atceres un atzīmējamās dienas*. 3. izd. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Skaties.lv* (2018, 23. febr.). Samanta Tina sveic visus Latviešus puišus Viriešu dienā. Izgūts no <https://skaties.lv/izklaide/slavenibas/muziki/samanta-tina-sveic-visus-latvijas-puisus-viriesu-diena/>
- Smith, K. E. (1996). *Remembering Stalin's Victims. Popular Memory and the End of the USSR*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- SUSTINNO (2015). *Latvijas iedzīvotāju aptauja*. Veikta pēc Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījuma institūta pasūtījuma valsts pētījuma programmas «Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā (SUSTINNO)» ietvaros.
- SUSTINNO (2016). *Latvijas iedzīvotāju aptauja*. Veikta pēc Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījuma institūta pasūtījuma valsts pētījuma programmas «Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā (SUSTINNO)» ietvaros.
- Tvnet* (2018, 28. janv.). Teju ceturtdaļmiljonu izmaksājušie «Goda vārti» tiks nojaukti pēc diviem gadiem. Izgūts no http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/770860-teju_ceturtdalmljonu_izmaksajusie_goda_varti_tiks_nojaukti_pec_diviem_gadiem
- Ušakovs, N. (2016, 9. maijs). Rīgas mēra Nila Ušakova uzruna Uzvaras dienā. *9may.lv*. Izgūts no <http://9may.lv/lv/zinas/news/rigas-mera-nila-usakova-uzruna-uzvaras-diena/>
- Ušakovs, N. (2017, 10. maijs). Nila Ušakova uzruna 9. maijā. *YouTube*. Izgūts no <https://www.youtube.com/watch?v=y63UNhoRV98>
- Vārpa, I. (2012). *Atmodas eiforija un atmošanās pagīras*. 1. sēj. Rīga: Zvaigzne ABC.

- Vose, L. (2009). *Latvijas valsts 90. gadadienas svētku rituāla naratīvs latviešu lielākajos nacionālās preses izdevumos «Diena», «Latvijas Avīze», «Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai» (maģistra darbs)*. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa.
- Yarskaya-Smirnova, E., & Karpova, G. (2003). Simbolicheskie repertuar gosudarsvenoi politiki: Mezhdunarodnyi zhenskii den' v rossiiskoi presse, 1920–2001 gg. V kn. N. Pushkareva (red.), *Sotsial'naya istoriya: Ezhegodnik, 2003. Zhenskaya i genderaya istoriya*. Moskva: ROSSPEN, s. 488–509.
- Zelče, V. (2011). Latviešu leģiona atmiņa un piemiņas dienas Latvijā sākotne. No N. Muižnieks, V. Zelče (red.), *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 123.–144. lpp.
- Zelče, V. (2011). Uzvaras svētki padomju Latvijā. No N. Muižnieks, V. Zelče (red.), *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 196.–237. lpp.
- Zelče, V. (2018). The Transformation of 'Holiday' in Post-Soviet Space: Celebrating Soviet Victory Day in Latvia. *Europe-Asia Studies*. 70(3), 388–420.
- Zile, I. (1998). Sabiedrības atraisīšanās no *Helsinki-86* līdz Tautas fronteī. 1986. gads–1988. gada oktobris. No V. Blūzma, O. Celle, T. Jundzis, D. A. Lēbers, E. Levits, I. Zile. *Latvijas valsts atjaunošana. 1986.–1993*. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 87.–148. lpp.
- Žukova, K. (2018a, 15. marts). Saeima izbrāķē 'nacionālu' ierosinājumu 16. martu noteikt par atzīmējamu dienu. *delfi.lv*. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/saeima-izbrake-nacionalu-ierosinajumu-16-martu-noteikt-par-atzimejamu-dienu.d?id=49841239>
- Žukova, K. (2018b, 15. marts). Deputāti vērtēs ieceri Lāčplēša dienu — 11. novembri — noteikt par brīvdienu. *delfi.lv*. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/deputati-vertes-ieceri-lacplesas-dienu-11-novembri-noteikt-par-brivdienu.d?id=49841367>
- Žukova, K. (2018c, 20. marts). Latvijā būs trīs jaunas atzīmējamās dienas, lemj valdība. *delfi.lv*. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-bus-tris-jaunas-atzimejamas-dienas-lemj-valdiba.d?id=49858797>

AUTORI

JĀNIS IKSTENS, DR. SC. POL.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas profesors, Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošais pētnieks. Pētnieciskās intereses: vēlēšanu analīze, politiskās partijas, politisko partiju finansējums.

INTA MIERIŅA, PH. D.

Latvijas Universitātes Diasporas un migrācijas pētījumu centra direktore, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: migrācija, nacionālisms un galēji labējās attieksmes, nevienlīdzība, uzticība un pilsoniskā iesaiste.

AGITA MISĀNE, DR. PHIL.

Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece, socioloģijas nodaļas docente. Zinātniskās intereses, publikācijas un pedagoģiskais darbs saistīts ar reliģiju un ideju vēsturi Latvijā, reliģijas socioloģiju un teorētisko socioloģiju.

VISVALDIS VALTENBERGS, DR. SC. POL.

Vadošais pētnieks Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtā. Pētnieciskās intereses: interneta politiskā komunikācija, sabiedrības vērtības globālajā kontekstā, vietējā un reģionālā attīstība.

ZANE VĀRPIŅA, DR. DEMO.

Rīgas Ekonomikas augstskolas docente, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses: demogrāfija, augstākā izglītība.

VITA ZELČE, DR. HIST.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļas profesore, Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: sociālā atmiņa un vēstures politika, komunikācijas vēsture, mediji.

AIJA ZOBENA, DR. SC. SOC.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas profesore, Sociālo un politisko pētījumu institūta direktore un vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: lauku un reģionālā attīstība.

Lost in freedom: anomy in contemporary Latvia

The collective monograph *Lost in freedom: anomy in contemporary Latvia* (scientific editor Aija Zobena) summarizes the main findings of the research project “Value orientations and reproduction of society”, carried out within the framework of State Research Program “Innovation and sustainable development: Latvia’s post-crisis experience in a global context” (SUSTINNO). This project was implemented at the Advanced Social and Political Research Institute, University of Latvia Faculty of Social Sciences from 2014 to 2018.

The aim of this project was to study value orientations and norms of Latvian society in order to understand the influence of media and Soviet regime on their genesis, and to determine the prevalence of anomy in society. It would further allow to analyze the impact of these value orientations on social behavior, including the forms of participation in society (especially among youth), the evolution of family models and reproductive behavior.

In any case, anomy is an exceptional, abnormal condition that occurs when social links of individual and wider community are weakened and thus individual’s identification with community values is also weakened. The risk of anomy in transition societies, including Latvia, is always objectively higher than in established societies. Some of the old social institutions have been abolished, and new ones have emerged but have not yet received sufficient authority. Society members have to construct new identities. A part of social norms no longer function. Classic challenges include the change of citizenship status, adaptation to another state language and economic system, money, property structures, education or pension system reforms. Even many years after regaining independence and, to a certain extent, in connection with the processes of society change, Latvia has a high level of alienation of the population, as well as an extremely pronounced political alienation. Anomie in Latvia consists of several dimensions that are slightly different and yet closely related to academic literature (Marx, Durkheim, etc.): powerlessness, alienation from oneself, lack of norms, cultural alienation and isolation, lack of clear faith, lack of long-term goals and vision, alienation from family and responsibility. Powerlessness and alienation from oneself are the most pronounced dimensions of anomie, followed by lack of norms and faith. It is the lack of norms, clear beliefs and long-term goals and visions that can be regarded as the most problematic aspects of Latvian society. They are particularly characteristic to the poorest segments of the society. Alongside non-Latvians, the poorer people more often experience powerlessness and alienation from themselves. Political and social alienation, although related to anomie, particularly by lack of clear faith, is characterized by different cognitive concepts (hence, political non-participation, social bond weakness and society fragmentation cannot be regarded as a direct sign of anomie). Interestingly, young people feel socially and culturally alienated, while older people are more politically alienated.

In the first chapter of the monograph “THE THEME AND THEORIES OF ANOMIE IN SOCIAL SCIENCES”, AGITA MISĀNE introduces the concept of anomie and its development in social sciences from the end of the nineteenth century to the beginning of the 21st century. Anomie was considered to be a classic sociological topic since its extensive interpretations are found in works by founder of sociology Émile Durkheim (1858–1917), in particular his doctoral thesis “From the division of social work” (*De la division du travail social*, 1893) and “Suicide” (*Le Suicide*, 1897). The very concept of anomie and its interpretation that anomie is a situation whose character is sought in relations between individuals and social institutions became one of the most important topics in Durkheim’s sociology. Over the past decades, more research has been done on anomie in a territorial context and in particular societies; anomie is being intensively studied in context of specific organizations or social groups, and attempts to synthesize the above-mentioned specific research with a new theoretical proposition that seeks anomie indicators outside the context of individual anomie symptoms.

In the next chapter “ORIENTATION OF GLOBAL VALUES AMONG PEOPLE OF LATVIA”, VISVALDIS VALTENBERGS points out that social and psychological dimension of sustainability is an important component for understanding the processes of globalization. In all countries, the groups of society differ in their use of the opportunities offered by globalization process. Some groups would be willing to disassociate from effects of globalization, while others would like to make greater use of the opportunities offered by globalization in labor market, trade, exchange of knowledge and many other areas. The society value background is of great importance for implementation of policies related to the international dimension. The research findings that are based on results of surveys conducted by the International Social Surveys Program (ISSP) and the State Research Program SUSTINNO “Public Value Orientation and Society Regeneration” show that values and attitudes are weak explanatory factors of subjective global orientation (ISSP Research Group, 2012, 2015; SUSTINNO, 2015). It is the demographic factors, in particular income and education, that have a greater impact on the sense of interest of respondents and their identification with parts of the world beyond national borders. Citizens’ values and attitudes play a greater role in explaining people’s interest in events in specific regions. The study confirms that respondents with more distinct traditional values show greater interest regarding events in their own region. However, respondents with pronounced universalism values show more interest in events not only in their own city, area, Russia, but also in other regions of the world.

In the third chapter of the monograph “POLITICAL ALIENATION AND ANOMY IN CONTEMPORARY LATVIA”, INTA MIERIŅA focuses on political anomie in Latvian society. A quarter of a century after regaining

independence Latvia is still characterized by a high level of corruption and nepotism, while civil society’s development is hampered by political cynicism, apathy and distrust in government. Previous studies show simultaneous presence of high social exclusion risks, social fragmentation, lack of social trust and lack of empathy. Some scholars regard this situation as a legacy of the communist regime, while others point to the negative effects of transition process. The author presents a social diagnosis of “postmodern condition” in Latvia, using the classic notions of alienation and anomy. The sociological framework allows us to examine the difficulties of coping with the past in wider context of values and internal norms.

The study of political anomie in the fourth chapter of the monograph “THE VOICE ALONE? IMPACT OF MEDIA CONSUMPTION, VALUE ORIENTATION AND GOVERNMENT WORK VALUATION ON ATTITUDES OF LATVIAN CITIZENS REGARDING STATE SECURITY” is continued by JĀNIS IKSTENS, exploring the extent of resonance of messages that Russia actively communicates in its propaganda against Latvia in Latvian society. What factors contribute (or hinder) the susceptibility to Russian propaganda messages? This analysis also includes independent variables such as individual value orientation, socio-demographic characteristics, and views on government work. Previous studies suggest that each of these groups of independent variables has a certain impact on individuals’ political beliefs. The author suggests that media consumption habits act as the main determinant of susceptibility to the encoded attitudes of Russian propaganda.

ZANE VĀRPIŅA in the fifth chapter of the monograph “IMPACT OF ANOMIE AND SOCIAL FACTORS ON REPRODUCTIVE INTENTIONS AND THEIR REALIZATION” focuses on changes that social and economic development has introduced in reproductive decision making process in Latvia, where the total fertility rate still remains below the conventional population reproduction coefficient (2.1). According to demographic literature, the three most important theoretical explanations of reasons behind the persisting low birth rates in Central and Eastern European countries, including Latvia after regaining of independence, are economic insecurity, Second Demographic Transition, and anomie of society. However, no micro-level empirical evidence has been obtained for all these explanations. For example, the studies have not established a direct relationship between the number of children in family, economic situation, employment or income level. Furthermore, there is insufficient evidence of relationship between changes in the value system and birth rates. Even fewer demographic studies have hitherto focused on the impact of anomie on demographic behavior.

The chapter “ANOMIE IN CALENDAR AND PRACTICE OF LATVIAN HOLIDAYS AND MEMORIAL DAYS” concludes the monograph. Here, VITA ZELČE, using the anomie concept of Émile Durkheim, provides a discussion

of the calendar of Latvian national holidays, commemoration, celebrations and commemorative practices. It is based on analysis of the results of sociological survey commissioned by the University of Latvia Faculty of Social Sciences and analysis of holidays and memorial days. Looking at four groups of celebrations and memorial days, 1) national and patriotic holidays; 2) commemoration days of communist and Nazi totalitarian regime victims; 3) celebrations as a legacy of the Soviet regime, and 4) tension management festivities, the author concludes that in some areas of the culture of Latvian holidays, commemoration and celebration days, anomaly is observed, revealing contradictions between the existing life styles and the identities and values of social groups and individuals.

Acknowledgements

The authors of this monograph would like to thank all contributors to the creation of this work. A particular gratitude is extended to Professor Jānis Ikstens, leader of the State Research Program “Innovation and sustainable development: Latvia’s post-crisis experience in a global context” (SUSTINNO) and head of the project “Value orientations and reproduction of society” in the period from 2014 to 2017 for creative input to the program, realization and formulation of the idea of this monograph. The authors are obliged to Zane Vārpiņa for English translation of the texts.

Scientific editor

Dr. sc. soc. Aija Zobena

AUTHORS

JĀNIS IKSTENS, DR. SC. POL.

Professor at the Department of Political Science, Senior Researcher at the Advanced Social and Political Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: analysis of elections, political parties, financing of political parties.

INTA MIERIŅA, PH. D.

Director of the Centre for Diaspora and Migration Research at the University of Latvia, Associate Professor at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: migration, nationalism and far-right attitudes, inequality, participation, trust and community involvement.

AGITA MISĀNE, DR. PHIL.

Docent at the Department of Sociology, Researcher at the Advanced Social and Political Research Institute (ASPRI), Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: religion and history of ideas in Latvia, sociology of religion and theoretical sociology.

VISVALDIS VALTENBERGS, DR. SC. POL.

Senior Researcher at the Advanced Social and Political Research Institute (ASPRI), Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: internet political communication, society values in global context, local and regional development.

ZANE VĀRPIŅA, DR. DEMO.

Assistant Professor at Stockholm School of Economics in Riga, Researcher at the Advanced Social and Political Research Institute (ASPRI), Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: demography, higher education.

VITA ZELČE, DR. HIST.

Professor at the Department of Communication Science, Senior Researcher at the Advanced Political and Social Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: social memory and history policy, history of communication.

AIJA ZOBENA, DR. SC. SOC.

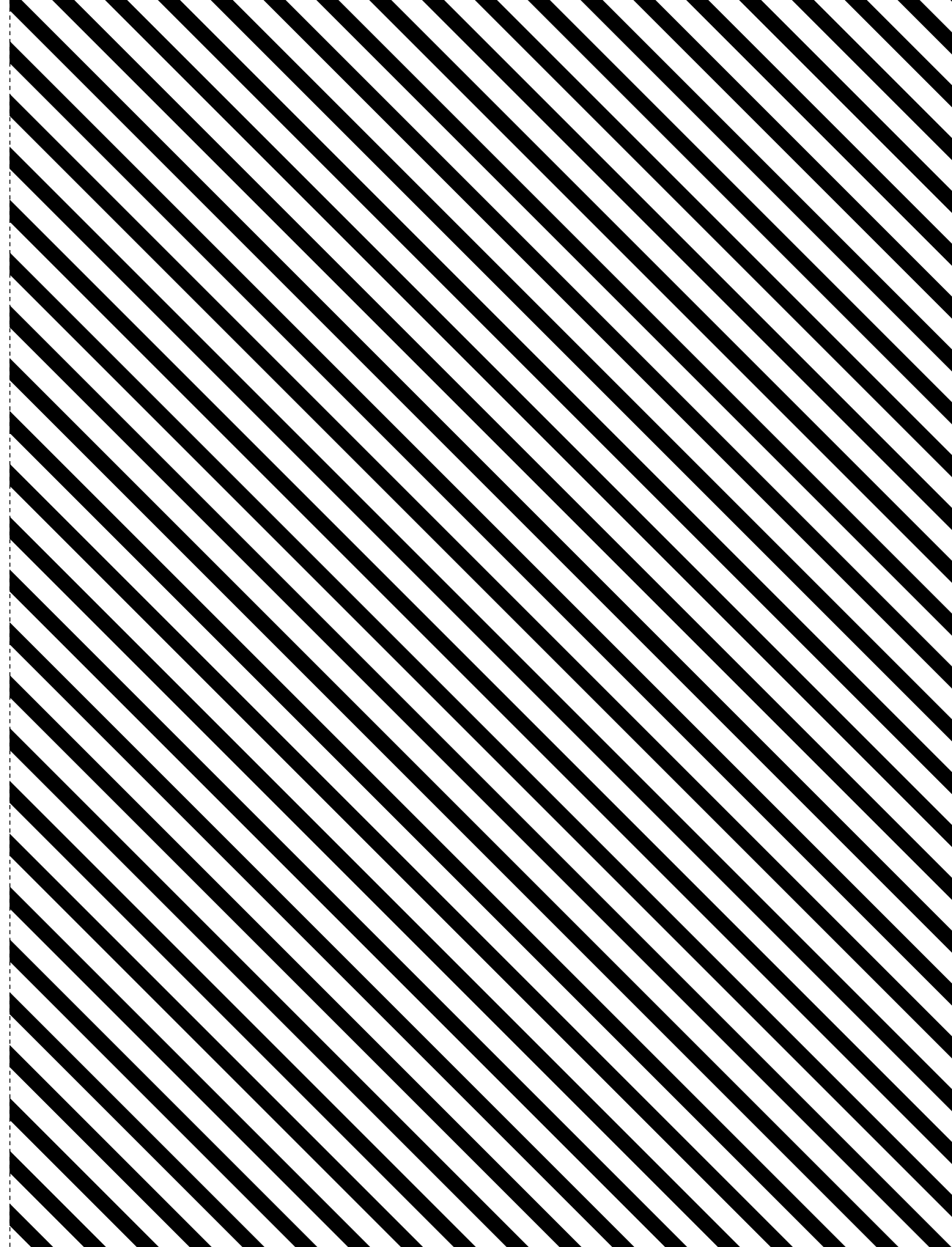
Professor at the Department of Sociology, Director and Senior Researcher at the Advanced Social and Political Research Institute (ASPRI), Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: rural and regional development.

Grāmatas dizainu un maketu izveidojis Aleksejs Muraško. Teksta salikumā izmantoti burtveidoli *FF Casus Pro* (Jevgeņijs Jukečevs, Berline) un *FF Scala Sans Pro* (Martins Majors, Arnema).

Grāmata iespiesta un iesieta Jelgavas tipogrāfijā. Papīrs iekšlapām: *Munken Print Cream 15 90 g/m²* (*Arctic Paper*, Zviedrija); papīrs vākam: *Materica Acqua 250 g/m²* (*Fedrigoni*, Itālija).

Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050
apgads@lu.lv · *Mājaslapa*: www.lu.lv/apgads/

Kolektīvā monogrāfija «Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā» apkopo valsts pētījumu programmas «Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā» (SUSTINNO) ietvaros realizētā pētījumu projekta «Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās» galvenās atziņas. Šis projekts tika īstenots Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtā laikā no 2014. līdz 2018. gadam.

Dažādu sociālo zinātņu nozaru pētnieku darbs ir rezultējies vienotā skatījumā uz dažādiem savstarpēji ļoti atšķirīgiem fenomeniem – politisko atsvešinātību, globālo vērtību orientāciju, attieksmi pret valsts drošību, reproduktīvo uzvedību, svētku un piemiņas dienu svinēšanas praksēm Latvijas sabiedrībā – tie kolektīvajā monogrāfijā aplūkoti no anomijas perspektīvas. Projekta rezultāti atspoguļoti daudzās akadēmiskās un populārās publikācijās, kas ne tikai sniedz atbildes uz pētnieku izvirzītajiem jautājumiem, bet arī rosina diskusijas par sabiedrībā aktuālām problēmām.

